

4. 11/10/56 8 10 25 25

श्रीगुरुदेवकी। कृपया। श्रीगुरुदेवकी।
Uddaka Vachin. Shree

Benares,
Sagvat 1929

महामहोपाध्याय-
बदधरः

आज्ञाविवेकः

५-५-१४

S10

234 5326

R 3170

अथसाहविवेक शारंभः ॥

श्रीगणेशाय नमः प्रसीदतु स नो हरिस्त्रिदशवैरिणी मंतिनी नवीनविधवा जनव्रतविधानदीक्षागुरुः यदीयपदपंक
 १ तस्मरणवीतसर्वेन सः पुनर्भवगतागतं जहति वीतमोहा बुधाः १ चिरंतनानेकनिबंधसिद्धः सुसंप्रदायानुगतः स्फु
 रार्थः ॥ नत्वा हरिं रुद्रधरेण सम्पद्यितव्यते आद्विवेक एषः २ आद्वं नाम वेदबोधितपात्रालंभनपूर्वकप्रसीतदेवतो
 देशकोद्वयसागविशेषः तच्छ्राद्धमिह स्वरूपभेदेति कर्त्तव्या ता कथनमंत्रनिर्णयविहितनिषिद्धदेशकालद्रव्यत्रास
 णादिकथनेन विविच्यते तत्रादौ संक्षेपतः स्वरूपभेदः कथ्यते । तत्र ह स्पतिः नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वृद्धि आद्वं तथैव च
 पार्वणं चेति मनुना आद्वं पञ्चविधं स्मृतम् । एतद्विरतं भविष्यत्युगणे । अहन्यहनियच्छ्राद्धं तन्नित्यमिति कीर्तितं वैश्व
 देवविहीनं तदशक्ता बुदे केन तु । एकोद्दिष्टं तु यच्छ्राद्धं तन्नैमित्तिकमुच्यते । तदप्यदैवं कर्त्तव्यमपुग्माभोजयेद्दिजानाका
 मायविहितं काम्यमभिप्रेतार्थसिद्धये पार्वणेन विधानेन तदप्युक्तं खगाधिप । वृद्धो यत्क्रियते आद्वं वृद्धि आद्वं तदुच्यते । सं
 र्वप्रदक्षिणं कार्यं पूर्वाह्ने तूपवीतिना अमावास्यायां यत्क्रियते तत्पार्वणमुदाहृतं । क्रियते वा पार्वणियत्तत्पार्वणमि
 ति स्थितिः । अत्र नैमित्तिकपदेन षोडशप्रेतश्राद्धान्यपि संगृह्यते । एकोद्दिष्टरूपत्वात्तेषां । पार्वणपदेन गोष्ठी आह्राद्यपि राम
 स्मृत्यंतरेणोक्तं संगृह्यते । तेषां सर्वेषां पार्वणविधिना विधानात् । अत्र यद्यपि पार्वणमिव पार्वणमिति व्युत्पत्तिस्तथापि व्युत्पत्तिः १

तिमात्रमिदं सिद्धं विस्तृतो देव आह पूर्वकषट् पुरुष आह पार्वणं अतएव क्षया हे पार्वणं कुर्वन्त धो धो याति मानवः यति आ
 ह निषिद्धा अह न्येकादशे प्राप्ते पार्वणं तु विधीयत इत्यादि स्मृतिषु देव आह पूर्वकषट् पुरुष आह विषयतयैव निषेधो विधि
 ओपपद्यते । अन्यथा पर्वव्यतिरिक्तकाले पार्वणस्यासंभवाद्विधिनिषेधानुपपत्तिः स्मृतिसारमहार्णवहलायुधकल्पत
 रुपितृभक्तिषु स्मृतिनिबन्धेष्वपि औरसक्षेत्रजाभ्यां साग्निकाभ्यां मृता हे पार्वणं कर्त्तव्यमिति यद्विहितं तदपि संगच्छते । अ
 न्यथा तद्वचनसंभवादयुक्तमेव स्यात् । लोकेऽपि च ग्रामाणिकास्त्वापरपक्षीयप्रतिपदादि आह्वेष्वपि पार्वणपदं प्रयुज्यते । आ
 द्वारं भेदप्रथमं आह्वीयद्रव्यसेकः । तत्र न प्रोक्षितं स्मृशेत् किंचिच्छ्राद्धे दैवे च कर्मणी तत्र न स्मृशेन्न दद्यादित्यर्थः । अनेन वा
 क्येन प्रोक्षणप्राप्तौ तत्र पुंडरीकाक्षोच्चारणेनेति । क्वचिन्निबन्धे लिखितं । पुंडरीकाक्षस्मरणेनेति क्वचित् । तत्रांशस्वचक्र
 धरं विष्णुं द्विभुजं पीतवाससं प्रारंभे कर्मणां विप्रपुंडरीकं स्मरेद्भूमिमिति मूलवाक्यं । तत्र स्मरणमेव विहितमस्ति तथाप्यु
 च्चारणस्य स्मरणपूर्वकतया । उच्चारणे स्मरणमायात्येवेत्यविरोध एवेत्याचारानुगृहीतमुच्चारणं क्रियते । तत्राविरुद्ध
 फलकीर्त्तनमपि क्रियते । स्मत्संप्रदाये । तेन पुंडरीकाक्षः पुनाति त्र्युच्चार्यद्रव्यसेकः । ततः संकल्पः । तत्राद्यपार्वण आ
 हिमहं करिष्ये इति पिदृभक्तौ संकल्पः । अस्मत्संप्रदाये तु तिथ्युत्प्रेषपूर्वकः पित्रादीनां प्रत्येकं गोत्रसंबन्धिपदानामनुकी

५५- अन्नपूर्वकः संकल्पः क्रियते तत्र नामगोत्रायुच्चारणपूर्वकः संकल्प इति युक्तः पक्षः तथाहि नां दीमुखे विवाहे च प्रपिता
२ महपूर्वकं वाक्यमुच्चारयेत्प्राप्तोऽन्यत्र पितृपूर्वकमित्यनेनानुपूर्वीविशेषस्य कथनात् सामान्यतः पित्राद्यानुपूर्वी प्रा
प्यते सानियम्यते। अत आनुपूर्व्या उच्चारणं प्राप्तं। गरुडपुराणादौ आह प्रयोगलेखने पित्रायुच्चारणवाक्यं स्फुटमे
वा तत्र तिथिविशेषादेः आदौ प्रयोजकतया देशकालोत्कीर्तनमपि युज्यते। तथा चाद्यामुकमासीयामावास्यायाम
मुकगोत्राणां पितृपितामहप्रपितामहानाममुकामुकशर्मणाममुकगोत्राणां मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहा
नाममुकामुकशर्मणो पार्वण आह महं करिष्ये इत्येवं संकल्पः कर्तव्यः। अत एव पितृभक्तावेकोद्दिष्ट आदौ नित्य आ
दौ चास्मिन्निखितकमेणेव संकल्पवाक्यं लिखितं ततो गायत्रीजपः तत्रोपविश्य जपेद्दीमान् गायत्रीं तदनुज्ञयेति
यद्यपि वारं संख्या न श्रूयते तथापि स्थानांतरं यगायत्रीजपादौ प्रायशो वारत्रयाभिधानेनात्रापि वारसंख्याकांक्षा
यांसे वोपनिषत्तदतिप्रामाणिकाचारोपष्टंभेन वारत्रयं जपः। जपे च विशेषः। केचित्प्रणव व्याहृतिरहितां शुद्धामेव गा
यत्रीं जपंति। केचित्प्रणवव्याहृतिपूर्वजपंति। तत्र द्वितीयः पक्षो युक्तः। तथाहि प्रणावः पूर्वमुच्चार्यो भुवः स्वस्ततः परं
गायत्रीं प्रणवाश्चांते जप्येवमुदाहृतमिति योगियाज्ञवल्क्यवाक्येन गायत्रीजपविधाने सर्वत्र प्रणवव्याहृतिपूर्वक

तथा व्यवस्थापितत्वात् । न चान्नोत्सर्गानंतरं संप्रणवांसच्याहृतिकां गायत्रीं जपेदितिकात्यायनसूत्रे प्रणवव्याहृतिसाहित्य
भिधानादन्यत्र तयोरसाहित्यं पर्यवस्यतीति वाच्यम् । वाक्ययोर्भिन्नवक्तृकत्वात् तथाहि प्रथमं गायत्री जपविधायकं ब्रह्म
पुराणवाक्यं द्वितीयं जपविधायकं कात्यायनसूत्रम् । एकवक्तृके च विधाने विशेषविधिः शेषनिषेधाभ्यनुज्ञाफलको भव
ति पुराणे सर्वशाखाप्रत्ययमेकं कर्मेति न्यायात् । योगियात्तवल्क्यवाक्येर्विहितप्रणवव्याहृतिसाहित्यास्पावश्यकोपस्थि
तेश्च न च तत्साहित्यस्यावश्यकोपस्थितौ कात्यायनसूत्रे तत्साहित्याभिधानमनर्थकमापद्येतेति वाच्यम् । कात्यायनसूत्रकलाः
कल्पे च न्यायलभ्यस्य प्रमाणांतरसिद्धस्य चार्थस्यैकोक्त्याभिधानम् । तेन तत्साहित्ये सूत्रस्यानुवादकता परिभाषावाक्येनै
व साहित्यप्राप्तेः सिद्धत्वात् । तस्मात्प्रणवव्याहृतिसहित्या एव गायत्र्याः प्रथममपि त्रिर्जपः सुगतिशेषानेत्रिरिति स्फुटमेवो
क्तम् । तत्र देवताभ्यद्वितीर्जपः तत्रापि संप्रदायभेदः । देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमे
व नमो नमः इति वाजसनेयिभिः पठ्यते नमः स्वधायै स्वाहायै नित्यमेव भवंत्विति नुसामगैः पठ्यते इति केयांचिद्विभागकेयांचि
द्वैपरीत्येन विभागः । तत्रास्माकं प्रथमः पक्षः । तत्रोपदेश एव शरणम् । ततश्चासन्नोत्सर्गः सन्निर्विवादः । ततश्चावाहनम् । तत्रापात्रके
पि आदेविश्वान् देवानहमावाहयिष्ये पितृन् हमावाहयिष्ये इति प्रश्नः क्रियत इति संप्रदायः । ततोर्घकरणं । तत्र शन्नो देवीरिति
जलप्रक्षेपः । तिलोसीति तिलप्रक्षेपः । तत्र स्वाहां तोयं मंत्रो वाजसनेयिभिः पठनीयः । वाजसनेयिकल्पे कात्यायनसूत्रे स्वाहां तोयं
विष्णवे वा तन्नचलिपिमात्रमत्र शरणं परंपरासिद्धत्वाद्युपदेशस्य गुणिसर्वस्वनाम्नि मंत्रव्याख्यानं यथेति नुदेष्यतया स्वधा

आ तोयमंत्रदतिभ्रमोद्देयः कात्यायनस्त्रे स्वाहांतस्यैवोपदेशादित्यभिधानेनोपदेशस्यपरंपरासिद्धतास्थैर्यात् अत्रपवित्रोप
रिजलांतरं वाजसनेयिनः केचिद्वदतिसामगानामुदकांतरदानमेतदिति कृत्या न केचिद्वदतितत्रदत्तदर्भोदके हस्ते विप्रेभ्यश्च
पृथक् पृथगिति वायुपुराणवाक्यप्रमाणनियामकाभावादिति सर्वपायजुर्विदामपि जलांतरदानमुचितंततोपादिव्यादू
तिपाठः तत्र आपः शिवाः सर्गः स्मोना सुहवदस्यात्र केचित्प्रथमं तालव्यशकारं पठंतिकेचित् रं कारश्चून्यदन्त्यमेव सकारं
पठंतितत्रयजुर्विदां रं कारं सहितोत्यदन्त्यः सकारः पठनीयः यजुर्वेदीयत्वादस्यमंत्रस्यदत्यसकारोपिपरंपरोपदेशस्थै
यादिति ततोर्धोत्सर्गः तत्रोत्सर्गवाक्ये प्रथमं युष्मत् पदोच्चारणम् ततो देयद्रव्योच्चारणम् असावेषतेऽर्घदतिकात्यायनेन
नुपूर्वो विशेषोपादानात् तथाच एष वोह स्तार्घः एष तेह स्तार्घदतिवाक्यम् ततः पित्रायर्घपात्राणां न्युज्जीकरणं तत्रप्रपि
तामहार्घपात्रस्थमवशिष्टजलादिपितामहार्घपात्रे कृत्वा तदपि पितार्घपात्रे कृत्वा ओं पितृभ्यः स्थातमसीति एकदैवपात्रत्र
यस्याधोमुखस्य वामप्रदेशो वस्थापनं केचित्प्रथमं पितृपात्रं न्युज्जीकृत्य तदपरिपितामहपात्रं तदुपरिप्रपितामहपात्रं
न्युज्जीकुर्वति एतत्तु न मनोरमम् पितृभ्यः स्थानमसीति न्युज्जीपात्रं विदधातीति कात्यायनेन नत्रयाणामेकदैवस्थापनविधा
नात् ततो गंधादिदानं पात्रपक्षे प्रत्येकं तत्प्रतिपादनम् ततो जलादीनां चतुष्कोणमंडलकरणं अत्रमंडले दिगुपक्रमनिय
मः प्रमाणमावान्नास्ति ततो जले आहुतिद्वयहोमः तत्रान्वेयं जनयोगो न कर्तव्यः उद्धृत्य एताक्तमन्नं पृच्छत्यग्नौ कुरी
ष्य इत्यत्र एताक्ता

अमात्रस्य विधानात् जुहुयाद्यं जनसारवर्तमन्नततो जले इति विधुपुणो यवाभ्यां तरे निषेधाच्च ततो भूत्वा म्यन्नदानं ततो ह
तशेषप्रक्षेपः पात्रेषु ततः प्रत्येकं परिवेषणं ततो मधुना मिधारिणं ततो मधुवाता इत्यादि ऋक् च यथाः मधुमधुमध्विति च
पाठः अत्र बहूनामधुमधुमध्विति मंत्रपाठस्यानाच्चरणम् तत्रास्मन्मतेऽन्मधुमपं कृत्वा मधुवाताभिर्मन्त्रितमिति यमवाक्ये
मधुवाता इति पदस्य मधुप्रकाशकमंत्रोपलक्षणपरत्वान्मधुन क्रममधुमान् इति ऋक् द्वयोपस्थापकवन्मधुमधुमध्वित्यस्या
पुपस्थापकत्वं मधुप्रकाशकत्वसातोल्यात् अतएव सुगति सोपान सर्वश्राद्धप्रयोगेऽन्नावसरे मधुमधुमध्विति च सर्वत्र लि
खिते आत्रान्नोत्सर्गानंतरं गायत्री मधुवाता इत्यादि जपः ततो न्यहीनपाठः इति सुगति सोपानादौ भवशर्म प्रतिहस्तकग्रंथे क
मः अन्नोत्सर्गानंतरमन्नहोतपाठः नतो गायत्री मधुवाता इत्यादि पाठ इति पितृभक्त्यादौ क्रमः तदनयोः क्रमयोर्विकल्प्यावसव्या
हृतिकां गायत्री मधुवाता इत्येवं जहायया संखं वा अमुं जीरं स्तेपि वाग्यता इति पात्रवल्गवावाक्यानुसारेण सुगति सोपानादिलेख
नं कात्यायनसत्रमंत्रानुसारेण पितृभक्त्यादिलेखनम् तथा च कात्यायनसत्रम् वैष्णव्यर्चायजुषा चान्ने गुष्टमवगाह्योष्मं स्विष्टमन्नं
इत्याच्छ्रुत्वा वा अत्तुजपेद्वा हतिर्द्वाहप्रणवा गायत्री मधुवाता इति अचमिति अस्मत्संप्रदोयेतु प्रेतश्राद्धेषु प्रतिहस्तकभवशर्म
ग्रंथेन व्यवहारः तादेतरश्राद्धेषु पितृभक्तिलेखनानुसारेण व्यवहारः अत्र इदमन्नमिमांसापदमाज्यमित्यन्नजलद्वये च गुष्टे नि

आ. वि.
४

योजनमिति बहुननवीनग्रंथेषु लिखितं इदमन्नमिमा आपद्दमाज्यमित्यन्नजलघृतेष्वंगुष्ठनियोजनानंतरमिदं हविरिति पुनरन्नं गु
ष्ठनियोजनमिति प्राचीनसंप्रदायः तदनयोः पक्षयोः प्राचीनः संप्रदायः प्रमाणिका तथा हि कल्पतरौ आद्वकांडे ये ग्रीन इदं हवि
रित्येवसांगुष्ठमन्नविधिं ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् अस्यापमर्थं अन्नविधिर्न प्रकारः पायसादिः स ब्राह्मणो गुष्ठनिवेशनपूर्वकमिदं
हविरित्यभिधाय संकल्पनीय इति लिखितं अन्नान्नोत्सर्गवाक्ये एतत्तेन्नसोपकरणं स्वधेति क्रमः एवमर्धपिंडस्तददानेऽपि
प्रथमं ते पदोच्चारणं ततो देयद्रव्यनामोच्चारणं कर्तव्यम् कात्यायनादौ तथैव वाक्यश्रवणात् प्रेतश्राद्धेषु ब्रह्मपुण्याद्यनुसारे
णावाक्यं तत्र नायं नियमः ततः पवित्रजपानंतरमन्नविकरणं तत्र मंत्रद्वयम् अनग्निदग्धाये जीवाये प्रदग्धाः कुले मम भूमौ दत्तेन
तत्पत्तु तत्प्रापान्तु परांगतिमित्येकः अग्निदग्धाश्च ये जीवायेऽप्यदग्धाः कुले मम भूमौ दत्तेन तत्पत्तु तत्प्रापान्तु परांगतिमित्यमरः
तत्र यजुर्वेदिनां नियमतः प्रथममंत्रेणैवीन्नविकरणं कात्यायनेन न स्पैव गृहीतत्वात् वेदभूम्यानां द्वितीयमंत्रः यौरारो कत्वा
त्ययोज्यदतितत आचमनं ततो हरिस्मरणं ततो गायत्रीमधुवाताजपः स च सव्येन अपसव्येन प्रमाणाभावात् श्राद्धोपक्रमागा
यत्रीजपवत् न च पूर्ववद्गायत्रीजपित्वेति कात्यायनसूत्रे पूर्ववदित्यतिदेशादपसव्यप्राप्तिरिति वाच्यं पूर्वमपसव्योपदेशाभा
वात् तथा च तत्र पूर्ववदित्यनेन पूर्वापदिष्टप्रणवव्याहृतिसाहित्यस्यातिदेशः भवशर्मप्रतिहस्तकमतेऽत्र गायत्रीमधुवाता

जपोनास्ति ततः पिंडस्थानेऽपसव्येन रेखाकरणम् उल्मुकभ्रामराम् छिन्नमूलकुशाक्षरराम् सव्येन देवताभ्य इति जपः ततो
ऽपसव्येन पिंडस्थानेऽवने जनदानं ततः पिण्डोत्सर्गः तत्रापि ते पदस्य प्रथमतः पिण्डः स्वधेति वाक्योच्चारणम् ततः
करप्रोक्षणं ततः आचमनं तत्र त्रिगव्येभ्यः अभिधानात् चुलुकत्रयात्मकस्याचमनपदार्थस्य त्रिरित्यनेनान्वयात् चुलुकन
वतयाऽऽचमनं मन्यन्ते वस्तुतस्तु आचमनस्वरूपस्य चुलुकत्रयादानमनुवादात् रूपत्वादिति भाति ततोऽपि तदस्या घबुष्टा
नंततः प्रत्यवने जनं ततो नीवी विसं सनंततः आचमनं ततः सव्यहस्तेन सूत्रमादाय दक्षिणहस्तेन वामान्वारब्धेन पिण्डे
परिसूत्रधारणं नमो इति पठित्वा ॐ एतद्दः पितरो वासदति प्रसेकमविकृतेन मंत्रेण ततस्तदुत्सर्गः ततस्तूष्णीं गंधा
दिदानम् ततोऽस्योदकदानादि अत्रापानके आद्वेऽस्योदकदानादीनि केचिन्निवर्तयंति प्रतिवचनाभावात् त
त्र युक्तं एवं सति प्रथमगायत्री जपादेरपि निवृत्तिरापद्येत ब्राह्मणानुज्ञानाभावात् तस्माद्ब्राह्मणभावे ब्राह्मणकर्तृकाभ्य
नुज्ञानप्रतिवचनादीनि निवर्ततां भोजनोत्सृष्टं प्रतुष्यमानकर्तृन्ते अन्योत्सर्गादिविदितं तत आशीः प्रार्थनं तत्र दा
नारो भिर्वर्द्धतां वेदः संततिरेव चेत्यत्र वेदशब्दस्य प्रथमैकवचनांतस्यास्मत्सं प्रहाय पादः कात्यायनसूत्रे प्रथमैकवचनांत
स्यैव परंपरो पदशात् अग्निपुराणादौ तथा दर्शनाच्च तत उज्ज्वलहनीरिति जलधारदानं पिंडोत्थापनम् उल्मुकस्य छि

श्रीवि

५

नमूनां चाग्रौ प्रक्षेपः अर्घपात्रोत्तमीकरां दक्षिणा देवताभ्य इति जपः दीपनिर्वापनं हस्तपादप्रक्षालनम् आचमनं
विष्णुस्मरणम् आर्क्षीयद्रव्यस्य ब्राह्मणे प्रतिपादनम् एकोद्दिष्टे तु एकस्येद्दिश्यतया एकवचनात् प्रयोगेण वाक्यम् ॐ अ
थाऽमुकमासीयामुकपक्षीयामुकतिथौ अमुकगोत्रस्य पितुरमुकशर्मणः सांवत्सरिकैकोद्दिष्ट आह मंहं करिष्ये इति
संकल्पवाक्यम् अश्विनकृष्णचतुर्दश्यां शस्त्रहतादीनामेकोद्दिष्टं शस्त्रादिहेतुकमरणायोगिनामश्विनकृष्णचतुर्दशी
आद्धाधिकरणं विधीयते तथाच निमित्तानां तदधिकरणोपस्थितिमात्रेण च रितार्थत्वात् संकल्पवाक्ये निमित्तो ह्येव विप्रलब्ध
ति ॐ अथाऽश्विनकृष्णचतुर्दश्यममुकगोत्रस्य पितुरमुकशर्मण एकोद्दिष्ट आह मंहं करिष्ये इत्येवमेव संकल्पो युक्तः एवम्
शौचादिना ज्ञपाहे सांवत्सरिकैकोद्दिष्ट आद्धाकरणैः शौचांते सति यातिथिः प्राप्यते तस्यामेकोद्दिष्टं आद्धं कर्तव्यम् शुचीभूते
नदातयं यातिथिः प्रतिपद्यते सातिथिस्तत्र कर्तव्या तत्त्वन्यावैकदाचनेति वाक्येन शौचावस्थाप्राप्ताप्रथमतिथिः आद्धाधिक
रणात्वेन बोध्यते तत्रापि निमित्तो ह्येवः प्रयोजकः प्राप्तिथिरेवो ह्येवः प्रयोजकः तथाचाद्यामुकमासीयामुकपक्षीयामुकतिथ्या
वमुकगोत्रस्य पितुरमुकशर्मणः सांवत्सरिकैकोद्दिष्ट आह मंहं करिष्ये इत्येवं संकल्पो न्याय्यः प्रेत आद्धं रुपैकोद्दिष्टे विशेषः त
त्र प्रेतस्य विमुक्तिहेतुषोडश आहं तर्गतैकादशाह आह मंहं करिष्ये इत्येवं सुगति सोपाने वाक्यं तन्न युक्तं अहा शौचांतद्वितीयदि

राम

३

नेराकादशाहपदस्थानन्वयात्प्रथममासिकश्राद्धपिंडस्थानेऽनावनेनिस्वतेमयादीयतेतवोपतिष्ठतामित्यवनेजनंकुशोपरिद
यात्ततस्तिलघृतमधुयुनेनान्तेनपिंडंकृत्वाष्टमधुभ्यामभिधार्यदक्षिणहस्तेनमोटकादीनिवादायॐअद्यामुकगोत्रपि
तरकप्रेतप्रथममासिकश्राद्धेऽष्टपिंडस्तेमयादीयतेतवोपतिष्ठतामितिवासान्वारब्धदक्षिणहस्तेनावनेजनस्थानेपिंडंदया
त्ततोदर्नमूलेकरंप्रोच्छ्वस्यंकृत्वाचम्यहरिंस्मृत्वाअपसव्यंकृत्वादक्षिणाभिमुखःॐअत्रपितर्मादायस्वयथाभागमाष्ट
षापर्यवेतिपठेत्ततउत्तराभिमुखीभूयश्वासंनियम्यपितरंभास्वरमूर्तिध्यायन्मुखंपर्यावर्त्तयन्अमीमदंतपितायथाभाग
माष्टषापिष्टेतिपठेत्ततोऽवनेजनपात्रंदत्तावशिष्टजलयुतंवामहस्तेकृत्वादक्षिणहस्तेमोटकादीन्यादायॐअद्यामुक
गोत्रपितरमुकप्रेतप्रथममासिकश्राद्धेऽष्टपिण्डेऽप्रत्यवनेनिस्वतेमयादीयतेतवोपतिष्ठतामितिप्रत्यवनेजनंपिण्डोपरिद
यात्ततोर्नोर्वींविस्त्रंस्यसव्यंकृत्वाचम्यअपसव्यंकृत्वावामेनपाणिनाष्टतंस्त्रंदक्षिणेनादायउभाभ्यांपिण्डोपरिष्टतनेपित
र्वासइतिस्त्रंकृत्वामोटकादीन्यादायॐअद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेतप्रथममासिकश्राद्धपिण्डएतद्वासस्तेमयादीयतेतवोप
तिष्ठतामितिस्त्रंसुमुत्सृजेत्ततस्त्रंस्त्रीगंधपुष्पादिकंदयात्ततःपिंडंशेषान्तंपिण्डसमीपेविकिरेत्ॐशिवाआपःसंस्त्रि
तिजलंॐसीमनस्यमस्त्वितिपुष्पंअक्षतंचारिष्टमस्त्वितितंडुलानन्वपात्रौपरिस्त्रियत्मोटकादीन्यादायॐअद्यामुकगोत्र

आ.वि.
६

स्यपितुरमुकप्रेतस्यप्रथममासिकश्राद्धं तैत्तरीयपानादिकमुपतिष्ठतामित्यक्षयोदकंदयात्ततः सव्यंकृत्वा ॐ अघोरः पिता
स्त्विति दक्षिणां दिशं पश्यन् पिण्डोपरि पूर्वाग्रां जलधारां दद्यात् ततः पूर्वोभिमुखीभूय ॐ गोत्रं नो वर्धतादातारो नो भिवर्धन्तां वे
दः संततिरेव चेत्पादिनाशोः प्रार्थनं कुर्यात् ततोऽप्यसव्येन पिण्डोपरि सप्तवित्रानकुशान् धृत्वा पुठकादिस्थजलेन ॐ ऊर्ज्ज्व
हन्तीरेमृतं धृतं पयः कीलालं परिस्सृतं स्वधास्थित्यं यतमेपितरमिति कुशोपरि दक्षिणाग्रां जलधारां दद्यात् ततः पिण्डमाग्नयोत्थाप
येत् पिण्डाधारकुशानुत्पलकचवह्नाक्षियेत् अर्घपात्रमुत्थाप्य मोदकादीन्यादाय ॐ अघामुकगोत्रस्यपितुरमुकप्रेतस्य कृतैत
त्प्रथममासिकश्राद्धं प्रतिशार्धमिदं रजितं चन्द्रदेवतं यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दक्षिणां दातुमहमुत्त जइति दक्षिणां दद्यात् ततः
सव्यंकृत्वा ॐ देवताभ्य ईतन्निर्जपेत् ततोऽप्यसव्यंकृत्वा पाणिना दीपं निवप्य हस्तोपादौ प्रक्षाल्य सव्यमाचमनं च कुर्यात् ॐ प्रमा
ददिति पठित्वा विष्णुं स्मरेत् श्राद्धीयवस्तुनि ब्राह्मणाय प्रतिपादयेत् जले वा क्षियेत् प्रायेणापत्रिकमेव मासिकश्राद्धं कवर्ती सप
त्रह्मप्रयोगोलिखितः त्रिपक्षश्राद्धमपि कर्तव्यमिति तच्च मासिकवत् एवमेव द्वितीयमासिक तृतीयमासिक चतुर्थमासिक पंचममासि
कोनषाण्मासिक षाण्मासिक सप्तममासिकाष्टममासिक नवममासिक दशममासिकैकादशमासिको नवार्धिकद्वादशमासिकश्राद्धे
षु ततश्च द्वाप्रक्षयेण प्रयोगरूपः अधिमासियाते एकादशमासिकानंतरं द्वादशमासिकं तत ऊनवार्धिकं ततस्त्ययो दशमासिकं श्राद्ध

एम-
६

भित्तिकमः सपात्रकमासिकश्राद्धकरणोवात्सल्यनिमंत्रणास्वागतप्रश्नपादार्घ्यदानाचमनीयदानवात्सल्योपवरोनप्रतिवचननमोवाचन
अत्राक्षय्योदकदानवाक्येश्राद्धविशेषणत्वेनोपातानां षट्पदानां पदानां पदानां दानोद्देश्यभूताभिधायकानां च षट्पदानां पदानां प्र
योगे यौर्वापर्येऽनियमो दृश्यते तत्रोभयत्राप्यन्वयप्रतीतेरेवेकल्याल्लतोनविशेषः एवं दक्षिणादानवाक्येऽपि आभ्युदयिकसंकल्प
वाक्येऽपि न विवादः नादीमुखे विवाहे च प्रणितामहपूर्वकं वाक्यमुच्चारयेत्प्राज्ञोऽन्यत्रयितपूर्वकमिति यद्यप्यस्ति प्रणितामहानुप
र्वावाक्यकरणे प्रमाणं तथाप्युपदेशानुरोधात्तत्पूर्वकमेव वाक्यं क्रियते तत्रोपदेशावनहुप्रामाणिकानुमतः शरणं वस्तुतः अपि
तामहपूर्वकं वाक्यं युक्तं अत्रपि त्राद्यर्घपात्रेषु यवप्रक्षेपे विवादः तत्रतिलप्रक्षेपमंत्रातिदेशेन यवादिपदप्रक्षेपेन पाठइत्यभिमा
नो बीजं वस्तुतोऽतिदेशेन प्रमाणं हलायुधनिबंधे मुख्यतएवमेवास्यमंत्रस्योपदेशादिति तत्र यवोसिसोमदेवसोमोसवोदेवनि
र्मितः पत्रमद्भिः षक्तः पुष्ट्यानादीमुख्याह्योकाः प्रीणाहिनः स्वाहेत्यस्मत्संप्रदाये पाठः स च हलायुधनिबंधे तथैवमंत्रस्य लेखना
दुपदेशस्य परंपराप्राप्तत्वेन स्थेय्याच्च तथैव युक्तः प्राचीनपितृभक्तिश्राद्धकल्पादिग्रंथेषु तथैव लेखनाच्च केषुचिद्व्यंथेष्वप्येव शोधयि
त्तानां दीमुखान्पितृलोकान् प्रीणाहिनः स्वाहेति पितृनिति पदमधिकं दत्तमस्ति तदधिकमेवेति अत्रभूस्त्राम्यन्नदानेऽपि देववि
धिं कुर्वति तन्नयुक्तं तस्याभ्युदयिकवहिर्भूतत्वेनैव विधीः प्रमाणाभावात् तथाचपि अविधिर्नैव युक्त इति अत्रनादीमुखाः पितरः

आ.वि.
७

प्रीयतामित्यस्त्यस्थाने इति कात्यायनसूत्रे तत्रान्यत्र कथितं षष्ठ्यंतद्वारणार्थं मक्ष्यपदवारणार्थं प्रथमांतपदेन निर्देशः पितरः प्री-
यतामिति चोक्तं एतदेव वाक्यं मंत्रप्रयोक्तव्यमिति केचित् अस्मत्संप्रदाये तु आह्वांतरवत्प्रत्येको देश्यतायां वाधकाभावात् वाक्य-
स्य षष्ठ्यंतपदास्त्यपदप्रयोगनिवारणार्थत्वेन चरितार्थत्वात् अमुकगोत्रामाताः मुकदेवीनां दीमुखीदतैतदन्तपानाभिः प्रीय-
तामिति वाक्यं क्रियते अत्र वैदिकमंत्रेष्वपि नां दीमुखपदं योजयित्वा पठंति अत्र नां दीमुखाः पितरो मादयध्वम् न मे सो नां दीमु-
खाः पितरो रसायेत्यादिक्रमेण तत्र पुक्तमंत्रे पितृयोजनस्याप्रामाणिकत्वात् लौकिकवाक्येष्वेव नां दीमुखान् पितॄन् हमाह-
यिष्ये इत्यादिना प्रकारेण प्रतिपदं सूत्रे नां दीमुखपदं योजनात् नित्यं आह्वेपि गोत्रसंबन्धिपदानामुच्चारणपूर्वकमेव वाक्यं पि-
तृभक्तावपि तथैव लिखितं अत्र क्विदक्षिणादानं न कुर्वेति तत्र पुक्तमहंतयज्ञमदक्षिणमिति वाक्येन दक्षिणतया आवश्यक-
कर्तव्यत्वेन बोधनात् यज्ञपदेन तत्र आह्वस्याभिधानात् प्रकरणात् न च नित्यं आह्वमदैवं स्यादक्षिणापि ण्डवर्जितमिति वाक्ये-
न विशेषदक्षिणानिषेधः अकरशोऽनिष्टप्रवणस्यान्यथास्थापयितुमशक्यत्वात् दक्षिणापि ण्डवर्जितमिति वाक्येऽन्वयस्या-
न्यथाप्युपपत्तेः सामान्यतः प्राप्तदक्षिणाविधिबाधकत्वाभावात् तथा हि आह्वपक्षे वे आख्यातम् नित्यं आह्वमदैवं स्यादर्घ्यपि ण्डवि-
वर्जितं च दक्षिणादये साक्षिष्यते तेन तत्र नित्यं आह्वे दक्षिणादेयेत्यर्थः इति एवं स्केदपुराणादिवाक्यपीदृशमन्यथा योजयितुं सुकरं

राम-

७

दक्षिणाबोधकवाक्यमनन्यथासिद्धमिति अतएवपितृभक्तावपात्रकनिस्य आहुप्रयोगलेखनेपि ततोपथाशक्तिदक्षिणादद्यादिति सि
द्धवदक्षिणादानं लिखितं निसं आहुमदैवं स्यादर्घ्यपिंडविवर्जितमिति वाक्यं लिखितं तेन दक्षिणानिषेधशंकापि नावतारिता निस
आहुभिधायकं वाक्यं भवतीत्यतत्र चार्घ्यपिंडावाहनविश्वेदेव आहुनि निषिद्धानि पूर्वदिननियम आहुदिननियमात्रोकरणा आ
होतृस्कर्तृज्ञातिभोजनान्याचारान्निवर्तते इति च निषिद्धपरिगणने दक्षिणानगणितापितृभक्तौ स्मृतिमारादावपि दक्षिणादानं कर्त
व्यमिति लिखितं अतो मोमांसकानामप्यपात्रकेष्वित्यस्य आहुदक्षिणादानं प्रतिपत्त्या निर्विकल्पिकं दक्षिणादानं तीर्थ आहुत
विशेषः तथा आमान्तेनैव कर्तव्यमर्घ्यावाहनवर्जितमिति तथा च देवोपरागोर्तार्थेषु ब्राह्मणान्तेव परीक्षेत कदाचन अन्नार्थि
नमनुप्राप्तं भोज्यं तं मनुरब्रवीत् सकुभिः पिंडदानं च स यावैः पायसेन वा कर्तव्यं मृषिभिर्दिष्टं पिण्याकेन गुडेन वा देयं तु तिलपि
ण्याकं शक्तिमद्भिन्नैः सदा आहुतु तत्र कर्तव्यमर्घ्यावाहनवर्जितं भवध्वांस्तृणकानैव ददृहि हतं च यत् आहुतं तत्रैर्थिकं ज्ञेयं पि
तृणां तृप्तिकारकं अकालेप्यथवा काले तीर्थे आहुतयानरैः प्राप्तैरेव सदा कार्यं कर्तव्यं पितृतर्पणं पिंडदानं ततः शस्तपितृणां चानि
वल्लभं विलंबो नातिकर्तव्यो न च विघ्नं समाचरेत् संयाचो हतगोक्षोरगोधूमसाधितो भोज्यविशेषश्च पिण्याकस्तिलखलिः पुन
स्तिलपिण्याकपदं तिलमात्रविधायकमिति पितृभक्तिः अकाले विहिता मावास्यादि अतिरिक्तेष्वपि न तु निषिद्धेष्वपि निषेधविधाननि

आ.वि.
८

रोधात् नचनिषेध एतदतिरिक्तविषयः सामान्ये बाधकाभावात् नचैतदेव वाक्यं बाधकं एतस्याप्युपयादनादिति एवमेष पितृभ
क्तिः पिंडदानमुखेन प्रधानाद्द्विविधानमेव तत्र तद्व्यक्तं हेतुं आहं तु तत्र कर्तव्यमिति स्वयमेवाभिधानात् पिंडदानं ततः शस्त
मिति तीर्थे केवलपिंडदानमपि कर्तव्यमिति बोधितं प्राप्तैरेव सदा कार्यमित्यनेन विलंबेनातिकर्तव्य इत्यनेन च तीर्थप्राप्तौ तथा क
र्तव्यं यथा तीर्थप्राप्त्यनंतरं आदिनिषिद्धकालान्तरं संयोगेन भवति किंतु तीर्थप्राप्त्यानंतरं तीर्थं आह क्रियानुगुणस्नानसंघ्यात्
पणदेव वृजानंतरमेव आह क्रियाक्रियते इति बोध्यते तदनुगुणातिरिक्तस्वाध्यायाचरणेन विलंबसंभवात् अतो दिनांतरे तीर्थप्रवे
शं आदौ कृत्वा दिनांतरे आहं क्रियत इत्युक्तं तदिदं तीर्थं आह मामन्तेनैव कर्तव्यं आप्यनग्नौ तीर्थे च चंद्रसूर्यग्रहे तथा आमश्रा
द्धं द्विजैः कार्यं भूद्रेण तु सदैव हीति वाक्येन द्विजानामपि तीर्थे आमामान्नश्राद्धविधानात् अत्रापदीति आत्मनो देशकालादी
नां चोपप्लवावस्थायितासेन स्वाशक्तौ देशकालोपप्लवे पाकक्रियया आह्रासंभावनायामामश्राद्धकर्तव्यमित्यर्थः अनग्राविति पा
कयोग्याग्निरहित इत्यर्थः नत्वा नग्नौ श्रोतस्मार्त्ताग्निरहिते इत्यर्थः अनग्निमतामपि ब्राह्मणानां सांबत्सरिकादौ सिद्धान्नश्राद्धा
चरणास्य सर्वप्रमाणिकसंमतत्वात् आमश्राद्धे पिंडादिकमपि आमामान्तेनैव कर्तव्यमप्यदाहजाबालिः आमश्राद्धप्रदोऽनग्निः स
र्वत्रैव मनीषिणः येनाग्नौ करणं कुर्यात्पिण्डांस्तेनैव निर्वयेदिति अत्राप्यनग्निः पाकयोग्याग्निरहित इत्यर्थः काम्यं आह मामान्तेन

रक्त.
८

नकर्तव्यम् तथाहलघुहारीतः आहविघ्नेहिजातीनामाम्राहं प्रकीर्तितम् अमावास्यादिनियतं माससंवत्सरादृते इति अत्रनिय-
समावश्यकमित्यर्थः तेनावश्यकं अमावास्यादिआहः न्यायभावे आमाम्नविधिः नकास्ये आवश्यकं यिमासिकसंवत्सरिका-
द्विकोद्विष्टेनामान्नविधिः माससंवत्सरादृते इतिवचनात् एकोद्विष्टं तु कर्तव्यं पाकेनैव सदा स्वयमिति सिद्धान्तस्यैव वाक्यान्तरे
णापि नियमतो विधानात् पाकासंपत्तौ च स एवाह अभावे पाकपात्राणां तद्दहः संमुखोषणमिति भूदेण सर्व आह मामा-
नेनैव च कर्तव्यम् भूदेण तु सदैव हीति वाक्यात् आम आह मांसादिभ्यं जनान्यमान्येव देयानीति आह पक्षवः भुजवलभीमे अ-
पत्नीकः प्रवासी च यस्य भार्यारजस्वला आम आह द्विजैः कार्यं भूदेण तु सदैव हीति अथ दंपति पूजनविवेचनं तत्र संपूज्य
द्विजदांपत्यं नानाभरणभूषणैः वृषोत्सर्गं च कुर्वीत देया च कपिलाशुभेति वाक्यम् अत्र नानाभरणभूषणैरिति भूषणपदं
किंवा परं पुनरुक्तिः अत्र संपूज्येति क्ता अवगात् वृषोत्सर्गं दंपति पूजनमित्याहुः तत्र विनिगमनाभावेनोभयस्यापि प्रधान-
त्वात् समानकर्तृकता बोधनमात्रेण क्ता श्रुतेरित्युपपत्तेरिति दंपति पूजनस्य प्रधानत्वात् वृषोत्सर्गं करणेऽपि दंपति पूजनं
युक्तम् अथ वृषोत्सर्गविवेचनम् तत्र वृषस्तर्गो वत्सतर्गश्च त्रिहायिन्यः चरणानि मुखं पुच्छं यस्य चेतानि गोपतेः लाक्षारस-
सवर्णं च तं नील इति निर्देशोत् एवं विधवृथाभावेन्यो वृषभो यो यस्योपादेयस्तमाहवर्णात् स्नात्वा कपिलो ब्राह्मणस्य प्रशस्यते स्मि-

३१ दि.
९

ग्वस्तेन वरुणो नक्षत्रियस्य प्रशस्यते कांचनाभेन वैश्यस्य कृष्णेनाप्यं सजन्मनः अत्र वृषोत्सर्गस्य वैदिक बहमंत्रसाधन तथा वेदो
च्चारणानधिकृतस्य भूद्रस्य वृषोत्सर्गनधिकार प्राप्तौ कृष्णेनाप्यं सजन्मन इति भूद्रं प्रति वृषविशेषोपदेशेन वेदोच्चारणोऽधि
कारबोधनात् वृषोत्सर्गधिकारो बोध्यते वेदोच्चारणविना तत्करणकवृषोत्सर्गनधिकारे वृषविशेषकथनानर्थक्यापत्तेः
तस्मात् वृषविशेषोपदेशान्यथानुपपत्त्या भूद्रस्यापि वृषोत्सर्गेऽधिकारः कथ्यते तत्रापि एतयैवोत्सर्गे रन्नितिवृषोत्सर्गे
वैदिकवाक्यकरणात्वनियमविधानात्तेन विनोत्सर्गस्यानुपपत्तेरन्यथानुपपत्त्यापि भूद्रस्य वृषोत्सर्गवाक्य एव वेदया
ठोना न्यत्रेति सर्वप्रामाणिकसिद्धम् भूद्रतुल्यन्यायतयामंत्ररहितायाः स्त्रिया अपि वृषोत्सर्गेऽधिकार इति केचित् तन्न
भूद्रवत्स्त्रिया अप्यधिकारबोधने प्रमाणाभावात् न हितस्या अधिकारबोधनं विना कस्यचिद्वाक्यस्यानुपपत्तिः सामा
न्यविधेर्विशेषवचनेनैव बाधः बाधकस्य चानुपपत्तिमूलकत्वात् यावत्सबाधितेनुपपत्तिप्रशमो न भवति तावदेव बाधे
तेन चान्न सामान्यविधिप्रवृत्तौ काचिदनुपपत्तिरिति न तस्या अधिकारः एवमनुपनीतस्य नैवर्णिकस्य वेदभूत्यतया वृ
षोत्सर्गनधिकारः वृषोत्सर्गकालश्च अशौचांतद्वितीयदिने कार्तिकी चैत्री रेवती युताश्चिन पूर्णिमा च तत्र कार्तिक्या वृ
षोत्सर्गात्पूर्वमष्टपदानमधिकम् अशौचांतद्वितीयदिने वृषोत्सर्गे अभ्युदयिकाभावः सपिण्डानान्तरमाभ्युदयिकेऽधि

राम.
९

काशत् अत्राऽशनायस्त्वाहेत्यकारान्ताशनशब्दस्यचतुर्थ्यंतस्यसुगतिस्त्रोपानेलेखनम् अशनयेस्त्वाहेतांकारान्ताशनिश
ब्दस्यचतुर्थ्यंतस्यपारःप्रमाणसिद्धःतथाहिअथचषोत्सर्गो गोपज्ञेनव्याख्यातइतिपारस्करसूत्रेपूर्वोपदिष्टस्यगोपज्ञधर्मस्य
तिदेशात् अग्निरुद्रशर्वपशुपत्युग्रशनिभयमहादेवेशानांदेवतानांपायस्ताहुतावुपस्थितिःतत्राशनिशब्दइकारान्तएव
पदिष्टःतत्रापियजुर्वेदीयमाध्वंदिनीशाखाप्रमाणं तत्रहिऊनचत्वारिंशोऽध्यायेअग्निर्द०त्तदयेनाशनिर्द०त्तदयाग्रेणप
शुपतिङ्कत्सत्तदयंनभवर्ष्यकृाशर्वम्मतस्याभ्यमीशानम्नन्युनामहादेवमन्तःपर्शस्येनोग्प्रन्देवचनिष्ठनावशिष्टह
नुःशिङ्गीनिकोष्णपाभ्यामितिकांडिकायामन्यादिदेवतानांकथितानांगोपज्ञेउपदेशस्तस्यांकांडिकायामशनिशब्दस्ये
कारंतस्योपादानम् एतत्कांडिकाशतयथेतस्मादशनिरसीति नामानिरुतिश्चपारस्करगृह्यसूत्रपद्धतिषु अशनयेस्त्वाहे
तिप्रयोगश्चप्रमाणम् अशनशब्दस्यकुत्राप्युपदेशमंभावनायामपि एवमशनिशब्दस्यप्रामाणिकत्वप्रमितौवृषोत्स
र्गोद्गतिषुअशनेरेवदेवतात्वेनाशनशब्दस्येतिस्थितम् पिष्टकाहुतिमंत्रेपिपारुहैतंतद्विवेचनार्थमर्थःपदानिववि
विच्यंते तत्रपूषागा अन्वेतुनदस्यादिकोमंत्रःतत्रप्रथममादिस्यत्रिशेषवाचकःपूषणशब्दःप्रथमेकवचनांतउपातः
ततो गोशब्दःपशुवाचकोहिनीयावहुवचनान्तउपातःततद्विषागतावनुपूर्वोलोत्प्रथमपुरुषैकवचनांतःततःषष्ठी

श्रावि

१०

वहुवचनांतस्यास्मच्छब्दस्य न स्यादेशोरूपन्न इति पुनः पूषणशब्दस्य तादृशस्यैवोपादानम् ततो रक्षपालन इत्यस्य लोट् प्र
थमपुरुषैकवचनांतस्य प्रयोगः ततोऽर्बन्शब्दस्याश्ववाचकस्य अवर्णस्तसावनज इति सूत्रेण तस्यादेशोक्ततेऽर्बन् इति
द्वितीया बहुवचनांतः ततः पूषणशब्दस्य तादृशस्यैवोपादानम् शततो वकारादेर्वाजशब्दस्यान्वाचिनो द्वितीयैकवच
नांतस्य रूपम् तस्य च सोनुरवारेकृते यजसूक्तकारे परतोऽनुस्वारोच्चारणार्थं ततः षण्डदान इत्यस्यानुबंधलोपे सत्त्वं
नत्वयोः कृतयोस्तनादित्वादुप्रत्यये गुणे च लोट् प्रथमपुरुषैकवचनांतस्य रूपं स नोत्विति ततोऽस्मच्छब्दस्य चतुर्थी बहुव
चनांतस्य रूपं न इति तदयमर्थः पूषा देवतानोऽस्माकं गाः यश्नून् अन्वेतु अनुगच्छतु प्रतिलयत्विति यावत् पूषाऽर्बन्तोऽ
श्वान् रक्षतु पूषा वाजमन्त्रेनोऽस्मभ्यस नोतु ददातु एवं पूषा गा अन्वेतु नः पूषा रक्षत्वर्बन्तः पूषा वाजर्बन्तः स नोतु नः स्वाहे
ति व्यवस्थितो मंत्रः तत्र ऋषभां कनेपि विवादः स च सुगति सोपानेनैव निर्णीतः दक्षिणपार्श्वे चक्रेण तत्सजातीयपार्श्वे
शूलैर्न चेतिलेखनात् दक्षिणपार्श्वस्य सजातीयं दक्षिणपार्श्वमेवापश्चाद्भागरूपं तस्य वामपार्श्व इति पश्चाद्वागीयवाम
पादोपरिभाग एवापातिपुरोभाग वामपार्श्वविवक्षायां तद्वा मपार्श्व इत्येवं वृत्तात् न तत्सजातीयेति पदमुपादद्यादिति
हिरण्यवर्ण इत्यादिष्वपि वर्णविवेचनापार्थः प्रदर्श्यते हिरण्यवर्ण इति मुद्रोपलक्षणम् हिरण्यवर्णाः मुद्रवर्णाः शुव

२३५

१०

यः पवित्रा पावकाः पावपित्र्यः पूजयवने इत्यतश्च राबुलि अकादेशोरापि पावकादीनां चंदस्फपसंख्यानमित्यकारस्येव प्रतिषेधः
धेरूपम्यासु अमुजात उत्पन्नः कश्यपः ऋषिः यासु अमुद्वन्द्वो मघवा या आयः अग्निर्वैश्वानरम् गर्भं भ्रूणं दधिरेष्टतवसः
बुधाज इत्यस्य लिटि आत्मनेपदे प्रथमपुरुष बहुवचने रूपं सुवर्णाः शोभनवर्णाः ता आपः नोस्माकं संशुस्यो नाः कल्याण
प्रदा भवेतु या साम पां राजा ईश्वरः वरुणः प्रचेताः पाति गच्छति मध्येः त ए स त्पानृते तथा तथ्ये अवपश्यन् अवलोकय
न् जानानां लोकानां द्वितीयाह पूर्ववत् यासां अपां देवास्त्रिदशाः दिवि स्वर्गे क ए वं ति कुर्वन्ति कृबिहिं सा करणयोरित्यस्य रू
पम् भक्षमदनीयम् या आपः अंतरिते आकाशे बहुधा बहुभिः प्रकारैर्भवन्ति संपद्यन्ते द्वितीयाह पूर्ववत् शिवेन कल्याणे
नमामां चक्षुषानेत्रेण पश्यत अवलोकयत आप इति संबोधनं शिवया कल्याणया तन्वामूर्त्या उपसृष्टशतसृष्टस्य र्शने इति
स्योप पूर्वस्य लोरा मध्यमपुरुष बहुवचने रूपं त्वं सहज शरीरावरणं मे समष्ट आतः सर्षि श्रुतः एतं श्रुतं तं
रक्षरणे श्रुतिर इत्येके अग्निमधातेर्यकारभून्यस्य क्विप्रथमा बहुवचने रूपम् श्रुचयः या आयः पावकाः पावपित्र्यः ता न इसा
दि पूर्ववत् शन्नो देवी रिति संज्ञो निर्विवादः दृषभाभि मंत्रेण मंत्रेण व्याख्यायेते पिता वत्सानामित्यादि पिता जनकः वत्सानां तुर्ण
कार्नापतिः स्वामी अध्यानां गवाम् अजुं न्यस्या गौरित्यमरः अथो इत्योकारं तो निपातः समुच्चये पिता जनकः महतां ब्रह्मतां
गणानां तुरुणपभूनां गार्गाणामिति तृनिगरणे इत्य

स्वप्नाघविउणादयोवहुलमिति वहुलवचना द्विवच
नमध्यसिरुगागमः॥तुष्टि॥११॥

गिरदस्यस्यप्रतीवहवचनरूपमवत्सः तर्णकः प्रथमांतः सांहितिका उकारः जरायुगर्भवेष्टनश्चर्मपुटस्तस्मान्नपुंसकप्रथमैकवच
 ननंप्रति धुकुदुहुप्रपूरणेप्रति पूर्वस्तस्मात्किपिप्रथमैकवचनभषभावे धत्वेचत्वेवरूपम्योपनतिः पेयूषोभिनवंपनः त
 स्पच्छांदसत्वादेकारस्येत्वंपीयूषः यद्वापी पूषमिवामृतमिव पूषस्तस्मात्प्रथमैकवचनेसोर्षत्वपलोपोआमिष्साक्षीरः क
 षसंयोगोऽयंटावन्तः घृतंसर्पिः तदिति छब्दान्तपुंसकप्रथमैकवचनम् तदनंतरमुशब्दो नियातः समुच्चयवाचोततदम
 शब्दस्यषष्ठ्यंतस्यरूपम् तस्मिन्परतउशब्दस्यषष्ठादेशः तद्वस्यरेतःरेतइतिसकारंतस्यतस्यरेतः शब्दस्यवीर्यवाच
 कस्यनपुंसकेप्रथमैकवचनेरूपम् वत्सादीनियस्यरेतस्तेजः परंपरमातत्कारणात्वादित्यर्थः तथाचमंत्रः पितावत्सानांपति
 रघ्यानापथोपितामहतांगर्गणं वत्सोजरायुप्रतिधुकपीयूषआमीष्साघृतंतद्वस्यरेतः वृषोत्सर्जनमंत्रोऽप्याख्यायते
 एनंपुवानमित्यादिनाएतच्छब्देनद्वितीयैकवचनान्तेनोपस्थितंवृषंनिर्दिशति एनमुपस्थितंवृषयतिस्वामिनंवोपुष्पाकं
 कृतउपस्थितावत्सतरीलंश्रीकृतंनिर्दिशतिघटतिददानित्यजानि तथाचायमर्थः हेवत्सतपोर्वोपुष्पाकंकृते एनंवृषदं
 दानित्यजानिददानीति दुदाजदानेइत्यस्यलोडुनमपुरुषैकवचनेरूपं एतावतापुष्पाकमथर्थेपंवृषोमयोत्सृष्टः स्वस्त्व
 ध्वंसविषययः कृतइत्युक्तमवतितदुद्देशेत्वेकस्यागेतासांप्रयोजनमाह तेनवृषेणप्रियेणपत्यासहक्रीडतीः खेलंत्यः करय

सर्वगोऽवत्सतरीत्यागमप्याहमा
नदीतेपूर्वाहंस्थितमिहान्वापतंतस्यविभक्तिपरिमाणेनप्रथमांतस्यान्तान्वयःतेनायमर्थःहेवत्सतयोपमिति नोऽस्माकंमाशा
लोभधार्थःनास्मत्सत्त्वविषयाःयुष्मास्वपिस्त्वंमयानकृतमितिपावतएतावतावत्सतरीणांतमप्युत्सर्गःप्रतिपादितःउत्सर्ग
फलमाहसात्यजनुषासुभागरापस्योषेणसमिधामदेमेतिअर्थादपरापोधनस्यपोषेणपुण्यासमृद्ध्यासंसदेमदृष्टाभवे
प्रव्यवहितस्यापिसंशब्दस्यवहिताश्चेतिच्छंदस्युपसर्गसंज्ञामदेमेतिव्यत्ययेनश्यनोभावेशपिरूपंमदीहर्षेइत्यस्यलिङ्ग
नपुरुषबहुवचनेइषासंसदेमदेमअन्नेनचसम्यदेमेत्यर्थःइष्यतौतीदुइच्छायामित्यस्यकिपितृतीपैकवचनेरूपमिषेति
धनसमृद्ध्याअन्नेनचसंसदेमेत्यर्थःकिंभूतेनरापस्योषेणेषाचसाप्रजनुषाससैवसाप्ताःसप्तजशब्दस्यनकारांतस्यस्वार्थके
णिहिलोपेसाप्रमितिअकारस्यपकारदेशच्छंदसःजनुःशब्देजन्मवाचीसकारांतःसप्तजन्मविजन्मानिभावीत्यर्थेतमधी
ष्टोभूतोभूतोभूतोभावीचेतिआर्हीपष्टकनस्याप्यध्यर्द्धपूर्वद्विगोलुक्सेज्ञायामितिलुक्ततस्तृतीयैकवचनंसाप्तजनुषा
सप्तजन्मभाविनेत्यर्थःअतएववृहस्पतिःहाटकमितिगौरीणांसप्तजन्मानुगंफलमितिगौरीशब्देनात्रगौरभिधीयते
प्रकरणांतमुभगालोकस्यप्रियाःसंसदेमेत्यन्वयःरापस्योषेणेतिरैशब्दस्यदृश्यंतस्यच्छंदसोविसर्जनीयस्यसकारःअन्ये

आ-वि-
१२

चवृषोत्सर्गस्य मन्त्राः संप्रत्यधीपमानमाय्यं दिनीपशाखीपः ततः सत्रशसंतिकः सशपः इति न विवेविताः पितृहीनस्य वा
लस्य नामादिकर्मपितृहीनबालकनिरूपितमात्रादिपित्रादिमातामहादोनामभ्युदपिक आदाकुर्यात् तथा हि स्वपितृ
भ्यः पितादद्यात् पुत्रसंस्कारकर्मणि पितृद्वानोद्वाहनातेषां तस्याभावे तु तत्क्रमादिति वाक्यं प्रमाणं तस्यार्थः पुत्रसंस्का
रकर्मणि नामकरणादौ पिता जनकः स्वपितृभ्यः स्वकीयपित्रादिभ्यः पितृद्वान् दद्यात् आद्वं कुर्यात् पितृद्वपदेन आदौ
पलक्षणात् आउद्वाहनात् उद्वाहनं विवाहमभिज्याय्य सुतसंस्कारकर्मणि तेन विवाहपर्यंतं स तसंस्कारकर्म इति पर्यव
स्यति तस्याभावे तस्य पितुरभावे तत्क्रमात् पितुरुपक्रमेण पितृद्वान् दद्यादित्यर्थः तथा च योनामादिकर्ता पितृहीनस्य भव
ति स पितृहीनपित्राद्यपक्रमेण आद्वं कुर्यादित्यर्थः संपद्यते ततश्च पितृहीननिरूपितपित्रादिवोधनात् तन्निरूपितमा
त्रादिमातामहादयोऽपि तभ्यंते तस्येति पदेन पितृपस्थानात् तत्संबंधशब्देन पुत्रस्योपस्थितौ ते च कर्तव्यसंस्कारेण पित्रा
दिनिरूपणं न तु माणवकपित्रा अत एकत्र तेन निरूपणान्मात्रादिपदके मातामहादिपदके च पितृहीननपुत्रेणैव निरूप
णं तस्योपस्थितत्वात् निरूपकांतराकांक्षानिवृत्तेरुपस्थापकाभावाच्चेति तथा च तत्र माणवकमात्रपितामहीप्रपितामहीनां
नादिमुखानां माणवकपितृपितामहप्रपितामहानां दीमुखानां माणवकमातामहप्रमातामहवद्धप्रमातामहानां

सह
१२

दीमुखानां माणवकनामकरणनिमित्तकमाभ्युदयिक आहमहंकरिष्ये इति नामगोत्राद्युच्चारणपूर्वकं वाक्यकर्तव्यं भवति ए
ष चार्थः श्रीदत्तोपाध्यायसंमतः तथाहि पितृभक्ति आह कल्पग्रंथे तै लिखितम् अपुत्रस्य सपिण्डानां नंतरं कुत्र आह प्राप्ति
रित्युक्ता तदीयकन्याविवाहे आभ्युदयिक आह तत् प्राप्नोतीति तथा च कन्यैव तत्र पित्रादिरूपणं न तु कन्यापित्रापित्राह
दिनिरूपणमिति स्फुटपत्रतु पितुरभावेनास्ति सतादिना तस्या कर्तृत्वे तत्पतिनिधित्वेन तत्पुत्रनामादिकर्ता यो भवति स
माणवकपितुर्मात्रादिपित्रादिमातामहानां आहं कुर्यात् न स्याभावे तु तत्क्रमादिति वाक्यस्य तत्रानुपस्थितेः तथा च माणव
कपितुर्मातृपितामहीप्रपितामहीनानाद्रीमुखानां माणवकपितुः पितृपितामहानां प्रपितामहानां नाणदीमुखानां माणव
कपितुर्मातामहप्रमातामहद्व्यप्रमातामहानां नादीमुखानां माणवकनामकरणनिमित्तकमाभ्युदयिक आहमहंकरिष्ये
इति नामगोत्राद्युच्चारणपूर्वकं वाक्यकर्तव्यम् एवं च पितुरभावे सर्वत्र माणवकेनैव निरूपणम् माणवकपितरि जीवति
माणवकपितुर्निरूपिता एव मात्रादिपित्रादिमातामहादय इति निस्तरंगम् अशौचांत द्वितीयदिने प्रथमं प्रेतत्वविमुक्ति
पश्चात्तथादिपया कालं षोडश आहमहंकरिष्ये इति प्रथमः संकल्पः ततः प्रेतत्वविमुक्तिहेतु षोडश आहं तर्गताय आहम
हंकरिष्ये इति द्वितीयः संकल्पः पत्रतु एकादशमासाभ्यंतरेऽधिमासपातस्तत्र प्रेतत्वविमुक्तिकाम आयादिपया कालं सप्त

दशश्राद्धान्यहंकरिष्येदतिप्रथमः संकल्पः अत्र च संवत्सराभ्यंतरे यद्यपि मासपातो भवति तदा मासिकार्थे दिनमेकं वर्द्धयेदिति
विष्णुवाक्यं प्रमाणं सप्तदशश्राद्धकरणे तथा हि मासिकश्राद्धाधिकरणत्वेनाधिकदिनमेकं तद्वाक्यं बोधः पतितेनाधिकं
सप्तदशश्राद्धं बोधयतितेनैकादशाहानंतरं यत्र द्वादशभिर्दिनैर्द्वादशमासिकानि कृत्वा त्रयोदशे हि सपिण्डनं कुर्यादिति विधिः
तत्रैवाधिमासं भवे एकदिनश्राद्धद्वयात्रयोदशभिर्दिनैस्त्रयोदशमासिकानि कृत्वा चतुर्दशे हि सपिण्डनं कुर्यादिति पर्यव
सितार्थो भवति एवं च एकादशमासाभ्यंतरे यद्यपि मासपाते सप्तदशश्राद्धानि कर्तव्यानि त्यायाति तथा च मुख्यपक्षे वर्षसपिण्ड
ने मासक्रमेणैव त्रयोदशसु मासेषु त्रयोदशमासिकानि मरणतिथिं सजातीयतिथौ कर्तव्यानीति एकाहो नवारा मासिके ऊन
मासिकम् एकाहो नवर्षे ऊनवार्षिकं श्राद्धं कर्तव्यम् द्वादशदिने सपिण्डने प्रथममासिकं द्वितीयमासिकं तृतीयमासिकं
चतुर्थमासिकं पञ्चमासिकं षष्ठमासिकं सप्तमासिकं अष्टमासिकं नवमासिकं दशमासिकं कादशमासिकं द्वादशमासिकं
वार्षिकं त्रयोदशमासिकं अनुक्रमेणैकस्मिन्दिने कर्तव्यानि त्रिपक्षे सपिण्डने मासे प्रथममासिकं कृत्वा त्रिपक्षपूरणा
त्पूर्वदिने द्वितीयमासिकादि त्रयोदशमासिकपर्यंतानि द्वादशमासिकानि कर्तव्यानि त्रिपक्षपूरकमरणतिथौ सजातीयतिथौ
वासपिण्डनदिने एवं सर्वाणि कर्तव्यानि षष्ठमासे सपिण्डनपक्षे पंचमासिकानि मरणतिथिं सजातीयतिथौ क

ताषाणमासिकपूरणपूर्वदिनेऊनषाणमासिकश्रीनिदशमासिकानिकर्तव्यानि षष्ठमासपूरकमरणातिथिसजानीयतिथ्यौसपिराड
नदिनेएववाऊनषाणमासिकादीनिकर्तव्यानि नवममासेसपिराडनेःष्टसुमामेष्टषमासिकानिकर्तव्यानिएकाहोनषाणमासि
केऊनषाणमासिकंकर्तव्यं नवममासपूरणपूर्वदिनेनवममासिकादीनिशब्दाद्युपद्रवषण्मासिकानिकर्तव्यानिनवममास
पूरणमरणातिथिसजानीयतिथ्यौसपिराडनदिनएववाकर्तव्यानिएकादशाहानंतरंदिनै कैकमासिकआद्वकरणोत्रयो
दशसुदिनेषुत्रयोदशमासिकानिकर्तव्यानि षष्ठेदिनेमासिकद्वयंऊनषाणमासिकं षष्ठमासिकंचकर्तव्यम् त्रयोदशेदि
नेमासिकद्वयमूनवार्षिकंत्रयोदशमासिकंचकर्तव्यम् चतुर्दशेदिनेसपिराडनम् भूदेणतुत्रयोदशदिनेएवसपिराडनं
कर्तव्यमितिबिशेषः अथचत्रिपक्षादौसपिंडनपक्षेप्रथममासादौयदित्वाशौचमापतति तदाशौचापगमेमासिकं
कृत्वाऽग्निममासादौप्रकृतक्रमेणमासिकंकर्तव्यम् क्षतंपद्यापततितदीक्षतान्तेमासिकंकृत्वाऽग्नेप्रकृतक्रमेणमासि
कंकर्तव्यम् यदिराष्ट्राद्युपद्रवरूपविघ्नेनदिनविस्मरणादिनावाक्षयाहजानेनआद्वंतकृतम् तदाएकादश्यापतित
मासिकानिकृत्वाऽग्नेप्रकृतक्रमेणमासिकंकर्तव्यंमासिकस्यैकोद्विष्टरूपत्वात् एकोद्विष्टस्यचकर्तव्यतायांआहवि
शसमुत्पेत्त्रेक्षपाहेविदितेतथाएकादश्यांप्रकुर्वीतकृष्णपक्षेविशेषतइतिवाक्यंप्रमाणक्षताशौचयोरपीतदनंतरका

श्री- वि
२५

लकर्तव्यं बाधितमेकोद्दिष्टस्येति अग्रिममासिकेयतितं मासिकं क्रियते इति जघन्यः पक्षः प्रमाणाभावात् केचित्तु प्रथममासिमा
सिक आद्वाकरणे अपर्याप्तादृतुं प्रतीतिवाक्येन मासद्वयं ते मासिकद्वयं कर्तव्यं एवं प्रत्युत्तमासिकद्वयं कर्तव्यमित्येषमेव क्रमः
तत्र च वाक्यं वलेन तृतीयऋतौ पूर्वदिने ऊनषारमासिकस्य तु पूर्वोपचममासिके कर्तव्ये एवं च षष्ठऋतौ पूर्वदिने ऊनवार्षि
कं षष्ठऋतौ एकादशमासिकद्वादशमासिके कर्तव्ये यत्र तु द्वादशावदिने सपिराउन कर्तव्यतायां प्रथममासिकादौ कृतेऽशौचा
दिना सपिराउन बाधस्तत्राकृतमासिकादेरकिञ्चित्करत्वं तद्दिनसपिराउन कृतयो पाधिकतया सपिराउना संभवे कृतमासि
कानामयथाकालकृतत्वेनाकृतकल्पत्वात् एकाहादिकर्तव्यसपिराउन क्रिया कल्पेतु प्रथमगृहीतकल्पस्यानिर्वाहे कल्पान्तरं
ता श्रीयते इति मतमनादेयं प्रेतत्वं किमुक्तिहेतुत्वेन सपिराउन क्रियाया अवश्यकर्तव्यत्वेन बाधकन्यापांतरानवकाशादिति
अथावश्यक आद्वाकालाः तत्र विष्णुः अमावास्यास्तिस्रोऽष्टकास्तिस्रोऽष्टकामाघी प्रौष्ठपदूर्द्ध्वकृत्स्नत्रयोदशी त्रीहियवपा
की वेति एतांस्तु आद्वाकालान्वेनित्यानाह प्रजापतिः आद्वामेतेषु कुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते अमावास्या इत्यनेन केवलाया
अमानास्याया विधानादमावास्यामात्रं निरग्निनाभावस्य क आद्वाकाल इति प्रतिपादितम् तेनाग्रमतामिंदुक्षयो निमित्तं
तरम् तत्र तेषामिंदुक्षयापेक्षया तद्यवस्थापकानि बहूनि वाक्यानि तत्रोपयुक्तानि अमावास्यायां तु यस्मिन् दिनेऽपराह्णेऽमा

राम
१४

वास्यालाभस्तस्मिन्नेवदिनेश्राद्धं उभयदिनेत्वपरान्हेऽमावस्यालाभेप्रथमदिनेश्राद्धं प्रथमप्रातःत्यागस्यान्याप्यत्वात् उभयदि
नेत्वपरान्हेऽमावास्याया अलाभेउत्तरदिनेमध्यान्हेपिश्राद्धं कर्तव्यमुख्यकालालाभात् अविशेषान्मलमासामावास्याया
मप्यावश्यकंश्राद्धं कर्तव्यमस्तिस्त्रोऽष्टकाद्विधौषमाघफाल्गुनकृष्णाष्टम्यः तासुचापूपमांसशाकानिश्राद्धद्रव्याणितत्रा
पूपम्यान्नरूपतयातस्येवतृप्तिक्षमतया मुख्यत्वंमांसशाकयोस्तु उपकरणात्वेनान्वयोपयासंख्यमष्टकाद्वये मुख्यद्रव्यमे
दनादिकमेव अत्रपारस्करेण्यम् ऊर्द्धमाग्रहायिरायस्त्रिस्त्रोऽष्टकाष्टं द्वौ वैश्वदेवीप्राजापत्यापित्र्याप्यपूपमांसशाकैर्य
थासंख्यम् अत्रतिसृषुपथासंख्यपित्र्यापीत्यनेनचतुर्थीअष्टकाविधीयते तत्रापिशाकसुपकरां वर्षासुमध्येशाकैश्च
चतुर्थ्यामेवसर्वदा वर्षासुमध्येपरपक्षस्यभाद्रकृत्तपक्षत्वात्तदष्टम्यावर्षामध्यत्वंशाकैरितितस्यांब्रह्मपुराणेनशाको
पकरणाविधानात्एवंचस्वातन्त्र्येणाप्याश्विनकृष्णाष्टम्यामष्टकत्वेनश्राद्धविधानात्स्मिन्यक्षेदिनांतरेश्राद्धासंभावेय
ष्टम्याः स्वातन्त्र्येणनिमित्तत्वमितिप्रतिपादितम् अतएवचतसृषुपूपमांसशाकासंपत्तौद्रव्यांतरेणापिश्राद्धकरणायुक्तं
श्राद्धमनित्यत्वादितिप्रतिभातिअन्वष्टकास्तुसाग्रीनामावश्यकश्राद्धकालःअन्वष्टकाश्राद्धविधानेसाग्निकर्तृकत्वलिङ्ग
होनादितिमाघीमघायुक्तामाघेपूर्णिमातत्रैवमाघीशब्दस्यव्युत्पत्तिसिद्धत्वात् अत्रान्वष्टकास्त्रिःसाग्रीनामावश्यकश्राद्ध

कालः अपरः साग्निनिरमिसाधारणा आवश्यक आद्वकालः प्रौष्टपपूर्वकृष्णत्रयोदशी अपरपक्षीया एतावताऽऽश्विनकृष्णपक्षे
 स्येव नित्यकालत्वेन तत्र दिनांतरेऽशौचादिना आद्वबाधेऽपि त्रयोदश्यामावश्यकं आद्वकरणमित्युक्तं भवति व्रीहियवयाकौ
 चेति शरदिवसं ते च व्रीहियवाभ्यामावश्यकं आद्वं तत्र च न व व्रीहियवयोरसंपत्तौ पुराणाभ्यां तत्र आद्वं कर्तव्यं तदभावे द्रव्या
 तरेणापि आद्वं कर्तमिति तथा च न व प्राशनकर्म प्रस्तावे गोभिलगृह्यभाष्ये गृहमेधी व्रीहियवाभ्यां शरद्वसंतयोर्पजेत् इत्या
 ना कैर्वनी वर्षासु आपत्कालेऽन्येन पुरोरोर्वेति वचनात् अत्र वनीवानप्रस्थ इत्यर्थः यद्यप्यत्र पागे विधानं तथापि आद्वेऽपि वा
 कांक्षायास्तत्कालेऽपि तदसंपत्तौ पुराणव्रीहियवविधिरन्यद्रव्यविधिश्चापि तिष्ठत एव वसिष्ठः आवण्याग्रहा यिरयो रष्टका
 सुचपितृभ्यो दद्यात् आवण्याग्रहा यिरयो आवणपूर्णिमा भार्गशीर्षपूर्णिमे अवणमृगशिरो युक्ते एतयोर्निराग्नीनामप्या
 वश्यकं आद्वकरणं विशेषा अवणात् एतच्च आद्वकल्पे आद्वयं ज्यांच सुव्यक्तम् अष्टकाः कथिता एव मनुः अश्वपुर्कृष्णप
 क्षे तु आद्वं देये दिने दिने त्रिभागहीनं पक्षं वा त्रिभागं त्वर्दमेव वा दिने दिने प्रतिदिनमित्यर्थः एवं चापरपक्षीयदिनत्वेन वि
 धानात् तस्मिन् पक्षे दिनपुरस्कारेण आद्वस्य प्रतिदिनं कर्तव्यत्वं बोधितम् तथा चापरपक्षे सर्वेषु दिनेष्वप्यगृहकाले आद्वं क
 र्त्तव्यं तत्र न तित्थिविशेषजिज्ञासे तित्थिविशेषकथितं फलं तत्रापि संवत्येव आद्वस्य वस्तुतस्तत्तत्तिथ्यवच्छिन्नकालकत्वात्

दिनपुरस्कारेणैव आह्वकरणेकन्यागते सवितरिषान्यहानितुषोडशक्रतुभिस्तामितुल्यानितेषु दत्तमथाक्षयमिति वाक्येऽन्हां
षोडशत्वं संगच्छतेति थिवृद्ध्यापरपक्षस्य षोडशदिनाकत्वसंभवात् एवं च त्रयोदश्याममावास्यायांचाग्निमदिनेऽपराह्णका
त्वात्तामेपि निषिद्धप्रातर्मुहूर्तद्वयातिरिक्त्वा लेकृततदुभयतिथ्यवच्छिन्ने काल आह्वेनापि कर्ध्वाह्वं कर्तव्यं दिनत्वेन
आह्वकरणापुरस्कारात्सर्वस्मिन्दिनैतत्पक्षनिमित्तक आह्वमायातिदिनेदिने इत्यस्य तिथौ तिथौ इति व्याख्याने प्रथमं दि
नशब्दस्य मुख्यार्थत्वात् एकस्मिन्दिने आह्वयोग्यतिथिद्वयप्राप्तौ पार्वणद्वयप्रसंगः एकस्मिन्दिने यस्यां तिथौ आह्वं क
र्तव्यं तस्यां तिथौ दिनेनोतरे आह्वकालव्याप्तौ आह्वानाचरणं तन्निश्चयवच्छेदेन आह्वस्य कृतत्वात् एतदुभयं च न सर्वप्रामाणि
क व्यवहारसिद्धमिति दिनेदिने इति मुख्यशब्दार्थपरिग्रह एव युक्तः त्रिभागहीनं पक्षमिति तृतीयभागहीनपक्षस्य दि
धानात् तत्र पंचमी प्रभृति आह्वे विधानम् त्रिभागमिति तृतीयभागमारभ्य दशमी प्रभृतीत्यर्थः अर्द्धमेवेति पक्षाद्विधा
नमष्टमी प्रभृतीत्यर्थः अत्र च पक्षे कल्पचतुष्टये च तुर्दशीत्यागः पार्वण आह्वे कृत्वा पक्षे दशम्यादौ वर्जयित्वा च तुर्दशी ॥
आह्वप्रशस्तास्तिथयो यथैतान तथैतदिति मनुना च तुर्दशी पार्वण आह्वस्य निषेधात् त्रयोदशी आह्वेऽपि पद्यपि निंदाश्रय
तेत्यपि निंदायाः काम्य आह्वविषयत्वात् अश्वपुक्कृष्णपक्षीपदिनतप्राप्तस्यावश्यकत्वं तस्यानित्यत्वादिति त्रयोदशी आ

आ-वि- १६ द्वंकर्तव्यमिति बहुप्रमाणिकव्यवस्थानैस्तेन योदशी आहं पुत्रवान्यः सुतायुषे इत्यादि निषेधवाक्यममौलिकमिति रत्नाकरः
 चतुर्दश्यांशस्वादिहतस्यैकोद्विष्टविधिना आहम् अत्र प्रायोऽनशनशस्वादि विंशोद्विष्टनिनां तथा चतुर्दश्या आहं कर्तव्यं त
 स्मर्थमिति निश्चय इत्यादि ब्रह्मपुराणादि वाक्येषु स्येतरनिमित्तेन मृतानां चतुर्दश्या आहं कर्तव्यमिति तात्पर्यमाचारानुरोधेन
 नस्त्रिया अपि प्रसवेन मृतायाश्चतुर्दश्यामेकोद्विष्टं वायुपुराणे युवानक्षरहेतुस्य मृतास्तेषां तु दापयेत् शस्त्रेण च हतापेवैते
 बांदघाच्चतुर्दशीम् गृहइत्युपलक्षणम् तेन पुवदशायां यत्र कुत्रापि मृतानां पित्रादीनां आहं चतुर्दश्यां कर्तव्यं शस्त्रहता
 नां च आहं कर्तव्यमित्यर्थः पुवमरणोत्तु पुवदशामृतत्वेमेव प्रयोजकं ननु रोगेतरनिमित्तमृतत्वं हेतुविशेषानभिधाता तत्तु वेत एणारे
 रोगेतरनिमित्तत्वं प्रयोजकम् अतएव युवेतरस्यानुपसर्गहेतुकमरणोचतुर्दश्यां न आह रोगनिमित्तमृतत्वात् एतच्च आह
 मेकोद्विष्टविधिनाऽऽचारात् चतुर्दश्यां तु पञ्चाहसपिंडीकरणोक्तं तदेकोद्विष्टविधिना कर्तव्यं शस्त्रघातिनामिति शौडवा
 न्यदर्शनाच्च शस्त्रघात एषामस्तीति शस्त्रघातिनः शस्त्रादिहतास्तेषां मित्यर्थः स्त्रीणामप्येतदेकोद्विष्टं पुंस्त्वस्याविवक्षितत्वा
 दिति अत्र च शस्त्रादिनिमित्तमृतानां पुवमृतानां च चतुर्दशी आह समयो बोधित इति शस्त्रघातादिना मृतस्यैतद्दिन आह
 आगित्वबोधने तात्पर्यात् एकोद्विष्ट आहं संकल्पवाक्ये तन्निमित्तकमरणोद्येखेन प्रयोजकः वस्तुतः सनामेव निमित्तानामे

तच्चतुर्दशीआहनिमित्तत्वान् तथाचाऽयाऽऽश्विनकृष्णचतुर्दश्याममुकगोत्रस्यपितुरमुकशर्मण एकोद्विष्टश्चाहमहंकरिष्ये
इत्येवंसकल्पः कर्तव्यः युवानस्त्वत्रषोडशवर्षवयस्कमारभ्य त्रिंशद्वर्षपर्यन्ताविवक्षिताइतिरत्नाकरप्रभृतिनिवन्धः अत्रप
क्षेप्रतिपदातिथिषुफलानिचनानाविधानानास्मृतिषुकथितानितेषुपुरुषमात्रकामनाविषयकफलानिनिष्कृष्यलि
ख्यंतेतद्यथा प्रतिपदिधनलाभलब्धाविनाशौफलम्॥द्वितीयायांद्विपदाधिपत्य तृतीयायांसर्वकामप्राप्तिः चतुर्थ्याय
शः प्राप्तिः पंचम्यांमहा लक्ष्मीः षष्ठ्यांद्विजकर्तृकपूजनम् सप्तम्यांगणाधिपत्यम् अष्टम्यांसंपूर्णहिः नवम्यांस्त्रीविष
यकैश्वर्यम् दशम्यांवहुगोजातीयलाभः एकादश्यांवहुवत्सवर्चस्विपुत्राःद्वादश्यामुवर्णरजतम् त्रयोदश्यांजातिश्रेष्ठ
म् चतुर्दश्यांभृतिः अमावास्यायांप्रतिपदादितिथ्युक्तं सर्वफलानिअत्रचनित्यत्वपुरस्कारेणापिसर्वेदिनक्रियमाणश्चाह
षुतततिथिप्राप्तौतत्फलप्राप्तिरपिभवतीतिप्रतिभातिसंध्यावंदनेस्येवसंध्यावदादिदेशकरणोकथितफलयोगात्॥
गंगातीरादिकृतावश्यकश्चाह्वेवच्चेतिअश्विनकृष्णपक्षेकेवलापास्त्रयोदश्याः पार्वणश्चाह्वं प्रतिनिमित्तत्वमुक्तंविष्णुना
प्रौष्टयद्युद्धकृष्णत्रयोदशीत्यनेन केवलायामपायानिमित्तत्वमुक्तंदेवीपुराणेतत्रापिमहतीपूजाकर्तव्यापितृदेवते ऋ
क्षेपिंडप्रदानंतज्येष्ठपुत्रीविवर्जयेदित्यनेनपितृदेवतऋक्षेमघायामित्यर्थः मघात्रयोदश्यार्मिलितयोरपिनिमित्तत्वमु

कंचुभिः तत्रशंखः प्रोष्टः पथामतीतेषां मघायुक्तां त्रयोदशीम् प्राप्य आहं हिकर्तव्यं मधुना पायसेन च श्रीमहाभारते अपि
 नः सकलजाया योनदद्यान् त्रयोदशीम् मघाया सूर्य्यायुक्तां पायसे दक्षिणापने मनुः पत्किंचिन्मधुना मिश्रं प्रदद्यात् त्रयोदशीं
 तदप्यक्षयमेव स्याद्व्यासुचमघा सुचवशिष्टः पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ३ पासते सुतं शकुंता इव विप्यलम् मधुसांसे श्वशकं
 अपयसा पायसेन च एष नो दास्यति आह वर्षा सुचमघा सुचवर्षा पुराणो आश्वपुज्यां तद्वत्प्रायां त्रयोदश्यां मघा सुच प्रावृड् तौ यमः
 मेतान् पितृश्रापि यमालपात् विसर्जयति मानुष्ये कृत्वा भूयंस्वकं पुरं सुताती कीर्तयंतश्च दुष्कृतं तु स्वयंकृतम् पायसे पुत्रयौ ने
 भ्यः कांक्षन्तो मधुसंपुतम् तस्मात्तास्तत्र विधिना तर्पयेत् पायसेन च मध्वाज्यतिलामश्रमणात् थाशीतेन चोभसा ग्रासमानं पर
 हाद्यक्तं यः प्राप्नुयान्नरः भिक्षामात्रेण यः प्राणानि संधारयति वा स्वयम् यो वा संवर्द्धयेद्देहं प्रत्यहं स्वात्मविक्रपात् आहृतेन
 पिकर्तव्यं तैस्तैर्द्वैः सुसंचितैः त्रयोदश्या प्रयत्ने नवषाय सुमघा सुचनस्मात्परतरः कालः आहृत्स्वन्यत्र विद्यते यत्र साक्षाद्दि
 पितरो गृह्णन्त्यमृतमक्षयं आश्वपुज्यामिति त्रयोदश्यामित्यस्य विशेषेण ततश्चिन्नकृत्स्न त्रयोदश्यामित्यर्थः प्रावृड् तौ वर्षा
 तीवित्यर्थः सुक्तादिमासरीत्याः परपक्षस्य भाद्रांतर्गतत्वाद्द्वर्षतुल्यम् अत्र तत्तद्व्यविधानं आह स्यावश्यककर्तव्यत्वविधा
 नम् फलप्रकर्षविधानं च मघा त्रयोदश्यार्मिलितयोः मिलितयो मघा त्रयोदश्याः सूर्यस्य हस्तनक्षत्रावस्थितौ तृतीयं निमि

तंतस्यगजच्छायेतिनामतथाचब्रह्मपुराणोयोगोमघात्रयोदश्योःकुंजरच्छायसंज्ञकःभवेन्मघायांसस्येचशशित्यर्केकरेस्थि
तेतत्रचआहंमावश्यकमतत्रयाज्ञवल्क्यमयतीयातो गजच्छायाग्रहाणंचंद्रसूर्ययोःआहंप्रतिरुचिश्चैवआहकालाः
प्रकीर्तिताव्यतीयातो ज्ञातिप्रषसिद्धःसूर्यचंद्रमसोःक्रांतिसाम्यसमयःपुराणकालविशेषःअत्रचगतच्छायायाश्चन्द्रस
ूर्यग्रहणस्यचावश्यकआहकालत्वंअत्रकेवलायांनपोदश्यामितितयोर्मघात्रयोदश्योर्गजच्छायायांचसपुत्रापुत्रपो
र्यधिकारःपिंडवत्सेवआहेपुत्रिणआवश्यकआहानिषेधात्नेच्छन्नपोदशीआहंपुत्रवान्यःसुतापुषेइत्यादिनिषेध
कर्ममौलिकमितिरत्नाकरलेखनात्पुत्रवतोपित्रपोदशीआह्याधिकारःकेवलायांमघायांपुत्रवताआहंपिण्डरहितकर्त
व्यमितिविशेषःजगच्छायायोगोपावत्कालमवतिष्ठतेतावत्कालपर्यन्तंब्राह्मणेनभोजनंनकर्तव्यमतथाब्रह्मपुराणोस्
तकेमृतकेचापिग्रस्तयोश्चंद्रसूर्ययोःछापपांकुंजरस्यायभुक्तातुनरकंब्रजेत्भुक्ताप्रमादाद्विप्रस्तसम्यक्चांद्रापणं
चरेत्प्राकच्छायेकुंजरस्यचेतियाज्ञवल्क्यवाक्येआहंप्रतिमितांतरमेवोक्तम्पारस्कारःअहान्वितःआहंकुर्यात्शाके
नापिनापरपक्षंप्रतिक्रामेतएतत्प्रकीर्णआहस्याक्षयफलत्वमपितस्मिन्पक्षेकल्पचतुष्टयेप्रथमपक्षाधुपक्रमेणआ
हारम्भेरुतेतत्रविघ्नेचनेऽग्निमकल्पेनानुसरणीयइतिमतमनादेयमनित्यत्वेकल्यांतरेवाधकन्यायानवतारादिति एतस्मि

अक्षे आह्वयणाभावे कार्तिका मावास्यायामितोप्यावश्यकं आह्वयेयं दीपान्विता राजनरव्यातापंचदशी भुवि तस्यां देयं न च
 दूतं पितृणां तु महालपदतिवाक्यात् महालये पितृणामुत्सवाश्रयेऽपरयक्षे इत्यर्थः शातातपः सर्वस्वेनाधिकर्तव्यं आह्वये
 वैराहदर्शने अकुर्वाणस्तु तच्छ्राद्धं पंके गौरिव सीदति राहुदर्शनं तं हि आह्वयमाचकार कमिति न वोदकेन वान्ने
 च गृहं प्रच्छादने तथापि तरः सृष्टं पंत्यन्नमष्टकासु मघासु च तस्माद्द्यात्सदा युक्ते विद्वत्सु ब्राह्मणेषु च न वोदक इति व
 र्धोपक्रमे जलसंभवे इत्यर्थः सदा चारादाद्दानक्षत्रावस्थितसूर्यावच्छिन्नसमय इत्यर्थः नवान्न इति शरदिवसं ते च इति प्रा
 चः शृङ्गप्रच्छादन इति गृहोपरितृणेनाच्छादनमेतत्सर्वं आह्वयनिमित्तं गृहप्रवेशस्त्वाभ्युदयिक आह्वयनिमित्तं प्रवेशे
 न ववेषमन इति वाक्येन विहितं तीर्थ आह्वयेति निमित्तकं पूर्वकथितं अन्नचनवान्नभक्षणनिमित्तं च पार्वण आह्वयस्य ज्यो
 तिषे प्रतिपादितं तत्र च पितृदेवैभ्योऽदात्तानवान्नभक्षणानि षड्मिति नवान्नभक्षणपूर्वकाले आवश्यकं आह्वय यद्यपि
 नवान्नानाविधान्यन्नानि भवन्ति तथापि गृहो नवान्नप्राशननिमित्तकं नवान्नकर्म कथने गृह्यभाष्ये च गृहमेधी ब्रीहिय
 वाभ्यां शरद्वसंतयोर्यजेत् श्यामा कैर्वनी वर्षास इति लिखितेन वाक्येन षष्टिका यवश्यामाकरूपान्तसंभवकाल एव यि
 मितः तत्रे श्यामाको त्यतिर्वानप्रस्थानां आह्वयकालः गृहस्थानां पवत्री हि प्राशनं परं आह्वयकालः यद्यपि नवान्नप्राशनकर्मणि

हेर्विधानं तथाप्याकांक्षातुल्यतया आद्वैपिदुभयमेव निमित्तमिति तत्र षष्ठिकत्रीहि भक्षणनिमित्तकं शरदि यवान्न भक्षण
 मितकं वसंते हेमं ते हेमं तिक नवान्न भक्षण निमित्तं मज्ज्योतिषानुसारत् तथा हि ज्योतिषभोजराजः ऋश्चिके पूर्वभागे तु नवा
 नं शस्यते बुधैः उत्तरे क्रियमाणं तु धनुष्ये वक्तुं भवेत् धनुष्ययत्कृतं आद्वैपितृणां नोपतिष्ठते पूर्वभागेऽत्र ऋश्चिकत्रयोद
 शं शक रूपक आचारत् धनुष्ययत्कृतं आद्वै हेमनोऽनुनिशा सुचं पितरस्तन्गृह्णति नवान्न मिषकांक्षिराः शुक्ले पक्षे
 तवं धान्यं पक्वं ज्ञात्वा सुशोभनु सुतिथौ सुमहर्ते च नवान्न फल भक्षणं त्रिजन्म सुत्रयोदश्यां नंदायां पितृभे पिषा आद्वै शु
 क्रदिने नैव कार्यं सातति मिच्छता चैत्रे पौषे कृष्णपक्षे नवान्नं वर्जयेत् सदा भवेज्जन्मां तरे रोगी पितृणां नोपतिष्ठते अत्र
 चैत्रपौषयोर्निषेधात् ऋश्चिके नवान्न भक्षणा संभवे माघादौ आद्वै पूर्वकं नवान्न भक्षणं युज्यत एवेति चैत्रे नवान्न भक्ष
 ण निषेधादर्थोदयवेऽपि नवान्न भक्षण निमित्तं यवपाकात् एयक् आद्वै मापाति वायुपुराणो शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्णे आद्वै
 कुर्याद्विचक्षणः कृष्णपक्षात् प्राह्णे तुरोहिणं तु नलंघयेत् अत्र रौहिणं नलंघयेदिति कृष्णपक्ष शुक्लपक्षयोः आद्वै रौहि
 णं पूर्वापरसीमां तेन शुक्लपक्ष आद्वै त्ववसानसीमारौहिणं तदनंतरं न कर्तव्यमित्यर्थः कृष्णपक्षे आद्वै रंभसीमारौहिणं
 तद्वै नारंभणीयमित्यर्थः ब्रह्मपुः पूर्वाह्णे सातकं आद्वै मपरह्णे तु पौतकं एकोद्विष्टं तु मध्याह्ने प्रातर्द्विनिमित्तकं मा

त्वक्याहमन्वष्टकायाहपूर्वाह्ण अत्रापराह्णेपैतृकंरुक्लपक्षापराह्णे शुक्लपक्षेपूर्वाह्णेविधानात् वृद्धिनिमित्तकमाभ्युदयिकमित्य
 धेः मत्स्यपुराणेप्रातःकालोगुहूर्तास्त्रीनांसंगवस्तावदेवतुमध्यान्हेस्त्रिमुहूर्तः स्यादपराह्णस्ततःपरम्सापान्हस्त्रिमुहूर्तः स्या
 च्छांर्द्धतत्रनकारयेत् राक्षसीनामसावेलागर्हितासर्वकर्मसु अन्होमुहूर्ताविख्यातादशपंचचसर्वदा तत्राष्टमेमुहूर्तोयः
 सकालः कुतपः स्मृतः मध्यान्हेसर्वदायस्यान्मंदोभवतिभास्करतस्मादनंतफलदस्तत्रारम्भोविशिष्यतेमुहूर्तोदूर्ध्ववत
 पाद्यन्मुहूर्तचतुष्टयंमुहूर्तपंचकं चैवस्वधावाचनमिष्यते अत्रसर्ववाक्यैकवाक्यतयाऽयमर्थः पंचधाविभक्तस्यपंचद
 शमुहूर्तात्मकस्यदिवसस्यप्रातःकालादयः पंचभागास्तेषामभ्युदयिकादिआहचतुष्टयं चतुर्षुभागेषु प्रशस्ततमम् सतिसंभ
 वेतत्रैवकर्तव्यम्यदातुप्रशस्तमध्यान्हादिकाललाभएकोद्दिष्टादौनभवति तदाऽनिषिद्धसंगवादिकालेषु एकोद्दिष्टादिकं क
 र्त्तव्यमिति अतएवपार्वणोऽपिअपरपक्षादावपरान्हालाभेसंगवादिस्यपिकर्त्तव्यतानिषिद्धेकालेसर्वेषामनाचरणाम् तदर्थं
 विवेचयति उर्द्धमुहूर्तादितिकुतपादूर्द्धमुहूर्तचतुष्टयमुहूर्तपंचकं कुतपात्पूर्वमार्थात् एकंमुहूर्तंकुतयएवएतन्मुहूर्त
 दर्शयत्येवस्वधावाचनमिष्यतेस्वधावाच्यतेऽत्रेतिस्वधावाचनआहंयोगमित्यर्थः प्रातमुहूर्तद्वयंसायान्हेमुहूर्तत्रयमि
 तिमुहूर्तपंचकंसर्वश्राद्धेषुनिषिद्धममनुः रात्रौआहंनकुर्वीतराक्षसीकीर्तिताहिसासंध्ययोर्हभयोश्चैवसूर्येचैवाचिरोदिते

अचिरोदिते इति दिवोपक्रममुहूर्तद्वयमित्यर्थः विष्णुः संध्यायाश्चोर्नकर्तव्यं आह्वं खलु विचक्षणैः तयोरपि च कर्तव्यं यदि स्यात्
द्रुहदर्शनम् स्नानन्दानं तथा आह्वं मनंतं राहुदर्शने आसुरीरात्रिरन्यत्र तस्मात्तां परिवर्जयेत् एतैर्नान्यत्रापि तात्कालिक आ
ह्वनिमितेषु च जन्मादौ सति सर्वदैव आह्वं कर्तव्यमित्युक्तं भवति एव चानग्रेः रावश्यक आह्वनिमित्तानि अमावास्यासर्वाः
चतस्रोऽष्टकाः माघी आवण्याप्रहायराप पूर्णिमास्ति सः आश्विनकृष्णपक्षस्तत्पक्षीयत्रयोदशी गजच्छया चंद्रसूर्यय
त्तर्गं व्रीहियवपाकौ तीर्थप्राप्तिः आद्रानक्षत्रावस्थितिः सूर्यस्य नवान्नभक्षणं आभ्युदयिक आह्वनिमित्तानि च एषु आह्व
मावश्यकं अकरणोऽनिष्टोपदेशादिति आह्वे प्रशस्तो देशो गंगातीरदिः निषिद्धस्तदेशः महानद्युतरं मगधदक्षिणद्वा
दशयोजनावच्छिन्नस्त्रिशंकुदेशः कलिंगदेशः स्लेच्छदेशः शर्करादिसंकीर्णदेशः आह्वे प्रशस्तवाह्यणाः त्रिदण्डपतिः
आत्मवितवेदवितवेदांगवितवानप्रस्युत्रहचारी असगोत्रः साधुगृहस्थः याज्ञिकपुराणावेता आह्वकर्मवित् विष्णुशि
वसूर्यन्यतमभक्तः असमानप्रवरः पितृभक्तः श्वशुरः दौहित्रः गुरुः आचार्यः जामाता ऋत्विक् मातृसस्त्रेयः पितृश्व
स्त्रेयः माताभहः मातुलः भागनेयः अष्टवर्षपरीणीतासुतः पंक्तिपावनः गायत्रीमात्रसारोपि सदाचारः अथ आह्वे नि
षिद्धावाह्यणाः नामैव येदित्यनुवृत्तौ कात्यायनः द्विर्नग्रशुक्लविक्रिधिस्यावदंतविद्धप्रज ननव्याधितव्यं गिश्चितिकुष्टि

आ. वि.
२०

कुनखिवर्जमितिर्दिनगोदुश्मंशुकोन्नातिगौरः विक्रिधिर्विचर्चिकापुतः सुक्तविक्रिधिः भुक्तांड इति स्मृतिरखविवेकः
श्यावदंतोजन्मनैव रुक्मदंतः विदप्रजननश्चिन्नमेद्वर्मा एवं मित्रं शत्रुः मूर्खः ग्रामयाजकः देवलकः चिकित्सकः क्रय
विक्रयोपजीवी ग्रामप्रेष्यः राजप्रेष्यः गुरुविरोधी नक्षत्रग्रहसूचकः त्यक्तग्निरः वार्द्धपिकः पक्ष्मीय सुपालकः परिवेताः
परिवितिः निराकृतिनर्तनशील अवकीर्णी वृषलीपतिः वंध्यातु वृषलीज्ञेया वृषलीतुमृतप्रजा अपरावृषलीज्ञेया पाकुमा
रोपारजस्वीलाः पौनर्भवः काणः गृहावस्थितव्यभिचारिस्त्रीपतिः शूद्रशिष्यः अभिशक्तः कुंडः गोलकः पतितसंसर्ग
अत्रतीक्ष्णः योनिदोषवान् दिधिषूपतिः पुत्रपठितः शूद्रपतिः स्त्रीजितः घंगुलातीतकर्णः शिल्पजीवी स्त्रीयाजकः
पतितः श्वक्रीडीदुराचारः ऐंद्रजालिकः पारिवारिकः मातृत्यागी पितृत्यागी दारत्यागी चटकपोषकः अकृतविवाहः नास्ति
कः कृपणः असत्यवादी ऋणहर्ता सर्वथा केशभूष्य शिरस्कः स्त्रीतुल्यवाक्चेष्टः स्वाश्रमविच्युतः पर्याहितः पर्याधात
ता सोदर्येतिष्ठति ज्येष्ठे र्येग्न्याधेनं करोति हितयोः पर्याहितो ज्येष्ठः पर्याधाता कनिष्ठकः अग्न्युत्सादकः अरण्यदाही
आवसथदाही क्षेत्रस्यदाही अंगारदाही सदाव्यसनशीलारक्तकेशः नपुंसकभेदाः षण्डकोवातजः षण्डः स्त्रीवोप्य
यनपुंसककीलकश्चेति षण्डधापक्तीवभेदो विभावितः शूद्रयाजकः वांताशीराजकरितपायचिह्नंकितः वेश्यापतिः युद्धा

राम
२०

चार्यः स्रोतोभेदकः दृक्षारोपणशीलः कन्यादूषकः हिंस्रः वृषलवृत्तिः सदापाचकः श्लोषदी कूटसाक्षी गणयाजकः सूत्रधारदि
धर्मकृत्येभ्योत्साहः हीनातिरिक्तांगः साहसिकः कपटतुला व्यवहारी आत्मभरिः पुस्तोपघाती कृत्याभिचारशीलः दत्ताप
लायी समयभेदकः पक्षिघाती मीनघाती सर्पघाती कच्छपघाती नानाजंतुवधासक्तश्च वधबंधोपजीवी शूद्रप्रेष्यः सां
सविक्रयी गरदः कुण्डाशीशयेन क्रीडी समुद्रपापी चारणावृत्युपजीवी मद्यपः रसविक्रयी केकरः धनुष्कर्त्री शरकर्ता मि
त्रधुकू घृतवृत्तिः भृतकाध्यापकः भृतकाध्यापितः पित्राविवदमानः दूतः नित्यं पाचकः काण्डपृष्ठः स्वकुलं पृष्ठतः कृ
त्तार्यो वै परकुलं व्रजेत् तेन दुश्चरितेनासौ काण्डपृष्ठद्विस्मृतः उन्मत्तः गण्डमाली वेदनिन्दकः उष्टुदमकः गोदकः दत्तिद
मकः श्वकालेष्यजातश्मश्रुः गलरोगी छिन्नांगः धर्मविक्रयी अश्वविक्रयी गजविक्रयी लवणविक्रयी लाक्षाविक्रयी
सौमविक्रयी चामरविक्रयी पूर्वदिने कृतस्त्रीसंगमः पुत्रिकापतिः रजरत्नलास्त्रीकः एककूपोद केयामे संवत्सरवासो
च्यवः वधिरः पांडुरोगी दण्डाधिकृतः अशुचिः राजहिष्ठः पुरोहितः अनूढा पुत्रः अनूढा पुत्रपुत्रः अनुदापतिः अनुपा
सितसंध्या अश्लेषापरो गिण उन्मादस्त्वग्दोषो राजयक्ष्माश्वासो मधुमेहो भगंदरो महोदरमश्मरीत्यश्लेषापरो गाः अथ
आद्धे प्रशस्तकुशाः दक्षिणदिगवस्थितदक्षिणावनतगोकर्णदीर्घः समूलाग्राहरिताः आह्वदिवसे स्वयंप्रातरुत्थादिनाः

पिण्डभूस्तरणी उपमूलसकृत्तुनाः आइकर्तवद्धमुष्टिहस्तमिताः योग्यदेशस्यः कुशाभावे मुंजप्रयामाकदूर्वाकाशवस्वजाः
 तोक्सारोमाणश्च अथनिषिद्धकशाः चिताजाताः वर्त्मजाताः यत्तुविनिपुक्तस्तरणाविनिपुक्तासनविनिपुक्तपिंडविनिपुक्त
 पितृतर्पणविनिपुक्ताः मेध्यलिप्तनीलोक्षेत्रजातकैर्पासक्षेत्रजाताः आइतिलाश्यामाः प्रशस्ताः श्वेतानिषिद्धाः आइनि
 षिद्धजलेदुर्गेधिजलेपर्युषितजलं अशुभच्छिष्टस्योद्धतजलम् अंत्यजजलाशयजलं अनुत्सृष्टपरस्वानितजला
 शयजलम् अभोज्यानिपानजलं पतितादिकारितखा तजलम् तर्पणदर्भमंत्रतिलहेमरजतान्यतमरहितंजलनि
 षिद्धम् अथआइः धर्पात्राणि सौवर्णराजतताम्रमयखड्गपात्रमणिमयपात्राणि त्रैवर्णिकनिर्मितानिपलाशादिपत्नी
 यवृक्षपात्राणि पत्रपुटकानि च एतान्येव परिवेषणे भोजनार्थं च पात्राणि प्रशस्तानि अथभोजनेपरिवेषणेचनिषिद्धा
 निपात्राणि सीसकमयाः पोमययाषाणमयभग्नपात्रक्षुद्रपात्राणि दैवे राजतानि भोजनमृगमपपात्रम् अथआइगंधाः
 दिपंचकम् तत्रगंधाः श्वेतचंदनअगुरुकृष्णागुरु गुडत्वक्कुमकर्पूरपद्मकाष्ठउशीरकुटजजटामांसीगेदिशणसुगंधि
 द्रव्यमेतत् नतुतुलस्यनुकारीउग्रगंधी वृक्षः सेंदुवारः निषिद्धगंधाः कस्तूरीसिल्लुकादीनि अथपुष्पाणिविहितानिपद्म
 नीलोत्पलरक्तोत्पलकुमुदचंपकतिलकतगरपूथिकामाध वीकुन्दकुञ्जकानवमालिकासेवती कल्हारतुलसीपत्राणि

निम्नोदयेत पुष्पाणि अथ निषिद्ध पुष्पाणि अर्कभाण्डीपीताम्लानकमिकेशादिदुष्टानि उग्रगंधीनिरक्तवर्णं जेद पुष्परक्त
करनीरसंतसुगंधिकुशुमेतरकंदकिट्टपुष्पचैत्यरक्षोद्रवपुष्पाणि अथ आह्वेधूपद्रव्याणि सद्यतगुगुलुसमधुगुगुलुव
न्दनाः गुरुउशीरपद्मकाष्ठकर्पूरश्रीखण्डाः तदभावे देवदारुसरलाद्यपि अथ निषिद्ध धूयाः केवलघृतकेवलगुगुलुत
णगुगुलुउग्रगंधे अग्रगंधि अमुचिसंवद्धानि प्राणिजं च कस्तूरिकादिदोषेष्टतैलं च विहितं तदभावे सार्वपादि स्नेह
प्राणिजस्नेहोदीपे निषिद्धः आह्वेवस्त्रम् नवमनंगलग्नम् शुभ्रं सदृशं देपम् संपतौ सत्पां वा सोयुगम् त्रिपटं वा धौत
कौशेयकं वलादिदानमधिक फलं उपवीतमधिक फलार्थं नत्वा वश्यकम् तांबूलादीनि श्रेष्ठतमवस्तूनि गंधदानाद्यवस
रे दातव्यानि तांबूलोपकरणानि पर्णपूगस्वदिरचूर्णास्वदिरसारकर्पूरश्रीदंडकस्तूरीगुलाकं कौलिवंगसहकारिद्रव्याणि अ
त्रकर्पूरादीनि एथंगपि देयानि अथ आह्वेदेशे सन्निधापनीयानि गडकशृंगपात्रश्वेतरक्तनेपालकवल्लकृष्णमाजिनगौर
सर्वपगौरकृष्णारण्यत्रिविधतिलत्रिदणपतिरजताः क्षतक्षलच्छृंगगतानि आह्वं पुनंति अथ आह्वेदेशेऽपसारणीया
निकाककुक्कूरकुक्कटविडूराहविडालरुष लीपतिखंजषराद्यः रजस्वलावृद्धितकणीपतितः कुशीव्रणीनास्तिकः भयान
कः अमुचिः नमः धूर्तः नालकषायवस्त्रः ॥ छिन्नकर्णः लोहः सीसः मलिनो वरः दीर्घरोगी अभिशस्तः रुन्तांगः अधि

वस्त्रिन्द्रिपक्षीणं चेतं वृद्ध मजापतिम् बाध्रीणसंतुतं प्राहुर्पात्रिकाः पितृकर्मणि कृष्णग्रीवोरक्तशिराः श्वेतपक्षो विहंगमः
स वै बाध्रीणसः प्रोक्त इत्येषा नैगमीश्रुतिः श्लाघयिष्येणौ बाध्रीणसौ तयोर्मांसं मंत्रं संस्कृतमांसं यदाच्छागादिकं पशुमालम्भ
मांसमुपादीयते तदा प्रथमं मंत्रेण पशुप्रोक्षणं कर्तव्यम् मंत्रश्च ओं पितृभ्यस्त्वाजुष्टं प्रोक्षामि एकोद्विष्टे तु पित्रे त्वाजुष्टं प्रोक्षा
मीत्यादिरूपः अनालंभयक्षे सिंहदिहृतमांसादिषु न मंत्रसंस्कारापेक्षेति सिंहे व्याघ्रहरिणमांसम् लब्धं कीतच्छागादिमां
सम् प्रस्तराद्यभिघातच्छागादिमांसं अथ मत्स्याः महाशल्करोहितराजीवपाशेन श्वेतशल्का अन्येऽपि अथ शाकाः का
लशाकं च वास्त्वकं मूलकं कृष्णनाडिका बेत्रां कुरं कलापं च पटोलं सार्धं पतया सूर्यावर्तं सुनिष्यन्तं शाकान्याहुर्मनीषिणः
कृष्णनाडिका कृष्णनाडी व इति श्राद्धपद्वयं ज्यौः सूर्यावर्तं दूरदूर इति प्रसिद्धम् सुसिद्धम् सुनिष्यन्तमम्लो न कषाय
पत्रसदृशपत्रं चोय नीति प्रसिद्धम् जलप्रभवशाकं पटनाडी शाकं च वाक्यांतरात् अथ फलानि आम्रपनसकदलीना
लिकेर आम्रलकी प्राचीनामलकी पद्मबीजखजूरतिन्दुककंदकारिका दाक्षकर्मकनारंगकलवली दादिमीदादिमीनि
त्वाः आतकलकुचवल्ली द्वयपूगफलपटोलबीज पूरकक्षीरिकात्रपुष्पपक्षकभंगाटकमधूकगंभीरिफलपिप्पलीमरि
चकोविदारजलंवूनि पाणिफलाग्नि पकानि भक्ष्याणि तान्यपत्नपक्वानि देयानि मधूकपुष्पकोषकं लीरभेदाः तद्विकाराश्च गुडश

आ. वि.

२३

कंरादयः अन्यामपि निषिद्धेतर स्वादुमधुरफलानिकर्कटीप्रभृतीनिश्चाद्वेदेयानि फलान्यप्यल्पकानि देयानि अथ कंदाः शूरणः
दीर्घमूलकं कसेरु विशद्वि प्रकारं सर्वे शास्त्रकभेदाः आद्रकं विदारी विदारिकंद इति प्रसिद्धः तालमूली शतावरी कंदेषु
पयायदभ्यवहरणीय भवति तथा कृत्वा दातव्यं तदिति अथ व्यंजन संस्कार करद्रव्याणि हि गुजोरक धान्यक हरिद्रा शुं
री मरिचाः ईकदाडिमी बीज एतैर्लंघनवर्णानि सामुद्रिक संभारि सैन्धवानि तैल तिल भवं सार्षपं च अत्र च मासादी
नि व्यंजनान्युपकरणानि चामान्न आद्वे अस्मान्येव दातव्यानि सिद्धान्न आद्वे सिद्धान्येव दातव्यानीति आद्व पच्यवः सक्त
लाजा विषिटक दुग्ध विकार दधि दुग्ध घृत गुड लडुकादि पक्वान्नानि चाग्नि साधितान्यप्याम आद्वे देया नीति आद्व प
च्यव आद्व प्रदीप्यो अत्र च काल शाकं महाशल्काः खड्ग लोहामिषं मधु अनेत्यापैकस्यं ते पुन्यन्नानि च सर्वशः काल
शाकं प्रसिद्धम् महाशल्का रोहितप्रभृतयो मत्स्याः खड्गो गंडकः लोहः सर्वलोहितच्छागः तयोर्मोसं मधु क्षौद्रं मुख्यन्ना
नि नीवागः एतैः आद्व मनंत पित्रत्तसिजनकम् शर्करा क्षीरसंयुक्ताः दृयुकानि सप्तमक्षयाः एतैः आद्व मक्षयपितृत्तसिज
नकम् लाजांश्च मधु संयुक्तान्सक्त नृशर्करया सह आद्वे दद्यात् अत्र विहितव्याणां आद्व दाने तत्फलं छायां समुच्चयो
न तु विकल्पः मक्ष्यं भोज्यं च विविधं मूलानि च फलानि च तृणानि चैव मांसानि यानि सुरभीणि च उपनेपं सर्वमेतदिति

राय.

२३

मनुवचनात् ततो न्नं बहु संस्कारैकव्यं जनपानवत् दौष्यपेयं समृद्धं च यथावदुपपादयेदिति देववाक्याच्च समुच्चयावधानात्
नानात् मैकव्यं जनपानवदित्यपि अनेकव्यं जनविधानं न त्वेकव्यं जननिषेधः वाक्यभेदप्रसंगात् तस्मादनेकव्यं जनस्य
प्राशस्य एकव्यं जनस्यानिषेधात् अनेकव्यं जनस्यालाभेऽनिषिद्धित्वादेकमपि व्यंजनमुपादेयमिति विहितद्रव्ये
षु एकद्रव्यदानेनापि श्राद्धस्वरूपनिर्वाहः अथ श्राद्धेऽविहिताऽनिषिद्धद्रव्याणि पद्मवित्त्वहिगुपिप्यलीमृगादक
दधिसक्तुश्चेतसिविकेमुं कमधूकमरिचानि अत्र हिं गुपिप्यलीमरिचानि द्रव्यांतरसंस्कारार्थं देयानि केवलानि न दे
यानि परिशिष्टानि विहितालाभे देयानि अथ श्राद्धे निषिद्धद्रव्याणि केवलजलं वारद्वयसाधितमुद्गाद्यन्नरूपं हिं सि
द्धं उपभुक्ताग्रभागरूपायावत्तेहितं मुखं पर्युषितं परिदग्धं शर्करं कीटपाषाणकेशोपहतं वाग्दुष्टं भावदुष्टं दुष्टेषु
हृतं श्वासेपहतं वासेवधूतं एतानि विहितद्रव्याण्यपि निषिद्धानि विषहतमांसं स्रग्धृतमांसं व्याधितमांसं सि
द्धमांघ्रतरतिर्यग्गतमांसं मंत्राप्रोक्षितालब्धं पशुमांसं महिषीक्षीरहरिणीक्षीरमेवीक्षीरउष्ट्री क्षीरच्छागीक्षीरचम
रीक्षीरएकशकीक्षीराणि प्रशस्तमपि श्राद्धार्थमेप्रयत्नं सेति पावितदग्धं उद्धृतसारं च दुग्धविकारश्च दध्यादयो निषिद्धाः
द्रव्येऽपि जलं स्वल्पजलं अल्पजलं पर्युषितजलं अप्रविशत् नलं अत्यल्पजलं शयजलं अप्रतिष्ठितजलं शयजलं यथा

निषिद्धद्रव्येषु

ॐ नितजलं दर्भमंत्रितलदेमरिजतान्यतमरहितजलं अभोज्यान्निस्वातजलं पतितादिकारितजलाशयजलं भूदातजलं
 आतृतजलं ऊषरलवणं कृतलवणं सौवर्चलवणं अलवणव्यजनं पाकानंतरप्रक्षिप्तलवणव्यजनं हस्तमथितद्रव्यं भूद्रस्युद्रव्यं अशुद्रुद्रव्यं छिक्कादुद्रव्यं रसहीनद्रव्यं गधहीनद्रव्यं पालंकीशाकं
 डिकाशाकं सौहिंजनशाकं तंडुलीयशाकं तंडुलीपकउरिस्तया इति आद्वपद्वचः खवचिरीशाकं पिप्पलीशाकं रापीशाकं
 शेटीशाकं कुसुमशाकं तुलशीशाकं शणशाकं भरिचशाकं योयोशाकं नाडिकाशाकं माडिकाफलुपीइति आद्वपद्वचः
 स्था फलुपीमगधादिदेशेवनयोद्वरतुल्यतालीरुढादौलगति कूषाडम् अलावुसिं विसाधिसो वृताकं मंगिरिणं पिंड
 मूलकं वशकरीरम् कोद्रवं वनकोद्रवं चणकं वोडा अकुठा पुलाकाधान्यं अतसी गौरमाषः मसूरः लसुनः लोहितवृष
 निर्यासं पलांडु कठछति कपित्थ कलजं पा केवलसुरी केवलमरिचं केवलहिं गुवभनेटी फरहदः धतूरकं वकं वास
 कः स्थूलकेमुकं स्थूलजं वुफलं कुंभीचंडा लाग्रिसुतकायमेध्याग्निचिताग्रयः आद्वेनिषिद्धाः अग्न्यतराभावेऽपवित्राने
 तानग्नीन् क्रमेण सप्तमुस्थानेषु परंपर्याप्रज्वाल्पसप्तमस्थानप्रज्वालितोग्निरुपादेया अत्रच आद्वे चतुर्विधानिवस्तुनि
 त्वंति विहितानि विहितनिषिद्धानि अविहिताः निषिद्धानि निषिद्धानि विहितज्ञाभेतेषामेवोपादानं तदलाभे विहि

तन्निषिद्धानामुपादानं तदलाभेऽविहिताऽन्निषिद्धानामुपादानं निषिद्धस्य सर्वथा त्यागः इति श्राद्धविवेके प्रथमः परिच्छेदः १
अथाधिकारिनि० तत्र मूलवाक्यानि मुद्दिविवेके लिखितानि सप्रपञ्चम् इह विस्तारमया दधिकारिमात्रं सिद्धवन्निस्व
ते मृतस्य त्रिविधा क्रिया भवति प्रथमा मध्यमोत्तमा चेति तत्र दाहमारभ्या शौचांतदिनपर्यन्तं क्रिया पूर्वा १ एकादशाहादि
सपिण्डानां तामध्यमा क्रिया २ सपिण्डानांतरं सांवत्सरिकपार्वणाभ्युदयिकनित्यश्राद्धादिरूपोत्तरा क्रिया ३ तत्र त्रिविधा भ
त्तपि क्रिया सुत्रयोदशविधानामपि पुत्राणामधिकारः ते च त्रयोदश पुत्राः श्रौरस १ पुत्रिका पुत्र २ क्षेत्रज ३ कानीन ४ सहो
द ५ गृहोत्पन्न ६ पौनर्भवा ७ पित्रिद्व ८ दत्तक ९ क्रीत १० कृत्रिम ११ स्वयमुपगत १२ पारशवाः १३ तेषामुत्पत्त्यश्रौरसः तदभा
वे पुत्रिका पुत्रः ततः पूर्वपूर्वाभावे उत्तरोत्तराधिकारी तेष्वपि पूर्वक्रियायां मध्यमक्रियायां च विभक्तानामविभक्तानां च मध्ये
योग्यस्य ज्येष्ठस्यैवाधिकारः तदुक्तं स्मृतिसारे अकृतैः पित्रुते वापिक निष्ठादिभिरोरसैः यत्र कुत्रापि ज्येष्ठस्याधिकारः प्रेतक
र्मणीति तस्य स्मृतादिना प्रतिबंधे कनिष्ठस्यापि नियतकालकर्तव्या दशाहादिकं प्रेतपिण्डानां तक्रिया स्वधिकारः सपिण्ड
जनैरं सर्वेषां पुत्राणां विशेषेण पृथगाधिकार उत्तरक्रिया सुएधां त्रयोदशविधानां पुत्राणां लक्षणां मुद्दिविवेके प्रपञ्चि
तं २ दाभावे प्रौत्रः पौत्राभावे शौत्रः तदभार्या तदभावे भ्राता कनीयान तदभावे ज्येष्ठः तदभावे पिता तदभावे भ्राता पुत्रः तदभावे

पूर्वक्रियायां मध्यमक्रियायां च सपिराडा अधिकारिणः तदभावे दुहिताः अधिकारिणी तदभावे सकुल्याः तदभावे मातृसपिराडाः
 तदभावे मातृसकुल्याः कुलद्वयाभावे मातरः तदभावे यथा कथंचित् परिगृहीताः स्त्रियः तदभावे राजादेशेन धनग्राहको
 धिकारे पितृगृहीतोपौत्रप्रयौत्रौ सपुत्रयोरपि पितामहप्रपितामहयोः पार्वणा आदौ धिकारिणो मृतस्य कन्याया विवाहे
 कन्यापदाताप्यधिकारी असमाप्तबद्धस्य मृतस्य पूर्वक्रियामात्रं तत्र भ्रातृपित्रादयो धिकारिणः असमाप्तद्विवर्षस्य
 पूर्वक्रियापि नास्ति किंतु भूमिनिखननमात्रं स्त्रिया अपि द्विवर्षाभ्यंतरे भूमिनिखननमात्रं तत ऊर्ध्वं विवाहात् पूर्व
 पूर्वक्रियामात्रं तत्र पिताधिकारी तदभावे भ्रात्रादि ऊद्गायास्तुत्रिविधा क्रिया तत्र पुत्रोधिकारी तदभावे पतिः तदभावे
 सपत्नीपुत्रः तदभावे पौत्रः तदभावे प्रपौत्रः तदभावे सपिराडाः तदभावे सकुल्याः तदभावे पितृसपिराडाः सप्तपुरु
 षावधयः सपिराडाः दशपुरुषावधयः सकुल्याः शूद्रस्यापरिणीतस्य द्विवर्षादूर्ध्वं पूर्वक्रियामात्रं तत्र भ्रात्रादिरधि
 कारी परिणीतस्य त्रिविधापि क्रिया तत्र पुत्रादिरधिकारी पूर्ववत् केचित्तु असमाप्तबद्धस्य त्रैवर्णिकस्य स्त्रीभूदयो
 अपि परिणीतयोस्त्रिविधापि क्रियाः नुग्रहादिना नत्वावश्यकीत्याहुरिति आदिकल्पस्मृतिसारो गुरुकुलस्थितशि
 ष्यस्य भ्रातृपित्रभावे गुरुधिकारी गुरोरपि पुत्रपत्नीभ्रातृपितृहीनस्य शिष्यः यजमानस्यान्याभावे ऋत्विगिति ।

न्यासिनः संन्यासिपुत्राधिकारिणः संन्यासिपुत्रैः पितुः सांवत्सरिकैकोद्दिष्टपार्वणाभ्युदायेकतीर्थश्राद्धादीनिकर्तव्यानि
सामान्यविहितानामेषामेकोद्दिष्टदानां संन्यासिपुत्रपाते कर्तव्यतां निषेधकप्रमाणाभावात् यत्र एकोद्दिष्टं न कुर्वीत
यतीनां त्रैव सर्वदा अहम्येकादशेपासेपार्वणंतु विधीयत इति वाक्यं तत्तुनसांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धनिषेधकं एतद्वक्तव्यं
पारिजातनिवन्धादिपुसपिराडीकरणापर्यन्तैकोद्दिष्टप्रकरणे लेखनेन प्रेतोद्देश्यकषोडशाश्राद्धनिषेधकत्वव्यवस्थि
तेः त्रिदंडग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते इत्युपसंहाराच्च एकोद्दिष्टं यत्तेनास्ति त्रिदंडग्रहणादिह सपिंडीकरणाभाव
त्यार्वणं श्राद्धमिष्यते इति शातातपवाक्ये त्रिदंडग्रहणहेतुकसपिण्डीकरणाभावस्यैकोद्दिष्टनिषेधहेतुत्वेनाभिधा
नाच्च किंचैकोद्दिष्टं जलपिंडमशौचं प्रेतसक्रियान्कुर्याद्धार्षिकान्यद्वाग्नीभूतायमिष्येति दत्तात्रेयवाक्ये वार्षि
कैकोद्दिष्टनिषेधानवगमात्कतिपयानां सांवत्सरिकैकोद्दिष्टावरणाच्च कतिपयानामनावरणस्य प्रकरणाच्च तत्रैको
द्दिष्टनिषेधानवगममात्रेणान्यथोपपन्नेन सामान्यैकोद्दिष्टनिषेधोवगम्यत इति तच्चैकोद्दिष्टं सामान्योक्तैकोद्दिष्टविधिने
वकर्तव्यम् विध्यंतरानुपदेशात् सर्वश्वसंन्यासिपुत्रैः कर्तव्यं तत्रापि विशेषाश्रवणादिति अतएव पार्वणाभ्युदायिक
तीर्थश्राद्धादिकं यतिपुत्रैः कर्तव्यमेवेति श्राद्धपक्षवैल्लिखितं यतः सापराडीकरणांताक्रिया सर्वैरेव निषिद्धेति श्रीद

५० व
२६

लोपाध्याय लेखनं स्मृतिसार लेखनं च एकोद्विष्टकर्तृव्यतानिषेधकवाक्यस्य प्रेतोद्देश्य के को॥ दृष्टकर्तृव्यतानिषेधपरत्वं
सर्वत्र स्मृतिसारादावप्यवगम्यते संदर्भादित्यनुब्राह्मणादिह ते ताते पाते ते संगवर्जिते व्युक्तमात्रमृते देयं येभ्य एव
ददात्यसाविति वाक्यं ददपिन त्रिदण्डसंन्यासिपार्वण आह निषेधकं एतद्वाक्यस्यैकदण्डसंन्यासिपार्वण आह नि
षेधकत्वात् उशनो वाक्ये तु निदण्डनां पार्वणविधानादिति गौडोप आह विवेकः शातातपवाक्येनापि पार्वण
विधानात् वस्तुतो ब्राह्मणादिह तत्वादीनि पितामहप्रक्रम आह विधायकानि तेन पतिते संगवर्जिते च जीवत्येव
पितरि पार्वणविधायकं संगवर्जितः संन्यासी अथानधिकारिणः महापातकिनः पाषण्डवृत्तयः स्तेनाः ब्राह्म्याः॥
आलस्याद्भ्रष्टयास्वकर्मत्यागिनः निन्दितकर्मकर्तारः गर्भभर्तृदुहः स्त्रियः मद्यपास्त्रैवर्णिकस्त्रियः ब्रह्मचारिणः
मानापित्रो गचार्यगुरूपाध्यायानामन्याभावे वहनदहनादौ ब्रह्मचारिणो दोषो न भवति अथोदकदानाद्यनर्हाः
अपथाविधिसंकरजाताः वेदाविहितप्रव्रज्याकर्तारः शास्त्रविहितदेहत्यागकारिणः पाषण्डश्रिताः स्त्रियोगर्भ
भर्तृदुहः मद्यपास्त्रैवर्णिकस्त्रियः वृथा संकरजातादीनामुदकदानादिना दिनकर्तृ व्यंप्रेतश्राद्धादावपिशर्मदियदं
अयोजयतिकेचित् केचिन्नयोजयंति ते तु सपिण्डीकरणायावत् प्रेतप्रेतइति स्मृतः सपिण्डीकरणादूर्द्ध्वं शमवर्मादि

राम-
२६

शब्दभागितिवाक्यं प्रमाणयन्ति तत्रास्माकमुत्तरः पक्षः अथ प्रथमक्रिया अत्र गंगादितीर्थेषु अपक्रमिष्यज्जीवितस्य
त्रैवर्णिकस्य नवयज्ञोपवीतवस्त्रमाल्यादिभिः शूद्रस्य स्त्रियाश्च यज्ञोपवीते तैर्विभूषणं कुशीस्तरणावस्थानं मुचिता
पादकं गंगाजलप्रोक्षणं गंगामृत्तिकानुलेपनं शालग्रामशिलासंनिधायनं तुलसीसंनिधायनं शिरसितुलसीपत्रदानं च
कर्त्तव्यम् तत्र फलार्थितया यथाशक्ति गोभूहिराणां दिदानं नवद्वाराकारयितव्यम् आमुतरपापनिवारणार्थं दीयदा
नं कारयितव्यम् जलतुषारयोरन्यतरेण शरीरादौ दत्तककरणं तदसंभवे जलतुषारयोः कथापि कार्योऽमित्येकाक्षरं
ब्रह्म व्याहरन् मामनुस्मरन् नित्युक्ते ब्रह्म विष्णुस्मरणाद्योऽन्यतरस्मिन् यरमगतिप्राप्तिः फलमतस्तदर्थिना तत्करणं पुरुष
सूक्तादिग्रवणं अपगतप्राणस्य मुखनिःक्षिप्तकांस्यमणिप्रवालहिरण्यशकलस्य नासिकद्वयकर्णद्वयवक्षुर्द्वयनि
क्षिप्तसुवर्णशकलमात्रस्य घृततैलसमायुक्तस्य देहशोधनं विधाय स्नापितस्य बर्हिष्मत्यां भूमौ दक्षिणशिरसां स्नापि
तस्य घृततैलाभ्यक्षितस्य चंदनोक्षितसर्वांगस्य वस्त्रापिहितमुखस्य पुष्पैर्विभूषितस्य शूद्रवस्त्रोपवीतिनो गुरुननु
शाप्यपुत्रादिभिर्हरणं कुर्यात् मृद्धिजं सजातीयेषु तिष्ठत्सु न मूढानयेयुः न मृतं मूढं द्विजाः ब्राह्मणकर्त्तृकानाथ ब्राह्म
णकर्त्तृकं निर्हरणकर्तुः स्वर्लोकभागित्वं फलं द्विजकर्त्तृकानाथ ब्राह्मणकर्मकं निर्हरणे निर्हरणक्रियासंबंधिकर्तृपद

भा. वि. मत संख्य यज्ञफल समफलम् धनं जयवाय्वपगमपर्यन्तं मृतस्य शनैर्धारणाम् द्विज संस्कारोपयुक्तानां प्रतृणा काष्ठहवि
 ताह्वदकर्जकानयनं निषिद्धम् द्विजशवं शूद्रो न स्पृशेत् ततः स्नातः पुत्रादिर्दक्षिणशिरसं शवं कृत्वा गयादीनि च
 द्वितीये च पुराणाः शिलोच्चयाः कुरुक्षेत्रं च गंगा च यमुना च सरिद्वरं कौशिकी चंद्रभागा च सर्वपापप्रणाशिनी भद्रा
 जयाः सूर्यगंडकांतमसांतया वैष्णवं च वराहं च तीर्थं पिराडारकं तथाष्टयिव्यायानि तीर्थानि चतुरः सागरं स्तथा एता
 नि मनसा ध्यायेन् जले सर्वतीर्थान्यावाह्यतेन जलेन शवं संस्त्राप्यभुवि देशे यथा मिलितदासवर्गा परिचितदारुचय
 रचितचितायामास्तीर्णा कुशाया मुनरशिरसोऽधो मुखस्य सवस्त्रस्य पुरुषस्य स्त्रियाश्चोत्तानदेहाया उत्तरशिरसः
 स्त्रापनं कुर्यात् ततो गयादीनि च तीर्थानि च पुराणाः शिलोच्चया इत्यादि पूर्वाक्ते पठित्वा एतानि तीर्थानि देवाश्चाग्नि
 मुखान् सर्वकृतस्त्रापनमेनं गतायुषं दहंति इति मनसा ध्यात्वाऽपसव्येन दक्षिणामुखोद्धृता शनं गृहीत्वा कृत्वा सुदुष्क
 रं कर्म जानता वाप्यजानता मृत्युकालवने जनस्थाने पिराडं दद्यात् विहितकाले प्यकृतचूडाकरणास्प विहितकाले प्य
 कृतोपनयेन स्पृष्ट्वा वपि पिराडं दद्यात् ततः प्रत्यवने जनदानं आ अद्या मुकगोत्रपितरमुकप्रेतशिरः पूरकप्रथम
 पिराडेऽत्र प्रत्यवने निश्चते मया दीपते तवोपतिष्ठतामिति पिराडोपरि पूर्ववद्दद्यात् ततः प्रेतमुद्दिश्य तूष्मीमेव गंधउ

ष्वधूपदीपोर्णांतं तु मयं भुङ्क्ते बहवस्त्रतां बूलानि पिण्डे मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति पिण्डोपरि र्व्वदद्यात् ततः प्रेतमु
दिश्य तस्मिन्नेव गंधपुष्पधूपदीपोर्णांतं तु मयं भुङ्क्ते बहवस्त्रतां बूलानि पिण्डे दद्यात् ततो यावद्वाष्पनिःसरति तावत्पि
ण्डोभिमुखं स्तिष्ठेत् ततोपसम्प्रादिनैव ओं अद्या मुकगोत्रपितरमुकप्रेत एष स तिलतोयां जलिस्ते मया दीयते तवोप
तिष्ठतामित्येकं तिलतोयां जलिं पिण्डोपरि दद्यात् एवं पिण्डसमीये एव ओं अद्या मुकगोत्रपितरमुकप्रेत इदं तिलतो
यपूर्णपात्रं ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामित्येकं तिलतोयपात्रं दद्यात् पश्चाज्जले सर्वं क्षिपेत् तत उपलिप्तायां भूमौ माल्यं
पानीयं दीपं च निधाय ओं अद्या मुकगोत्रपितरमुकप्रेत इदं माल्यं ते मया दीयते तवोपतिष्ठतां ओं अद्या मुकगोत्रपि
तरमुकप्रेत इदं पानीयं ते मया दीयते तवोपतिष्ठतां ओं अद्या मुकगोत्रपितरमुकप्रेत एष दीयस्ते मया दीयते तवोप
तिष्ठतामिति दद्यात् सायंकाले गृहद्वारि प्रेतमुद्दिश्य दशगन्धं त्रिरात्रं वा दीयं दद्यात् रात्रौ गोमयोपलिप्तायां भूमौ
त्रिकृत्तिकासमा रोपितं मृन्मयपात्रद्वये जलं स्त्रीरं च निधाय तत्सपीये माल्यं दीपं च रत्नां ओं अद्यास्यां रात्रौ अमुक
गोत्रपितरमुकप्रेताऽत्र स्नाहि इदं पिब इदं परिधेहि अनेन पश्येति निवेदयेत् आकाशाधिकरणाकरणाकदशाणां
वन्ति न प्रेतोद्देश्य कथं तजलदानं सर्वपापशान्त्यर्थं अमविनाशकं लम् रात्रौ मृतके सर्पादयेदिवा मृतकेन क्षत्रो

५५
२८
दयेवहिर्भयादौवात्स्रणानुमत्याऽर्वागपिवालपुरःसराहृदयश्चिमाः क्रमेणहृद्द्वारमागत्यतत्रैवनिवपन्नाणिदत्तै
ष्ठित्वावम्यदक्षिणोनपाणिनाओंशमीपत्रंशमयनुदतिशर्माओंअश्वमेवस्थिरोभूयासमित्यश्वमानंओंअग्निर्नःश
र्मप्रच्छत्वित्यग्निस्सृशेत् वृषभच्छागयोर्मध्येस्थित्वाज्योगितिमंत्रेणादक्षिणेनपाणिनाद्वावपिस्सृशेत् ततोश्म
निपदन्यासंकृत्वाचम्योदकगोमयगौरसर्षपाग्निदूर्वाप्रवालवर्षभान्संस्पर्शयगृहंप्रविशेयुः एतच्चकुलांतरस्त्रिया
उदकदानेस्त्रीलिंगेननिर्देशःकर्तव्यइतिविशेषः इयच्चजलदानक्रियादशमपुरुषपर्यंतंकर्तव्यासमानग्रामवासेया
बद्धासंसंवंधमनुस्मरेयुस्तावन्नर्थयेयुः श्वशुरमातामहमातुलाचार्यशिष्यसहाध्यायिमित्रदुहितृभगिनीभागिने
यराजर्त्विजांतद्वितैषिभिः काम्यमुदकदानंकर्तव्यम् पतितापविद्धसर्वगामिनीदृष्ट्यासकरजातप्रवजितात्मत्यागिपा
षंडिगर्भभर्तृहर्तृसुरापि द्विजस्त्रीणामुदकक्रियानकुर्यात् पातेतस्यतृप्तिमिच्छन्सर्वगामिनींदत्तवेतनांदासीमा
हूयमुद्वघरहस्तांब्रूयात् हेदासिगच्छमूल्येनतिलानानयसत्वरम् तोयपूर्णंघटंत्वंचसतिलंदक्षिणामुरवीउप
विष्टानुवामेनचरणेनततःक्षिपेत्कार्त्तयेत्यातकीसंज्ञांत्वेपिवेतिवदन्मुहुःदूत्युक्ताचैवसादासीमृताहनिपातकीसं
ज्ञांकीर्त्तयित्वा अमुकप्रेतत्वंपिवेतिपुनःपुनरभिधास्यवामपादेनतोयपूर्णंसतिलंघटमपवर्जयेत् ततउदकदाना

राम.
२८

पुनरेवमुदकोत्तीर्णान् कृतवस्त्रान्तरपरिधानानावांतान् पुत्रादीन् सुविशाद्वलेदेशे उपविष्टान् नायमत्यंतसंवासः क
ल्पचित्तेनचित्सह अपिस्वेनशरीरेणकिमुत्तान्यैः दृष्टाजनैरित्यादिमहाभारतादिवाक्यानि श्रावयित्वाऽपनीत
दीकान्च धुजनाः कुर्युः ततः पुत्रादिर्हर्षगुडमादायमृन्मयेननूतननूतनभांडेनजलमानीयग्रामाद्वहिर्देवताय
त्नेगृहद्वारिवास्तुचितीरेवापिराडदानादेशान्यादिशिअग्निंप्रज्वाल्यतंदुलप्रसूतिद्वयंप्रक्षाल्यसुभृतंस्वयंपवे
त्ततोदक्षिणाल्लवनेमूभागोगोमयोपलिप्तेगौरमृत्तिकयापिराडार्थंदक्षिणाल्लवणंस्थानंनिर्मायावांतः कृता
पस्योदक्षिणामुखः पातितवामजानुः पिराडस्थानोपरिदक्षिणाग्रंकुशत्रयमास्तीर्यपुटकादौजलतिलगंधपु
ष्पाणिप्रक्षिप्य तत्पानं वामहस्तेकृत्वा मोटकतिलजलान्यादाय ॐ अघामुकगोत्रपितरमुकप्रेतशिरः पूरकप्रथ
मपिराडस्थानेऽब्रुवनेनिश्चतेमयादीयतेतवोपतिष्ठतामितिकुशत्रयोपरिअवनेजनंदयात् ततस्तिलघृतमधु
पुक्तंदुग्धसिक्तंतप्तमेवपिराडमादायमोटकतिलजलानिवादाय ॐ अघामुकगोत्रपितरमुकप्रेतएषशिरः पू
रकः प्रथमः पिराडस्तेमयादीयतेतवोपतिष्ठतामितिकुशोपरिअवशंप्राप्तंनरंपंचत्वमागतं धर्माधर्मसमायुक्तं
लोभमोहसमावृतंदहेयंसर्वगात्राणिदिव्यंस्त्रोकान्सगच्छतुशीघ्रइतिमंत्रमुदीर्यप्रदक्षिणंविधायज्वलदुल्मुक

५५ ति स्य शिरोदेशे दानं मंत्रं श्रायमदृष्टार्यत्वात् स्त्रीदाहेष्यविकृत एव पठनीयः पुंस्तस्याविवक्षणात् क्षत्रियकर्त्तृके वश्यक
र्त्तृके चानायवास्त्रणदाहे वैश्यकर्त्तृकनष्टसर्वस्वानायराजदाहे पितृमेध्ययज्ञफलसमफलम् ततस्तृणकाशा
दि दत्तं परिक्षिप्य दग्ध्वा किंचिच्छेद्ययेत् ततः प्रादेशमात्रसप्तकाष्टिकाभिः सह प्रदक्षिणासप्तकं विधाय कु
म्भे गोल्मुकोपरि प्रहारसप्तकं कृत्वा कव्यादाय नमस्तुभ्यमित्युक्त्वा एकैकां काष्टिकामग्नौ क्षियेत् अनतीतद्विवर्ष
प्रेतगंधमाल्यादिभिरलंकृत्य अहरहर्नयमानो गामश्वं पुरुषं पशून् वैवस्वतो नतप्यति सुरापद्वदुर्मतिरित्यम
गाथां गायंतो वाभ्यवाग्रामाद्वहिः शुचिदेशे निरवने युः तत्र नोदकदानादि अथोदकदानादिः तत्र प्रेतदाहानंतरं
सर्वेशवसृष्टाः शवानुगमनकर्तारश्च चितां वा मावर्तेन परावृत्त्य व्यावर्त्य प्रेतमनवलोकमानाः अहरहर्नयमाना
गामश्वं पुरुषं पशून् वैवस्वतो नतप्यति सुरापद्वदुर्मतिरित्यमगाथां गायंतो नदीप्रवाहाज्जलाशयोत्तरं वावाला
नग्रे कृत्य गच्छेयुः ततः श्यालकमन्यवायावेरनुदककरिष्याम इति स ब्रूयात् कुरुध्वं माचेवं पुनरित्यशतवर्षे प्रे
कुरुध्वमेवेतरस्मिन्निति ततः कृतापसव्यादक्षिणाभिमुखः प्रकीर्णकेशः प्रक्षालितैकवस्त्रधराः ॐ त्रयनः शो
मुचदयमिति वामहस्तानामिकयाः योदक्षिणतो नोत्वा सकृन्निमज्जेयुः ततो वामहस्तानामिकया कनिष्ठया पाप

मिस्यपोवलिखेयुः अंगं च न विघर्षेयुः ततो द्विवासस आचम्य जले वा पाषाण पृष्ठे वा शुचितोरदेशे वा दक्षिणाग्रकुश
त्रयोपरिवामहस्तान्वारध्य दक्षिणाहस्तं गुह्यतर्जनीभ्यामक्षकपितृतीर्थेन द्विगुणभुक्तकुशत्रयेणाप्रेतगोत्रनामनीउ
च्चार्य मृतं मनसा ध्यायंतः कुशहस्ताः प्रेताय स तिलजलांजलिं दयुः ॐ अघामुकगोत्रपितरमुकप्रेत एष तिलतोय
ललिते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति वाक्येन ततः कंकतिरूपेण वाममुष्टिना चलिखितं पापमिति सच्यागमेव लि
खेयुः जातानामपिशवस्मृशामपि कर्तव्यम् स्नातयो नैव तस्यां रात्रावप्यन्तपचेयुः यावदाशौवं मृरामयषात्रे पत्रपुटे
पाणौ वा क्रीतं लब्धमनामिषं दिवा भुंजीरन्नेककालं त्रिरात्रमक्षारलवणाग्निनः द्वादशरात्रं महागुरुषु मातापिताः
चार्यश्चेति महागुरुवः सर्वे ब्रह्मचारिणो दीनामलिनवासोभोगवर्जिताः शास्त्रपाणयोऽध उपवेशिनः शयकृत्स्नि
तैश्च यो रन् उपवेशने शयने च तृणप्रस्तरणमुपासीरन् प्रेतक्रियावर्जमनावश्यकं न किंचित्कर्म कुर्युः पंचमसप्तम
नवमदिवसेषु सर्वेषामेव सपिण्डानां वहिः स्नानं तिलोदकदानं च वस्त्रं प्रक्षालनं सहभोजनं च तुष्यश्रमशानगृहे
गुह्योपदानमंगसंवाहनं च तैलाभ्यंगजागरादिकं प्रेताप्यायनकरम् प्रथमपिंडवत् द्वितीयादिषु दिवसेषु द्वितीया
दिपिंडदानम् तत्र विशेषः द्वितीयदिने पिंडदानवाक्ये कर्णाक्षिनां सेकापूरको द्वितीयः पिंडः द्वेतिलतोयांजलीद्वे

तिलतोयपात्रे ततो यदि ने गला सभुजवक्षः पूरकस्तृतीयः पिंडः त्रयस्तिलतोयांजलयः त्रीणितिलतोयपात्राणि चतु
 र्दिनाभिर्लिंगगुदपूरकश्चतुर्थः पिंडः चत्वारस्तिलतोयांजलयः चत्वारितिलतोयपात्राणि पंचमदिने जानुजंघा
 पूरकः पंचमः पिंडः पंचतिलतोयांजलयः पंचतिलतोयपात्राणि षष्ठदिने सर्वमर्मपूरकः षष्ठः पिराडः षट्ति
 लतोयांजलयः षट्ति तिलतोयपात्राणि सप्तमदिने सर्वनाडीपूरकः सप्तमः पिंडः सप्ततिलतोयांजलयः सप्ततिल
 तोयपात्राणि अष्टमदिने दंतलोमादिपूरकोऽष्टमः पिराडः अष्टौ तिलतोयांजलयः अष्टौ तिलतोयपात्राणि नवम
 दिने वीर्यपूरको नवमः पिराडः नवतिलतोयांजलयः नवतिलतोयपात्राणि दशमदिने पूर्णा त्वत्प्रताक्षद्विप
 र्ययपूरको दशमः पिराडो देयः दशतिलतोयांजलयः दशतिलतोयपात्राणि अन्यत्सर्वं समानं तथा हि शिरस्त्रा
 येन पिराडेन प्रेतस्य क्रियते सदा द्वितीयेन तु कर्णास्त्रिनासिकास्तु समासतः गलां सभुजवक्षांसितृतीयेन यथा क्रमा
 त् चतुर्थेन तु पिंडेन नाभिर्लिंगगुदानि च जानुजंघेतया पादौ पंचमेन तु सर्वदा सर्वमर्माणि षष्ठेन सप्तमेन तु माडयः
 दंतलोमायुष्टमेन वीर्यं नुनवमेन तु दशमेन तु पूर्णा त्वत्प्रताक्षद्विपर्ययः क्षत्रिय वैश्य भूद्राणां संपूर्णां शौचेन वसु
 दिनेषु नवपिंडान्दत्त्वाऽशौचांतदिने दशमपिंडदानं त्र्यहा शौचे वा ह्यणादिभिः सर्वैः प्रथमदिवसे त्रयः पिराडा दात

व्याः द्वितीयदिने चत्वारः तृतीयदिने त्रयः पिंडादेयाः अथवा प्रथमादिवसे चत्वारः तृतीयदिवसे पंच एवं दशपिंडादा
 तव्याः सद्यः शौचे त्वेकाहेनैव दशपिण्डादा तव्याः असंपूर्णा शौचान्तरे एकैकं पिण्डमेकैकस्मिन्दिने दत्त्वांति मदिने
 ऽवशिष्टाः पिण्डादेयाः पाकासंपत्तौ फलमूलशाकगुडदुग्धशालिसक्रूनामन्यतमेन पिंडोदेयः येन द्वयेण प्रथम
 पिण्डोदत्तस्तज्जातीयेनैव पिण्डांतरमपि दद्यात् पुत्राद्यधिकारिणिविदेशस्थोऽन्येन दाहकर्त्रापिंडदाने कृतेपि
 पुत्रादिरपि पिण्डं दद्यात् येनैव प्रथमः पिण्डोदत्तः स एव पिण्डांतरमपि दद्यात् अथास्थिसंचयः चतुर्थे ब्राह्मणा
 नां तु पंचमेहनिभूभुजानवमे वैश्यजातीनां भूद्राणां दशमात्यरे कर्त्तव्यं तु नरैः श्राद्धदेशकालाविरोधतः श्राद्धमत्रास्थि
 संचयनिमित्तकम् एतच्च संपूर्णा शौचे यदि न कथनम् एवमशौचिनामंगस्य स्पर्शं चतुर्थे हनिविप्रस्य षष्ठे वैश्वत्रिय
 स्य तु ऋष्यमेदशमे चैव स्पर्शः स्याद्वैश्यभूद्रयोः यत्तु प्रथमे हितृतीये वा सप्तमे नवमेपि वा अस्थिसंचयतं कार्यं निजै
 स्तद्गोत्रजैः सहेति स्मृतिवाक्यं तद्ब्राह्मणादीनां चतुर्थ्यादिदिनेष्वस्थिसंचयासंभावनायां प्रथमादिदिवसेष्वस्थिसंच
 यविधायकम् अथाशौचे तु द्वितीये हि सद्यः शौचे तद्दिन एवास्थिसंचयः कर्त्तव्यः असंपूर्णा शौचान्तरेषु तृतीयभागांतर
 मास्थिसंचयोऽंगस्पर्शश्च कर्त्तव्य इति अथ प्रयोगः चतुर्थदिने स्नात्वा चतुर्थे पिण्डं दत्त्वा श्राद्धदेशस्य गोमयोपलेपनपंच

आ. दि. न. सो. प. ले. प. नं. ज्वल. दं. गार. भा. म. रा. गोर. मृ. त्ति. का. च्छा. द. ना. नि. का. र. पि. त्वा. गोर. स. र्ष. ये. स्ति. ले. श्व. नि. कर. रां. स्व. य. च. आ. इ. क. र्त्ता. पा.
 २१ क. मा. र. मे. त. त. तः. सि. दे. ने. र. क्षा. दी. पं. सं. स्था. प्य. आ. इ. दे. या. नि. व. स्तू. न्या. सा. य. आ. व. म्य. पूर्वा. भि. मुख. उ. प. वि. श्य. ओं. अ. प. वि. त्रः.
 प. वि. त्रो. वा. इ. त्या. दि. य. णि. त्वा. पु. रा. ड. री. का. क्षः. पु. ना. त्ति. ति. आ. इ. दी. य. व. स्तू. नां. कु. श. त्र. य. ज. ले. न. से. च. नं. त. तः. ओं. अ. घा. मु. क. गो. त्र. स्य.
 पि. तु. र. मु. क. प्रे. त. स्या. स्थि. सं. च. य. नि. मि. त्त. क. मे. को. दि. ए. आ. इ. म. हं. करि. व्य. इ. ति. सं. क. ल्पं. कु. र्या. त्. त. त. स्त्रि. गा. य. त्रों. ज. पि. त्वा.
 ओं. दे. व. ता. भ्य. इ. ति. त्रि. र्ज. पे. त्. त. तो. ऽ. य. स. व्यं. कृ. त्वा. मो. ट. क. ति. ल. ज. ला. न्या. दा. य. द. क्षि. णा. भि. मुखः. स. व्यं. जा. नु. पा. त. पि. त्वा. ओं.
 अ. घा. मु. क. गो. त्र. पि. त. र. मु. क. प्रे. त. अ. स्थि. सं. च. य. नि. मि. त्त. कै. को. दि. ए. आ. इ. इ. द. मा. स. नं. ते. म. या. दी. य. ते. त. वो. प. ति. ष्ठा. मि. त्या.
 स. नं. मो. ट. क. रू. प. मु. त्सृ. जे. त्. त. त. ओं. अ. प. ह. ता. ऽ. अ. सु. रा. र. क्षा. १०. सि. वे. दि. य. इ. ति. आ. इ. दे. शो. वा. मा. वर्त्त. न. ति. ला. न्वि. क्षि.
 पे. त्. त. त. ओं. आ. य. नु. न. इ. ति. मं. त्रं. ज. ये. त्. त. तः. पु. ट. के. कु. श. प. त्र. द्वयं. प्रा. दे. श. मा. त्रं. द. क्षि. णा. ग्रं. धृ. त्वा. ओं. श. न्नो. दे. वो. र. भि. ष्य. इ.
 ति. त. त्र. ज. लं. द. या. त्. ओं. ति. लो. सी. ति. ति. ला. न्द. या. त्. तृ. क्ष्मी. गं. धं. पु. ष्यं. च. त. त्रि. क्षि. पे. त्. त. त. स. द. र्घ. पा. त्रं. वा. म. ह. स्ते. कृ. त्वा. कु. श. प. त्र.
 द्वयं. परि. वे. ष. ण. या. त्रे. उ. त्तर. ग. ग्रं. धृ. त्वा. त. दु. प. ति. त्रि. दु. र. कां. त. रं. द. त्वा. ओं. पा. दि. व्या. ऽ. आ. प. र. त्या. दि. य. णि. त्वा. मो. र. का. दी. न्या. दा. य. ओं.
 अ. घा. मु. क. गो. त्र. पि. त. र. मु. क. प्रे. ता. स्थि. सं. च. य. नि. मि. त्त. कै. को. दि. ए. आ. इ. ए. ष. ह. स्ता. र्घ. स्ते. म. पा. दी. य. ते. त. वो. प. ति. ष्ठा. मि. ति. प. वि. त्रो.

परिऋर्षजलंदददुत्सृजेत् ततःपवित्रपुष्पसहितमर्घपात्रमात्रमासनवाम पार्श्वेपित्रे स्थानमसीति अपोमुखंकृत्वा
स्थापयेत् ततोमोटकादीन्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेताःस्थिसंचयनिमित्तकैकोद्दिष्टआह्वयतानिगंधपुष्प
धूपदीपतांबूलयज्ञोपवीतवासंसितेमयादीयतेतवोपतिष्ठतामितिगंधादीनिदद्यात् ततोजलेनासनभोजनपात्र
योश्चतुर्दिशंमाराडलंकृत्वाआर्हीयान्नाग्रभागंसघृतव्यंजनतिलजलं ॐ इदमन्नमेतद्भूस्वामिपितृभ्योनमइति उत्सृजेत्
ततोहस्ताभ्यांताम्रपात्रमन्नपूर्णादायमनाकस्थित्वापितरभ्यायन् पुरुषदक्षिणममन्नंपरिविष्यात् व्यंजनघृतज
लान्युपनीयअन्नोपरिमधुदत्वा ॐ मधुंवाताइत्यादिशृचं ॐ मधुमध्वितिचजयेत् ततोव्यस्ताभ्यांहस्ताभ्यामधोमु
खाभ्यांपात्रमालभ्य ॐ ष्विवीतेपात्रमितिजपेत् ॐ इदंविष्णुरितेजयेत् कृष्णकव्यमिदंरक्षमदीयमितिपरित्वा ॐ
इदमलम् ॐ इमाआयः ॐ इदमाज्यम् ॐ इदंकविरिति अन्नजलघृतान्नेषुदक्षिणाहस्तांगुष्ठंनिवेश्य ॐ अप
हताइतितिलान्नोपरिस्त्रिधावामहस्तेनपात्रमत्यजन् दक्षिणाहस्तेनमोटकादीन्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रपितर
मुकप्रेतास्थिसंचयननिमित्तकैकोद्दिष्टआह्वयइदमन्नंसोपकरांतेमयादीयतेतवोपतिष्ठतामित्युत्सृजेत् ततोगा
यर्धामधुवाताइत्यादिशृचं ॐ मधुमधुमध्विति ॐ अन्नहीनंक्रियाहीनमितिचजयेत् ततःकुशेषूषविष्यगायत्रींम

आ-वि १२ युष्मत्तादित्यादिकं जपेत् ततः ओं कणुष्वपाज इत्यादि रक्षोघ्नीः ओं उदीरतामित्यादि पितृमंत्रान् पुरुषसूक्तम् आभुः शिशा
 न इत्यादिकं अप्रतिरथ मन्यानि च पवित्राणि यथाशक्ति जपेत् ओं नमस्तुभ्यमिति श्लोकं च जपेत् ततः उच्छिष्टसन्निधा
 वास्तुत कुशत्रयां भूमिं जलेन प्रोक्ष्य तिलघृतसहितमन्नं जलेनाप्लाव्य ओं अनग्निदग्धा ये जीवा ये प्रदग्धाः कुले मम इ
 त्यादि मंत्रेण कुशोपरि अन्नं विकिरेत् ततः समं कृत्वा च म्यहरिं स्मृत्वा अपसव्यं कृत्वाऽन्नपात्रसमीपे पिण्डदानार्थं
 मृत्पिंडिकायामध्ये प्रादेशमात्रं परिमायवामान्वारब्धदक्षिणहस्तेन ओं अपहता इत्यादि नै तद्विलिख्य दर्भपिंजुली
 मुत्र रस्यां दिशि सिंघारे खोपरि ओं ये रूपाणीति मंत्रेणां गारं भ्रामयित्वा गारं दक्षिणातः क्षिपेत् ततो रेखोपरि चिह्नमूला
 कुशानां स्तीर्य ओं देवताभ्य इति सव्येन त्रिर्जपेत् ततोऽपसव्येन पुटके जलतिलगन्धपुष्पाणि सिंघा पुटकं वामहस्ते
 कृत्वा मोटकादीन् प्रादाय ओं अघामुकगोत्रपितरमुकप्रेताऽस्थि संचयनिमित्तकैको द्विश्चाद्वपिण्डस्थानेऽत्रावने नि
 श्वते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति कुशोपरि अवने जनजलं किंचिद् दद्यात् ततो घृतमधुतिलयुक्तेनान्नेन पिण्डं नि
 र्माय घृतमध्वभिधारितं पिण्डं मोटकादीनि प्रादाय ओं अघामुकगोत्रपितरमुकप्रेताऽस्थि संचयनिमित्तकैको द्विश्चा
 द्दे एष पिण्डस्ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति कुशोपरि वामान्वारब्धदक्षिणाहस्तेन पिण्डं दद्यात् तत आस्तुत कुशम्

लेतूष्णीं करं प्रोक्ष्य सव्यं कृत्वा च म्याप सव्यं कृत्वा ओं अत्र पितरमादयस्वेत्यादि मंत्रं पठित्वा उन्नराभिमुखी भूय श्वासनिरोधं कु-
र्यात् पितरं भास्वरमूर्तिं ध्यायन् असीमदन्तपितायथेत्यादिना ऊहेन जपेत् ततः पूर्वावशिष्टजलमवनेजनपात्रं वा
महस्ते कृत्वा मोरकादीन्यादाय ओं अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेताः स्थिसंचयनिमिजकैकोद्दिष्टश्राद्धपिरादेः च प्रत्यव-
नेनिष्कृते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति प्रत्यवनेजनं दद्यात् ततो नीवीं विसृज्य सव्यं कृत्वा च म्याहरिं स्मृत्वा अप सव्यं कृ-
त्वा वामहस्तेन सूत्रमादाय कण्ठ्यां तद्गृहीत्वा एतने पितरवासः इति सूत्रं पिराडोपरि धत्वा ओं अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रे-
ताः स्थिसंचयनिमिजकैकोद्दिष्टश्राद्धपिरादे एतद्वासस्ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति मोरकादिना दद्यात् ततः पि-
राडं गंधपुष्पधूपदीपतांबूलैरभ्यर्च्य पिराडुशेषान्ते पिराडुसर्मापे विकिरेत् ओं शिवा आपः संतु ओं सौमनस्यमस्तु ओं
अश्वतं चारिष्टमस्तु इति अन्तपात्रे जलादीनि दत्वा मोरकादीन्यादाय ओं अद्यामुकगोत्रस्य पितरमुकप्रेतस्याभ-
स्थिसंचयनिमिजकैकोद्दिष्टश्राद्धे दत्तैतदन्नपानादिकमुपतिष्ठतामित्युत्सृजेत् ततः सव्यं कृत्वा दक्षिणां दिशं प-
यश्यन् ओं अघोरः पितस्त्विति पिराडोपरि पूर्वाग्रं जलधारं दद्यात् ततः पूर्वाभिमुखः ओं गोत्रं नो वर्द्धतां दातारो नो भि-
वर्द्धन्तां वेदाः संततिरित्यादिना आशिषोयाचेत् ततोऽप सव्यं कृत्वा पिराडोपरि सपवित्रान् कुशानां स्तीर्य पुरकादि

था मि

३३

नलेन ओं ऊर्ज्जिवहंतीरमृते एतं पय इत्यादि पठित्वा कुशोपरि दक्षिणायां जलधारं दद्यात् ततः पितृदमाघ्रायोत्यापय
स्त्रिंशन्मूलकुशानंगारं चाग्नौ दहेत् अर्घपात्रमुत्तानीकृत्य मोरकादीनि दक्षिणादव्यं चादाय ओं अद्यामुकगोत्रस्य पि
रमुकप्रेतस्य कृतैतदस्थि संचयनिमित्तकैकोदिष्ट्याद्वप्रतिष्ठार्थमिदं रजतं चन्द्रदैवतं यथानामगोत्राय ब्राह्मणा
यदक्षिणां दातुमहमुत्सृजे इति दक्षिणां दद्यात् ततः सव्येन त्रिदैवताभ्य इति जपित्वाऽपसव्यं कृत्वा दीपं निर्वाप्य हस्तौ
पादौ प्रक्षाल्य सव्येनाचम्य ओं प्रमादादित्यादि पठित्वा विष्णुं स्मरेत् आर्घ्यवस्तूनि ब्राह्मणाय प्रतिपादयेत् जले
वाक्षिपेत् ततः पुत्रादिर्ज्ञातिवंधुमिलितः स्नातः सुधौतवस्त्रो नानाविधफलमूलभक्ष्यपानादिभिः स्वजात्यनुसं
रक्षोपात्राणि पूरयित्वा गंधपुष्पधूपदीपादिकंच गृहीत्वा श्मशानसमीपमागत्य त्वरान्वितैः कैश्चिदर्थैः कैश्चित्युषेः
कैश्चिद्भोजनैः कैश्चिद्भूषैः कैश्चिदीयैः कैश्चिन्माल्यैः कैश्चित्पानीयैः कैश्चिदक्षतैः सर्वं निवेदयेत् कैश्चिन्निरहंकार
युक्तैः समंततश्चतुर्षु अन्नादिपूर्णापात्रेषु निवेदितेषु प्रथमं चिताया उत्तरद्वारसमीपे उपविश्य ओं नमः क्रव्यादमुखि
भ्यो देवेभ्य इति सर्वदायेऽस्मिन् श्मशाने देवाः स्युर्भगवतः सनातनाः ते स्मत्सकाशाद्गृह्णन्तु वलिमष्टांगमक्षयम्
प्रेतस्यास्य शुमान् लोकान् मयच्छंतु च शाश्वतान् अस्माकमायुरारोग्यं सुखं च ददतां वरं इति पठित्वा ओं एषोऽं

गवलिः शंकरादिदेवताभ्योनमः इत्येकं वलिंदत्वा एवं प्रदक्षिणा क्रमेणापरं वलित्रयं त्रिषु द्वारेषु दत्वा तान् वलीन् क्षीरेणाभ्युक्ष्य शंकरादिदेवताः स्वीयस्वीयस्थानं गच्छन्ति तदेव ताविसृज्यावशिष्टक्षीरेणावाग्यतः चितास्थान्यस्थीनि अभ्युक्ष्य प्रथमं शिरोस्थीनि शमीपलाशाशाखाभ्यामुद्धृत्या ज्येष्ठाभ्युक्ष्य गन्धवारिणासित्काकृतापसं योदक्षिणां गुष्ठका निष्ठाभ्यां गृहीत्वा ततोऽन्यान्यपि अस्थीनि गृहीत्वा पञ्चगव्येन सुगंधवारिणासित्कापलाशपुटे निक्षिप्य सौमवस्त्रेणा संवेष्ट्य मृन्मये नूतनभांडे साच्छादं नेन निदध्यात् तद्भांडमरणयेदक्षमूले वापं कशौवाल युतगर्जे वा निभृतं निधाय येत् चिताभस्मादितो ये निक्षिपेत् गोमयां वुभिश्चिताभूनि सुर्द्धिं विधाय पूर्ववच्चतुर्दिशं शंकरादिदेवताभ्यो वली नर्पादियुक्तान्नमः क्रव्यादमुखेभ्यो देवेभ्य इति मंत्रेणादधात् तान्विसृजेत् वल्यन्तमन्येभ्यो दधात् अंभसि वाक्षि पेत् ततश्चिताभूमेराच्छादनार्थं वृक्षः पुष्करकः पट्टको वारयितव्यः पुष्करकः दक्षिणानिर्मितं देवकुटकाकारं गृह्णन् ततः सचैल्लोवंधुभिः सह स्नायात् अथ कश्चित्युन्नयौन्नसहोदरादिर्गंगातीरमस्थीनि नीत्वा स्नात्वा तान् स्थीनि पंचगव्येन प्रोक्ष्य हिरण्यमध्वाज्यतिलैः संयोज्य मृत्पिराडपुटे निधाय दक्षिणां दिशं पश्यन् ओं नमोस्तु धर्मा येति वदन् जलं प्रक्षिप्य प्रेतो गतः स्वर्गकामो दक्षिणाभिमुखः समेप्रीत इत्युक्ता गंगाभसि निक्षिपेत् ततः स्नात्वा उत्थाय सूर्यं पश्येत्

५१
३४

नतः प्राचम्य ओं अयकृतैतदस्थिप्रक्षेपप्रतिष्ठार्थमिदं हिरण्यमग्निदैवतं यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दक्षिणां दातव्यं
मुत्सजेदिति दक्षिणां दद्यात् एवं कृते प्रेतपुरस्थितस्य स्वर्गे गतिः स्यान्नुमहेन्द्रतुल्यायावदस्थिमनुष्यस्य गंगातोयेषु मज्ज-
तितावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते गंगातोयेषु यस्यास्थिप्लवते शुभकर्मणाः न तस्य पुनरवृत्तिर्वल्लोकात्
यंच न गौडाः दशाहाभ्यंतरे यस्य गंगातोये स्थिमज्जति गंगायां मरुतो यादृक्तादृक्फलमवाप्नुयात् ब्रह्मपुराणे
मातुः कुलं पितृकुलं वर्जयित्वा नराधमः अस्थीन्यन्यकुलोत्थानि नीत्वा चांद्रायणं चरेत् एवं च मातृकुलपितृकुल-
नाकुलोत्थस्याप्यस्थिनयने धर्मबुद्ध्या दोषाभावः अथाचारान्निर्ग्रेय्यस्थिपर्णान् रदाहः दात्यशरीरालाभे तद-
स्थिघृतेनाभ्युक्ष्य वस्त्रेणाच्छाद्य दहेत् अस्यामप्यलाभेष्वधिकयत्नाशपत्रशतत्रयेण पुरुषाकृतिं विन्यस्य ओं
असौ स्वर्गाय लोकाय स्ताहेति दहेत् उदकधारां च दद्यात् तद्विन्यासप्रकारस्तु शिरस्य शीत्यर्द्धं दद्यात् ग्रीवायां तु
दशैव तुवाहोश्चैव शतं दद्याद् गुलीषतया दशठरसि त्रिशतं दद्याद् द्विशतिं जठरे तथा अष्टार्द्धं तु शिरेष्वेव दद्यात् द्वादशा-
र्द्धं वषणयोः ऊर्वौश्चैव शतं दद्यात् त्रिशतं जानुजं घयोः पादौ गुलीषु दश दद्यादेतत्प्रविकल्पनं अनाहिताग्नेर्देहस्तु दा-
हो गृह्याग्निना द्विजैः तदलाभे पलाशोत्थैः पत्रैः कार्यः पुमानपि शतैस्त्रिभिस्तथा षष्ठ्या शरव्रातैर्विधानतः वेष्टितव्यस्त

राम-
३४

यायत्नात् कृत्स्नसारस्य चर्मणः ऊर्णसूत्रेण बध्वाथ प्रलिप्तमस्तथायवैः सुपिष्टैर्जलसंमिश्रैः प्रदग्धव्यस्तथाग्निना असौ
स्वर्गायत्नोकाय स्वाहेत्यक्ताम्ववांधवैः एवं पराणं रं दग्धान्निरात्रममुचिर्भवेत् तुल्य न्यायतयाऽस्थिदाहेऽपि निरात्राशौ
चं एवं कृते भ्रांस्यायद्यागच्छेत्पुमान्कचित् कुर्व्यादथायुषीस्त्रिंशु पुनरापायपावकं साग्रेरियमिष्टिः निरग्नेस्तु शांतिं
स्वस्य यनमन्यदिति अथाशौचांतदिने कृत्यं तत्राशौचांतपूर्वदिने सर्वेषां रजकदागवस्त्रमुद्धिः कारयितव्या । आशौ
चांतदिवसे गृहमुद्धिं कृत्वा मृगमयपाकभांडानित्यक्त्वा स्नात्वा दशमं पिण्डं दत्वा स्नात्वा वहिरुदकान्ते के शलोमनखान्
यथा योग्यं वापयित्वा तिलतैलेनाऽक्त्वा गौरसर्षपकल्कनशिर्गश्चोन्मज्ज्य स्नात्वा प्रेतस्यष्टवासां संस्यं त्येभ्यः स्वाश्रितेभ्यो
दत्त्वाऽऽचम्य वाग्यतो वा सोऽयुगमहत्तंतवं मुहूर्तपुरातनं वा युक्तमव्रणं परिधायाऽश्मविष्टे गां सुवर्णगोरोचनं दधिदू
र्वसितसर्षपं ब्राह्मणे ग्निं क्षत्रियो वाहनायुधं वैश्यः प्रतोदप्रग्रहौ भूदोयष्टिं संस्पृश्य मंगलानि संकीर्त्य ब्राह्मणान्
स्तिवाचयित्वा गृहं प्रविशेत् अत्र दिने ब्राह्मणाः पंचगव्यपानं कुर्वन्तीति सतामाचारः ॥ इति श्राद्धविवेके प्रथमक्रियाप
रिच्छेदो द्वितीयः ॥ अथैकादशाहश्राद्धार्थं निमंत्रणादिः तत्रादौ आशौचांतदिने निरामिषमेकवारं भुक्त्वा गत्रौ सर्वभु
क्तजने गृहे विप्रनिवेशनं गोमयोपलिप्तदक्षिणाप्रवणभूमौ ब्राह्मणमुदङ्मुखमुपवेश्य कृतापसव्योदक्षिणाभिमुखः

वितवामजानुः ॐ गतौ सिद्धिं लोकं त्वं कृतांत विहितात्यथः मनसा वायुभूतेन विप्रेत्वा हं नियोजये पूजयिष्यामि भोगेन
इति प्रेतोद्देशेन पठित्वा पुष्पचंदनतंबूलानि ब्राह्मणाय दत्त्वा ब्राह्मणदक्षिणजानुस्य ह्युओ अस्मां रात्रौ अमुकगोत्रस्य
पितुरमुकप्रेतस्याऽऽघ्राद्वकरणा य भवंतं ब्राह्मणमहमामंत्रये इत्यामंत्रयेत् ॐ आमंत्रितोऽस्मीति प्रतिवचने ब्राह्मणे
के ॐ अक्रोधनेन शोचपरेण सततं ब्रह्मवादिना भवितव्यं भवता च मया च आद्वकारिणा सर्वायासविनिमुक्तेन काम
क्रोधविवर्जितेन भवितव्यं भवता च श्वस्नेनाद्वकर्मणि इति ब्राह्मणमुद्दिश्य पठेत् यद्यविघ्ने न रजनीया स्यति तदा सर्व
मेतत्करिष्यामीति तेनोक्ते ॐ इदं ते पाद्यमिति पाद्यं दत्त्वा द्विजं नमस्कृत्य प्रेतमुद्दिश्य तिलतैलेनाजानुविप्रपादौ प्रक्षाल
येत् अत्र स्त्रिया अप्सुद्देश्यत्वे ॐ गतोऽसीत्यविकृतमेव पठनीयं आत्मत्वेनोद्देश्यत्वात् अथैकादशाहकृत्यं वहिर्नदीती
रगदी प्रातः श्वेतवस्त्रयुगलेन स्नात्वा सूर्योदये ब्राह्मणस्य श्मश्रुकर्मनस्वच्छेदनं च कारयित्वा ताम्रपात्रेण तैलोद्धर्त्तने स्नानोप
नक्ष्णं च दद्यात् स्वयं स्नात्वा कृतनित्यक्रियो नदीतीरे गृहे वा आद्वभूमिं परिकल्प्य पंचगव्येनोपलिप्य ज्वलदङ्गारैः संशोध्य
गौरमृत्तिकयाऽऽच्छाद्य तिलैः सर्षपैश्च विकिरेत् गोमयोपलिप्य पारतपाकस्थाने तिलाब्जिकीर्य परितः छागान् बंधयित्वा तत्र
सविण्डहारास्त्रयं वानूतनमृन्मयभारण्डैः पाकमारभेत् तत्रावांतः पूर्वाभिमुख उददुःमुखो वा शय्यां दद्यात् तत्र ॐ सोपकक्षा

शय्यायेनमः ॐ ब्राह्मणाय नमः इति देयब्राह्मणं त्रिः संपूज्य इमा सोपकरां शय्यां ददानीति द्विजकरेजलदानं वारिणा
शय्याभिषेचनं च ॐ ददस्वेति प्रतिवचनम् तत्र कुशत्रयतिलजलान्यादाय ॐ अथाशौचांतद्वितीयेन हि अमुकगोत्र
स्य पितुरमुकप्रेतस्य स्वर्गप्राप्तिकाम इमां सोपकरां शय्यां विष्णुदैवत्सं अमुकगोत्रायामुकशर्मणो ब्राह्मणाय तुभ्य
महं संप्रददे इति दद्यात् ॐ स्वस्तीति प्रतिवचनं ततः कुशत्रयतिलजलानि दक्षिणाद्रव्यं चादाय ॐ अद्य कृतैतत्सो
पकरां शय्यादानं प्रतिष्ठार्थमिदं हिरण्यमग्निदैवतं ममुकगोत्रायामुकशर्मणो ब्राह्मणाय दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रद
दे इति दद्यात् ततः प्रतिगृहीता ॐ स्वस्तीति प्रतिवचनमुक्त्वा सोपकरां शय्यां संस्पृशेत् तत आचम्य ॐ फलवस्त्र
समन्वितकांचनपुरुषाय नमः ॐ ब्राह्मणाय नमः इति देयब्राह्मणं त्रिः संपूज्य ॐ इमं फलवस्त्रसमन्वितकांचनपुरु
षं ददानीति द्विजकरेजलदानम् वारिणा देयद्रव्यं सेचनं कुशत्रयादीन्यादाय ॐ अथाशौचांतद्वितीयेन हि अमुक
गोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य स्वर्गप्राप्तिकाम इदं फलवस्त्रसमन्वितकांचनपुरुषं विष्णुदैवतं ममुकगोत्रायामुकशर्मणे
ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे इति दद्यात् ॐ स्वस्तीति प्रतिवचनं ततो दक्षिणाद्रव्यमादाय ॐ अद्य कृतैतत्फलवस्त्रस
मन्वितकांचनपुरुषदानं प्रतिष्ठार्थमिदं हिरण्यमग्निदैवतं अमुकगोत्रायामुकशर्मणो ब्राह्मणाय दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रद

आ नि

दत्ततुः प्रतिगृहीताओं स्वस्तीत्युक्त्वा कांचनपुरुषं स्पृशेत् तत आचम्य कुशत्रयतिलजलान्यादाय ओं अद्याशौचांतद्वितीये
३६ हि अमुकगोत्रस्यपितुरमुकप्रेतस्यसर्गपात्रिकामोद्विजदंपती पूजनमहंकरिष्ये इतिसंकल्प्य द्विजदंपती पूजयेत् तत्र क
मः एषोऽर्घं ओं द्विजदंपतिभ्यां नमः इदमनुलेपनं ओं द्विजदंपतिभ्यां नम इत्युभयोः पादयोस्त्रिः पूजां कुर्यात् ततः पुष्पज
लाभ्यामेतानि धूपदीपतांबूलनैवेद्यसिंदूरविभूषणावासांसि द्विजदंपतिभ्यां नम इति दद्यात् तौ नमस्कुर्यात् एतच्च
द्विजदंपतिपूजने प्रधानत्वात् वृषोत्सर्गकरणोपिकर्तव्यं शय्यादानवदिति अथ वृषोत्सर्गप्रयोगः तत्र वृषोत्सर्गसं
भृतिं विविक्तं निर्जनवनगोमध्ये प्रागुदकप्रवणं देशनयेत् तत आचांतः पूर्वाभिमुख उपविश्य कुशत्रयतिलजला
न्यादाय ओं अद्याशौचांतद्वितीये हि अमुकगोत्रस्यपितुरमुकप्रेतस्य मोक्षकामः सोपकरणावत्सतरीचतुष्टयसहित
वृषोत्सर्गमहंकरिष्ये इतिसंकल्पं कुर्यात् नीलवृषप्राप्तौ नीलपदप्रक्षेपः कर्तव्यः कार्त्तिक्यां वृषोत्सर्गं ओं अथ का
र्त्तिक्यां तिथौ अमुकगोत्रस्यपितुरमुकशर्मणे मोक्षकामः सोपकरणावत्सतरीचतुष्टयसहितवृषोत्सर्गमहंकरिष्ये
इतिसंकल्पे विशेषः वत्सतर्पणकपक्षे चतुष्टयपदस्थानेऽष्टकपदप्रक्षेपः तत उज्जराभिमुखं ब्राह्मणमुपवेश्य ओं अ
मुकगोत्रस्यपितुरमुकप्रेतस्य कर्तव्यवृषोत्सर्गाङ्गं भूतहोमकर्मणि कृताकृतावेक्षारूपब्रह्मकर्मकर्तुममुकगोत्र

ममुकशर्माणं ब्राह्मणं मेभिः पुष्पचंदनतांबूलवस्त्रयुगहेमालंकरणैर्वस्त्रत्वेन त्वामहं वृणो इति ब्राह्मणं वृणुयात् ॐ ह
तोस्मीति प्रतिवचनम् ॐ यथाविहितं कर्म कुरु इति यजमानस्तमुद्दिश्य वदेत् ॐ कर्वाणीति तत्प्रतिवचनं ततो ॐ अ
धामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य कर्तव्यव्यवहोत्सर्गागभूतहोमकर्मकर्तुं ममुकशर्माणं ब्राह्मणं मेभिः पुष्पचंदनतांबू
लहेमालंकरणावासोभिर्होतृत्वेन त्वामहं वृणो इत्याचार्यं वृणुयात् ॐ हतोस्मीति प्रतिवचनं ॐ यथाविहितं कर्म कुरु
इति यजमानस्तमुद्दिश्य वदेत् ॐ कर्वाणीति तत्प्रतिवचनम् ततो होता आचांतो गोमयोपलिप्तवेदिकायां प्राङ्मुख
उपविश्य पुरतः कुशैर्हस्तमात्रं चतुरस्त्रं स्थंडिलं परिसमस्तकुशानैः शान्यां स्निग्धा गोमयोदकेनोपलिप्य मध्ये प्रादेश
मात्रमुत्तरक्रमेण सुवमूलेन त्रिरुद्धिरव्यउद्धरेत्वनक्रमेण दक्षिणांगुष्ठानामिकाभ्यां संगताग्राभ्यां मृदमुद्धृत्य ऐशा
न्यां तस्मिन् प्रातः देशं जलेनाभ्युक्ष्य तत्र दक्षिणाहस्तस्थं कां स्येन तूष्णीमग्निं स्थापयेत् अग्ने दक्षिणातः परित्तराभूमि
मतिक्रम्य शुद्धमासनमुपकल्प्य तत्र प्रागग्रकुशैः परास्तराणां विधाय ब्रह्मणामग्नेर्वायव्याः प्रदक्षिणामामीय कल्पिता
सनेवर्हिर्हस्तमुदङ्मुखमुपवेशयेत् ततोऽग्रे उत्तरतः स्तराणाभूमिमतिक्रम्य कुशत्रयमास्तीर्य तत्र सांतरालमृत्पात
नस्थं वर्हिषाच्छादितं सर्वकार्यार्थमुदकं क्षीरं च ब्रह्ममुखमक्लेभ्यनिदध्यात् तत उपमूलवर्हिषां मुष्टिचतुर्थभागेनाग्ने

प्रादेशं साधेतं प्राच्याम् ब्रह्मलोभिपर्यन्तं दक्षिणास्याम् नैर्ऋताद्यायन्तं पश्चिमायाम् अग्निः प्रणीतापर्यन्तमुत्तरस्यां स्तराणां
 केनैतत्तत् आसादनमुपयोक्ष्यमाणानामग्रेरुत्तरतः प्रणीतापश्चिमे प्राक् संस्थमुदक् संस्थं वा तद्यथापवित्रच्छेदनार्थं कु
 शत्रयं पवित्रार्थमनंतरं गर्भिणां सायंकुशपत्रद्वयम् प्रोक्ष्यार्थं मृत्यात्रम् आज्यार्थं ताम्रस्थालीपायसचर्वार्थं मृत्तिकास्था
 लीपायसं सार्ज्जनार्थं कुशत्रयम् उपग्रहार्थं वेणीरूपकुशत्रयं प्रादेशमितपलाशसमिच्चयम् सुव आज्यं तराडुलं दु
 र्योधनं दमासाधेतदुत्तरतः पौलस्तिसिद्धमेव पिष्टमयं वरुं ब्रह्मदक्षिणार्थं पूर्णपात्रं होतदक्षिणार्थं वस्त्रयुग्मे सुवर्णकं
 स्थाप्युदकं त्यजेत् ततो वाग्यत आसादितकुशपत्रद्वयमादाय पवित्रच्छेदनकुशैः प्रादेशमात्रं प्रमाप्य छिद्यात् ततो
 यथास्तपवित्राभ्यां प्रणीतोदकमुत्पूय सपवित्रः करेण प्रणीतोदकं त्रिः प्रोक्ष्य पांनिधाय उदगं यपवित्रे व्यस्तहस्त
 योऽंगुष्ठानामिकाग्राभ्यामनयोरादाय तन्मध्येन प्रोक्ष्य युदकं भूमौ त्रिः क्षिप्वा पवित्रे प्रोक्ष्य पांनिधाय तत्पानं दक्षि
 णहस्तेनादाय वामे निधाय दक्षिणाहस्तानामिकांगुष्ठाभ्यां तज्जलं किंचिदूर्ध्वमुत्क्षिप्या प्रणीताजलेन प्रोक्ष्य रीरभिषि
 च्य तज्जलेन यथासादितं द्रव्यं प्रत्येकं सकृत् पवित्रशेषजलसहितपानं प्रणीताग्न्यो रन्तरे निधाय आज्यस्था
 ल्यामाज्यं निरूप्य च रुस्था ल्या तराडुलान्निःक्षिप्य प्रणीतोदकेन तांस्त्रिः प्रक्षाल्य तत्र प्रणीतोदकं दुग्धं च प्रक्षिप्य

स्वयं च रुद्र ह्यराणां चाज्यं गृहीत्वा प्रदक्षिणी कृत्वाग्निपूर्वेणानीत्वादक्षिणात आज्यमनरतः पायसं च रुद्रं श्रयणार्थं युगपद
ग्रीनिधाय उत्सुकं सह विष्काग्नेः प्रदक्षिणं आमयित्वा तत्रैव क्षिप्त्वा स्नुवस्य प्रागग्रस्या वाङ्मुखस्याग्नौ प्रतपनमुत्त
नस्य संमार्जनं कुशैराभ्यंतरतो ग्रान्मूलपर्यन्तं मध्येर्मध्यत एव मूलैर्वात्यतो मूलादग्रपर्यन्तं संमार्जनं प्रणीतादिर
भ्युक्षरां युनः प्रतपनं ग्रास्त तवर्हिषिस्तपुरतः प्रागग्रस्य स्थापनं विधाय ततः पाकेष्टे स्वयमाज्यमुद्धास्याग्निपश्चि
मेन नीत्वा प्रणीतो नरतः वोद्वास्याज्यपश्चिमेन नीत्वा आज्यस्योत्तरतो निधाय स्तपुरतः श्रुवो नरे आज्यं तदुत्तरतः च
रुनिधाय प्रोक्षणीतः पवित्रे समानीय आज्ये प्रोक्षणीवदुत्पवनं पवित्रे प्रोक्षणीयं निधाय आज्यमवेक्ष्य सत्यपदमे
तान्निरस्य प्रोक्षणीयं पत्यवनं विधाय पायसं च रो नरतः पूर्वसिद्धपिष्टकं च रुनिधाय होमसमाप्तिपर्यन्तं मुपग्रहार्थं
कुशैर्वा महस्ते उपग्रहं विधाय प्रजापतिं मनसा चिंतयन्नुतिष्ठन् प्रागग्र एताक्तं समिच्रयं वन्द्यो प्रक्षिप्योपविश्य
प्रोक्षणीयं द्विः सह विष्कमग्निं प्रणीता ब्रह्मसहितं पर्युक्ष्य पवित्रे प्रणीता सुनिधाय प्रोक्षणीयानं स्वस्थाने निदध्यात्
ततो ब्रह्मणा करवर्हिषान्वारब्धो दक्षिणं जानुना मयित्वा संस्रवं विनैवाज्येन जुहुयात् स्वाहांतो होमः इदमग्रये इति स्वा
गः ॐ इह रतिः स्वाहा इदमग्रये १ ॐ इह रमध्व २ स्वाहा इदमग्रये २ ॐ इह रतिः स्वाहा इदमग्रये ३ ॐ इह रतिः

प्रा.
३८

माहाः इदमग्नये ४ ओं उपसृजं धरुणो मात्रे धरुणो मातरं धयन् स्वाहा इदमग्नये ५ ओं रायस्योषमस्मा सुदीधरस्व स्वाहा
इदमग्नये ६ ततः प्राक ऋजु अग्नेर्दक्षिणभागे मनसा ओं प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये १ अग्नेरुत्तरभागे ऋजु
प्राक् ओं इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय २ तत उत्तरपूर्वाद्धे ओं अग्नये स्वाहा इदमग्नये १ दक्षिणपूर्वाद्धे ओं सोमाय स्वाहा
इदं सोमाय २ इत्याद्या रावाज्यभागौ च संस्तवं कृत्वा पायसं पेषकं भंकादाय समिद्धं तमग्नौ संस्तवं विनैव पाय
सं ऋजु हव्यात् ओं अग्नये स्वाहा इदमग्नये १ ओं रुद्राय स्वाहा इदं रुद्राय २ ओं शर्वाय स्वाहा इदं शर्वाय ३ ओं यशुप
तये स्वाहा इदं यशुपतये ४ ओं उग्राय स्वाहा इदमुग्राय ५ ओं उशनसे स्वाहा इदमुशनसे ६ ओं भवाय स्वाहा इदं
भवाय ७ ओं महादेवाय स्वाहा इदं महादेवाय ८ ओं ईशानाय स्वाहा इदमीशानाय ९ इति कृत्वा पिष्टकेन ओं पू
षागाऽ अन्वेतुनः पूषारक्षस्त्वर्चतः पूषावाजर्हः सनोतुनः स्वाहा इदं पूषे १ ततः पायसं पिष्टकाभ्यामुत्तरार्द्धावदानभू
ताभ्यां ओं अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते अग्नेर्मध्यभागे ततः आज्येन ओं भूः स्वाहा इदं भूः १ ओं भुवः स्वा
हा इदं भुवः ओं स्वः स्वाहा इदं स्वः ३ ओं त्वन्नो अग्ने वरुणस्य विद्वा न्देवस्य हेडोऽ अवयासि सीष्ठाः यजिष्ठो वृद्धिर्तमः शो
मुवानो विष्वा देवा २० सिप्रमुमुग्ध्यस्मत्त स्वाहा इदमग्नौ वरुणाभ्याम् ४ ओं सत्त्वन्नोऽ अग्ने वसो भवोतीने दिष्टोऽ

राम.
३८

। स्याः ३४ सोऽप्युद्योऽवयस्वरो वरुणा ४ ररा सो वो हि मृदो कर्तुः सुहो नः राधि स्वाहा इदमग्नी वरुणाभ्याम् ५ ॐ अ
या आये स्प न भिशस्त्रिया आसस्वमित्त्वमया असि अयानो यज्ञं वहस्ययानो धेहि मेषज ७ स्वाहा इदमग्ने ६ ॐ
ये ते शतं वरुणाय सहस्रयज्ञियाः पाशाविततामहान्तः तेभिर्नोऽ अघसवितो तद्विष्णुर्मुर्विज्ये मुञ्चन्तु मरुतः १
स्वर्काः स्वाहा इदं वरुणाय सवित्रे विष्णुवे विज्येभ्यो मरुभ्यः स्वर्केभ्यः ॐ उदु त्र म वरुणा या शमस्मदवाधमं
विमद्वम ७ अथा य अथा वयमादित्यव्रते तवानागसोऽ अदितये स्याम स्वाहा इदं वरुणाय ८ ॐ प्रजापतये
स्वाहा इदं प्रजापतये ९ इति मनसा एवं हुत्वा संस्त्रव प्राशनमाचमनं च कृत्वा पवित्राभ्यां शिरः प्रभृति संमाजं
न ॐ सुमित्रियान आयः ॐ षधयः सन्त्विति मंत्रेण तत ॐ दुर्मित्रीषास्तस्मै सन्तु योऽस्मान् देष्टियञ्च वयन्दि
ष्म इति मंत्रेण प्रणीतो दकमै शान्यां निनयेत् ततः फलपुष्पां न्वित घृतेन ॐ मृद्वानं दिवोः अरतिमृथिव्याद्यैश्च
नरमृत आजान मग्निं हूविर्हं सन्म्राज मतिथिञ्जनानामासन्नायान्नजनर्पत देवाः स्वाहा इदमग्ने इति य
जमान सहित होता पूर्णा हुतिं कुर्यात् ततः स्तरणा क्रमेण वर्हि रूत्याप्याज्येनामिधार्प्य ॐ देवा गातुं चित्वा गातुमित
मनसस्थतः ३४ देवपज्ञ ७ स्वाहा वातेधाः स्वाहा इदमग्ने इति वर्हिर्होमं हस्तेनैव कुर्यात् ततो यजमानः कुश

३९

अथ तिलजलान्यादाय ॐ अद्य कर्त्तव्यं वृषोत्सर्गांगभूतकृतैतद्दोमकर्मणि कृताकृतावेक्षणा रूपवत्सकर्म प्रतिष्ठार्थमि
दं पूर्णापात्रं प्रजापतिदेवतममुकगोत्रायामुकशर्मणो ब्राह्मणाय ब्रह्मणे दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददेइति ब्रह्मणे दक्षिणां
दद्यात् ॐ स्वस्तीति प्रतिवचनम् यजमानेन तत्परितोषार्थं किंचिद्वा तमस् ततो वस्त्रयुगमसुवर्णाकांस्यान्पुपनीयकु
शादीन्यादाय ॐ अद्य कर्त्तव्यं वृषोत्सर्गाङ्गभूतकृतैतद्दोमप्रतिष्ठार्थमेतानि वस्त्रयुगमसुवर्णाकांस्यानि वृहस्पति
वन्दिचन्द्रदेवतानि अमुकगोत्रायामुकशर्मणो ब्राह्मणाय होत्रे दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददेइति होत्रे दक्षिणां द
द्यात् ॐ स्वस्तीति प्रतिवचनम् ततोरुद्राध्यायं जपित्वा कर्मकारमाह्वयवृषमंकयेत्तद्व्यात् स चाग्निमया दक्षि
णा पार्श्वे चक्रेण पश्चिमपाद्वामपार्श्वे त्रिमूलेन वृषभमंकयेत् ततो वत्सरीचतुष्टयसहितं वृषभं कुशजलेन स्ना
पयेत् तत्र स्नानकरणमंत्राः ॐ हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाया सुजातः कश्यपो यासिंद्रः याऽअग्निं गर्भं दधि
रे सुवर्णांस्तानः आयः संस्यो नाभवन्तु ॐ यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यान्तेऽअवपश्यन् जनानाम् याऽ
अग्निं गर्भं दधिरे सुवर्णांस्तानः आपः संस्यो नाभवन्तु ॐ यासां देवा दिविकृण्वन्ति भक्ष्यं याऽअंतरिक्षे बहुधा
भवन्ति याऽअग्निं गर्भं दधिरे सुवर्णांस्तानः आपः संस्यो नाभवन्तु ॐ शिवे न मा च सुषायश्यतापः शिवपातव्योपसृ

सम.
३९

शतत्वचं मेघतश्च्युतः सुचयो पावकास्तानः आपः सर्गस्योनाभवन्तु ॐ शन्नो देवी रभिष्टयः आपो भवन्तु पीतये शं यो
रभिस्त्वचन्तु नः ततो लोहपट्टिका नूपुरकनकपट्टिकादिभिः पंचाप्यलेकृत्य सावित्री मघमर्पणं रुद्राध्यायं पुरुषस
क्तं ॐ यद्देवा देवहेडनं देवासश्च कमावयं अग्निर्मातस्या देन सो विभ्वान्मुचं त्वं हंसः यदि दिवा यदि नक्तमे नार्
सिच कमावय वायुर्मातस्मा देन सो विभ्वान्मुचस्व त्वं हंसः यदि जाग्रद्यदि स्वप्नमे नार्त्तं सिच कमावयं सूर्यो मातर
ना देन सो विभ्वान्मुचस्व त्वं हंस इत्यादि ऋक्त्रयं कृष्णादींश्च जपेत् ततो वृषभस्य दक्षिणकर्णो ॐ पिता वत्सानां
पतिरभ्यानामथो पिता महतां गर्गराणां वत्सो जरायुः प्रतिधुकपीयूषः आमिक्षाष्टं तद्वस्यरेतः ॐ वृषो सि भगवान्
धर्मश्चतुष्पादः प्रकीर्तितः वृणो मित्वा महं भक्त्या समां रस्तु सर्वं तदतिमंत्रं ह्यंज पित्वा कुशत्रयतिलजलान्यादा
यं ॐ अया शौचांत द्वितीये न्हि अमुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य मोक्षकामो रुद्रदेव तं वृषमे नं युवानं पतिं वोद दानिते
न की हंतीश्चर्य प्रिये गामानः साह्यजनुषा सुभगा रायस्योषे रा समिषामदे मेत्युत्सृजेत् लोहितोपस्तु वर्णो न पुच्छा
ग्रेण तु पांडुरः श्वेतः खुरविषाणाभ्यासं नीलो वृष उच्यते नीलवृषे नीलपदप्रक्षेपः कार्त्तिक्या वृषो त्सर्गे वृषो त्सर्गनि
मिन्नकमाभ्युदयिकं कृत्वा ॐ अद्य कार्त्तिक्या वृषमुत्सृज्य मारोह मिमानपूषान् विष्णुदैवतान् मुकगोत्रायामुक्

श्रा.वि.
४०

शर्मणेवाह्यरायतुभ्यमहंसंप्रददति अपूपत्रयंवाह्यरायदद्यात् दक्षिणांचदद्यात् ॐ अद्यकार्तिकामपूयान्दत्त्वा।
सुकगोत्रस्यपितुरमुकपेतस्यमोक्ष कामोरुद्दैवतंवृषमेनंयुवानंपतिंवोददानितेनकीडंतीश्वरथप्रियेणामानः।
यजनुषासुभगारायस्योषेणामिषामदेमेतिवाक्यंकर्तव्यम् एतयैवोत्सृजेरन्नितियारस्करवचनात् अनयैवसं-
चोत्सर्गः ऋगर्थस्तुहेवत्सतर्प्योवोयुष्माकमेनंपतिंस्वामिनंयुवानंतरुणंददानित्यजानितेनैतेनवृषेणप्रियेणस-
हकीडंतीः खेलेत्यश्वरथभ्रमययूपमयिहेवत्सतर्प्योमातरः नोस्माकंमानास्मत्सत्त्वविषयाः किंतुमयात्यक्तर-
तयंवृषस्यभवतीनांत्यागेनरायस्योषेणाधनसमृद्ध्यासाप्त जनुषासप्तजन्मव्यापकेनदृष्ट्याअन्नेनसंसदमत्तृष्टाम-
वेमसुभगाः लोकस्यप्रियाइति रोषान्यांदिशिपंचापिचालयेत् पंचापिपूजयेत् एषोर्ध्वः ॐ सोपकरणावत्सतरी-
चतुष्टयसहितायवृषायनमः इदमनुलेपनंसोपकरणावत्सरीचतुष्टयसहितवृषायनमः पुष्पैः पूजयेत् एता-
निधूपदीपतांबूलनैवेद्यानि ॐ सोपकरणावत्सतरीचतुष्टयसहितवृषायनमः ततोवत्सतरीचतुष्टयमध्यगतंवृषम-
मभिमन्त्रयेत् तत्रमंत्राः ॐ मयोभूरभिमावाहिस्वाहामारुतोसिमरुतांगराः शुभुर्मयोभूरभिमावाहिस्वाहावस्य-
रसिदुवस्वान्छंभुर्मयोभूरभिमावाहिस्वाहा ॐ पास्त्रोऽग्नेस्त्वैरुचोदिवमातन्वन्तिरश्मिभिः ताभिर्नोऽअ

राम
४०

यसर्वाभीरुचेजनावनस्कृधियावोदेवाः सूर्योर्हचोगीष्वश्वेषु पारुवः इन्द्राग्नीताभिः सर्वाभीरुचनो धतवृहस्पतेरुच
नोधेहि ब्राह्मणेषु रुचर्षी राजसुनस्कृधिरुचं बिम्बेषु मूदेषु मपि धेहि स्वारुचंत त्वायामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशा
स्ते यजमानो हविर्भिः अहेडमानो वरुणो हवो ध्युरूपां समानः आयुः प्रमोषीः स्वर्गाधर्मस्वाहा स्वर्गाकर्ताः स्वा
हा स्वर्गमुक्तः स्वाहा स्वर्गाज्योतिः स्वाहा स्वर्गसूर्यः स्वाहा ततः कृतापसव्यो दक्षिणा मुखो वामजानु पातयि
त्वा यवतिलवृषपुच्छमोटकान्यादाय ताम्रपात्रादिना मंत्रस्थं फलमुद्दिष्ट्या जलित्रयेण तर्प्य येदनेन मंत्रेण ओं
स्वधा पितृभ्यो मातृभ्यो वसुभ्यश्चापितृभ्ये मातृपक्षाभ्ये केचिये चान्ये पितृपक्षजाः गुरुभ्यश्चुरवं धूनां ये कुले
षु समुद्रवाः ये प्रेतभावमापन्ना ये चान्ये प्राद्वर्जिताः वयोत्सर्गं गते सर्वे लभतां प्रीतिमुन्नमामिति ततः कर्मका
रमाहूया भिमतवेतनंतस्मै दद्यात् उत्तराष्ट्राह्मणान् आवयेत् यत्किंचिद्विजने मपोत्सृष्टं तदन्योननयेत् नवा
ह्यं न चैतस्त्रीं पातव्यं केन किंचित्कचित् ततो रुद्राप्तिवद्गुसर्पिष्कं पायसं ब्राह्मणान्भोजयेत् अथ कपित्वादान
म् ओं सोपकरणैः सवत्सकपिलमयै नमः ओं ब्राह्मणाय नमः इति देयद्रव्यब्राह्मणोन्निः संपूज्य ओं इमां सोपक
रणं सवत्सां कपिलां गां ददानीति द्विजकरेजलदानं जलेन देयद्रव्याभिषेचनम् कुशादीन्यादाय ओं अथाशौचं

४१। तद्वितीयेन्हि अमुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य स्वर्गप्राप्तिकामः इमां कपिलां गां हेमशृंगीरौष्यखुरां वस्त्रयुगच्छन्नां कां
 स्योपदोहां मुक्तालां गूलभूषितां सवत्सं रुद्रदेवतां अमुकगोत्राया मुकशर्मणो ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददेइति दक्षि
 णं दद्यात् ओं स्वस्तीति प्रतिवचनं ततो दक्षिणाद्रव्यादिकमादाय ओं अद्य कृतै तत्सोपकरणं सवत्सकपिलगवीदानं
 न प्रतिष्ठार्यमिदं हिरण्यमग्निदेवतममुकगोत्राया मुकशर्मणो ब्राह्मणाय दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददेइति दक्षि
 णं दद्यात् ततः प्रतिगृहीता ओं स्वस्तीत्युक्ता गोपुच्छग्रहराम्यथा शाखं कामस्तुतिं च कुर्यात् तत्र कोदात्कस्मा
 अदात्कामो दात्कामायादात् कामो दाता कामः प्रतिगृहीता कामे तत्ते इति यजुर्वेदे ओं कइदं कस्माऽ अदात्कामः
 कामायादात् कामो दाता कामः प्रतिगृहीता कामस्स मुद्रमाविशत् कामेन ह्या प्रतिगृह्णामि कामे तत्ते इति सामवे
 दकामस्तुतिः यथोक्तकपिलालाभे केवला मपि दद्यात् तत्र पूजादि पूर्ववत् ओं अद्या शौचां तद्वितीयेन्हि अमुक
 गोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य स्वर्गप्राप्तिकामः इमां कपिलां गां रुद्रदेवतां अमुकगोत्राया मुकशर्मणो ब्राह्मणाय तुभ्य
 महं संप्रददेइति दद्यात् ओं स्वस्तीति प्रतिवचनं ततो दक्षिणाद्रव्यादिकमादाय ओं अद्य कृतै तत्कपिलगवीदानं प्रति
 स्ठार्यमिदं हिरण्यमग्निदेवतममुकगोत्राया मुकशर्मणो ब्राह्मणाय दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददेइति दक्षिणां दद्यात् ॥

ॐ स्वस्तीति प्रतिवचनं गोपुच्छग्रहणं कामस्तुतिश्च पूर्ववत् ततो महानद्यादौ सचेलं स्नात्वा तीर्थानि मनसा ध्यात्वा
तज्जलेनात्मानमभ्युक्षीत्तरेत् ॥ अथैकादशाहश्राद्धप्रयोगः सचसुगति सोपानानुसारेण लिख्यते तत्र मध्याह्ने
शुचिराचांतः शुक्लद्विवा सो गोमयोपलिप्तायामपसव्यवत्कृतगोमूत्रमंडलायां भूमौ मंडलादह्रिः ॐ भूम्येन
मः इति त्रिः पुष्यास्ततः पूजितायां भूमौ दर्भेषु तिष्ठन् पात्रवाह्मणं यजमानसवर्णेनाऽऽहूतं स्नातमाचोतं ॐ स्वाग
तमिति पृच्छेत् ॐ सुस्वागतमिति तेनोक्ते उभावप्युषविशतः ततः श्राद्धकर्त्ता दूदं तेषां यमिति पाद्यमुपनीय वि
नीतः सन् पुनः पुनरभिनंद्य पात्रवाह्मणपादौ प्रक्षाल्यापसव्यादिकृत्वा जलतिलगंधपुष्पयुतमर्घयात्रमादाय
मोदकतिलजलानि चादाय ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेत आयश्राद्धे एष पादार्घ्यस्ते मया दीयते तवोपतिष्ठ
तामिति पादार्घ्यं दद्यात् ततः शिरसाऽभिवंद्य जानुविनिः श्राव्य ॐ दूदं ते आचमनीयमित्याचमनीयोदकं ब्राह्म
णाय दद्यात् ततः स्वयंपादौ प्रक्षाल्याचम्य पात्रवाह्मणानुष्याग्रे कृत्वा श्राद्धदेशमागत्योपविश्यान्नाभिप्रायेण सि
द्धमिति पृच्छेत् पूर्वरात्रौ निमंत्रणासंभवे तस्मिन्नेवान् हि श्राद्धवेलायां मंडपादह्रिः शुचिराचांतः शुक्लद्विवा सा
गोमयोपलिप्तायां भूमौ अपसव्यवत्कृतगोमूत्रमंडलायां भूमौ मंडलादह्रिः ॐ भूम्येन म इति त्रिः पुष्यास्ततः पूजि

श्रावि
४२

तायां दर्भेषु तिष्ठन् स्नातमाचांतं ब्राह्मणं यजमानसवरो नाहतम् ॐ स्वागतमिति पृच्छेत् ॐ सुस्वागतमिति तेनोक्ते उ
भावपुपविशतः ततः श्राद्धकर्त्ता इदं ते पायनुपनीय विनीतः सन् पुनः पुनरभिनंदय पात्रब्राह्मणपादौ प्रक्षाल्या
पसव्यादिकृत्वा पुष्पचंदनतांबूलानि ब्राह्मणाय दत्वा ब्राह्मणदक्षिणजानुसृष्ट्वा ॐ अध्यामुकगोत्रस्य पितरमु
कप्रेतस्याय श्राद्धकरणाय भवतं ब्राह्मणमामंत्रये ॐ आमंत्रितोऽस्मीति प्रतिवचनं अक्रोधनेन शौचपेरा
सततं ब्रह्मवादिना भवितव्यं भवता च मया च श्राद्धकारिणा सर्वायासविनिर्मुक्तेन कामक्रोधविवर्जितेन भवि
तव्यं भवतानो यतने श्राद्धकर्मणीति ब्राह्मणं नियमान् आवयेत् भवितव्यमिति तेनोक्ते अर्घपरिकल्प्यादाय
मोरकादिकंचादाय ॐ अध्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेतआय श्राद्धएष पादार्घस्ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामि
ति पादार्घं दद्यात् ततः शिरसाभिवंदय जानुनी आव्यस्य ॐ इदं ते आचमनीयमित्याचमनीयजलं ब्राह्मणाय द
द्यात् ततः तिलतैलेन पात्रब्राह्मणपादावाजानुअभ्यजयेत् ततः स्वयंपादौ प्रक्षाल्य च म्यब्राह्मणमग्रे कृत्वा श्रा
द्धदेशमागत्योपविष्यान्नाभिप्रायेण सिद्धमिति पृच्छेत् दक्षिणाग्रैककुशसहितनेपालकंवलायाविकं ब्राह्म
णोपवेशनायासनमुपकल्प्यासनं सृष्ट्वा ॐ अत्रासनं देवराजाभ्यनुज्ञातो विभ्रंस्यतां द्विजवर्यानुग्रहात् प्रसाद

राम-
४२

येत्वासनं गृह्णाण पृतं ज्ञानं पिपूतेन करेण विप्रदतिमं चंपटित्वा पात्रं वा ह्यरां दक्षिणा हस्तेन धत्वा दञ्जुखमुपवेशयेत् न
तः पात्रस्य पादयोस्तले दक्षिणाग्रकुशत्रयं दद्यात् आसनसनीये च तिलतैलेन घृतेन वा श्राद्धं समाप्तिपर्यन्तं स्थापि-
नं हीयं कुर्यात् तद्रक्षा पात्रं ब्राह्मणेन कर्तव्यं आरक्षो घ्नान् गौरसर्षपान् तिलांश्च श्राद्धदेशे सन्निधापयेत् काककुक्कु-
टादीन् श्राद्धहृतं न पसारयेत् ततः पूर्वाभिमुखः कुशोदकेन ओं अपवित्रं विप्रो वा सर्वा वस्थां गतौ पिवायः स्मरेत्
पुण्डरीकाक्षं सवात्याभ्यन्तरः शुचिरिति पठित्वा ओं पुण्डरीकाक्षः पुनात्विति पुण्डरीकाक्षं स्मृत्वा श्राद्धीयद्रव्याणां
त्मानं वसिंचेत् ततः कुशत्रयं तिलजलान्यादाय ओं अद्या मुक्तगोत्रस्य पितुरमुक्तप्रेतस्य प्रेतत्वं विमुक्तिकामम-
याद्रियथा काले षोडशश्राद्धान्यहं करिष्ये इति संकल्पयेत् एकादशमासाभ्यन्तरेऽधिमासपाते षोडशपदस्था-
ने सप्तदशपदं प्रयोज्यं ततः कुशत्रयं तिलजलान्यादाय ओं अद्या मुक्तगोत्रस्य पितुरमुक्तप्रेतस्य प्रेतत्वं विमुक्तिहेतु षोड-
शश्राद्धान्तर्गता यश्राद्धमहं करिष्ये इति संकल्पयेत् ओं कुरुष्वेति ब्राह्मणा प्रतिवचनं ओं गायत्री जपमहं करिष्ये इ-
ति षष्ठा कुरुष्वेति ब्राह्मणानुज्ञातः त्रिर्गायत्री जपेत् स व्याहृते कासप्रणावाच जपनीया गायत्री देवताभ्यः पितृभ्यश्च
महायोगिभ्य एव च नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नम इति निर्जयेत् ततोऽपसंस्कृत्वा दक्षिणाभिमुखः पाति

श्री
४३

तवामजानुःमोटकतिलजलान्यादाय ॐ अथामुकगोत्रपितरमुकप्रेत आद्यश्राद्धदमासनं तेमयादीयतेतवोयति
वृतामिति मोटकस्त्वमासनं तिलजलप्रोक्षितं दक्षिणाग्रमत्सृजेत् ततः सव्यं कृत्वा प्राङ्मुख उपविष्टः ॐ छत्रा
यनमः ॐ ब्राह्मणाय नमः इति देयब्राह्मणोत्रिः संपूज्य इदं छत्रं ददानीति द्विजकरेजलं दत्वा छत्रमभिषिच्य कुश
त्रयतिलजलान्यादाय ॐ अथामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्यावरणाकाम इदं छत्रमुत्तानांगिरोदैवतममुकगो
त्रायामुकशर्मणो ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे इति दद्यात् ॐ स्वस्तीति प्रतिवचनं ततस्तिलजलकुशान् दक्षि
णाद्रव्यं वादाय ॐ अथ कृतैतच्छत्रदानप्रतिष्ठार्थमिदं हिरण्यमग्निदैवतममुकगोत्रायामुकशर्मणो ब्राह्मणा
य दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददे इति दक्षिणां दद्यात् ततः प्रतिगृहीता ॐ स्वस्तीत्युक्ते छत्रं दण्डे धारयेत् ॐ उपान
हानमः ॐ ब्राह्मणाय नमः इति देयब्राह्मणोत्रिः संपूज्य ॐ इमे उपानहौ ददानीति द्विजकरेजलदानं उपान
हादभिषिच्य कुशादीन्यादाय ॐ अथामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य तप्तवालुकासिकं रक्तभृदुर्गसंतराकाम
इमे उपानहानुत्तानांगिरोदैवते अमुकगोत्रायामुकशर्मणो ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे इति दद्यात् ॐ स्वस्तीति प्रति
वचनं ततः कुशादीन् दक्षिणाद्रव्यं वादाय ॐ अथ कृतैतत् उपानदानप्रतिष्ठार्थमिदं हिरण्यमग्निदैवतममुकगोत्रायामु

राम
४३

यामुकशर्मणोवास्यायदक्षिणायदक्षिणांभ्यमहंसंप्रददेइतिदक्षिणांदयात् ततःप्रतिगृहीताओंस्वस्तीत्युक्त्वा उपानहावागे
हेत् ततोऽपसव्यंरुत्वा दक्षिणाभिमुखः पातितवामजालुः ओं अपहताः सुरारक्षां सिवेदिषदइति आह्वदेशोवामाव
र्तेनतिलान्विकीर्य ओं आयन्तुनः पितरः सोम्यासोऽग्निश्चान्ताः पथिभिर्देवयानैः अस्मिन्यज्ञे स्वधयामदन्तोधिब्रुव
न्तुतेवन्त्वस्मानितिजपेत् ततोर्धपात्रोपरिअनस्रच्छिन्नंदक्षिणाग्रंयविव्रंष्टत्वा ओं शन्नोदेवीरभिष्टयः आयोभवन्तपी
तप शंपोरभिस्रवन्तुनइतिमंत्रेणार्घपात्रेजलंदत्वा ओं तिलोसिसो मदैवत्तो गोसवो देवनिर्मितः प्रयत्नमहिः शक्तः स्वधया
पितृह्योकान् श्रीणाहिनः स्वाहेतितिलान्प्रक्षिप्यगंधपुष्पेदृष्ट्वा तत्रप्रक्षिप्य अर्घपात्रंवामहस्तेकृत्वा पवित्रं ब्राह्मणहस्ते
उत्तराग्रं दत्त्वा तदुपरि किदुदकांतरंदत्त्वा ओं या दिव्या आपः पयसा सवभूवुर्याः आन्तरिक्षा उत्तपार्थिवी र्या हिरण्यवर्णा
यज्ञिषास्तानः आपः शिवाः स शं स्योना सुहवा भवन्तु इति पठित्वा मोठकादीन्यादाय ओं अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेत
आयश्चाद्दृष्ट्वा हस्तार्घस्ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति ब्राह्मणकरेपवित्रोपरिअर्घजलदददुत्सृजेत् पात्रंचवामपा
र्श्वपित्रे स्थानमसीत्यर्घपात्रं सपवित्रमधोमुखंस्थापयेत् तच्चदक्षिणादानपर्यन्तन्नचालयेत् ततः आह्वदेशो तिलान्
विकीर्यदर्भहस्तोत्तरेप्रेतमाबाहूयेत् तत्रमंत्रः इहलोकंपरित्यज्यगतोसि परमां गतिमिति अत्रस्वी आह्वेपिगतो

आ. वि.
४४

सोत्थेवमेव पठनीयमात्मत्वेनोद्देश्यत्वात् ततोमोटकादीन्यादाय ॐ अयासुकगोत्रपितरमुकप्रेतआद्यभ्रातृएतानि
धपुष्पं धूपदीपतांबूलयज्ञोपवीतवासंसितेमयादीयंतेतवोपतिष्ठन्तामितिगंधादीनुत्सृजेत् ततःसर्वसुगंधि
तिमंत्रेणगंधान् ॐ श्रियादेव्या इतिमंत्रेणपुष्पं ॐ वनस्यतिरस इतिमंत्रेण धूपं ब्राह्मणायनिवेदयेत् तत ॐ एष
दीप इति निवेदिते ॐ सुदीपः ब्राह्मणोवदेत् ॐ एतानितांबूलानीति निवेदिते ॐ सुतांबूलानीति ब्राह्मणोवदेत्
ॐ इमेयज्ञोपवीते इति निवेदिते ॐ सुयज्ञोपवीते इति ब्राह्मणोवदेत् ॐ एतानि वासंसीति निवेदिते ॐ सुवासां
सीति ब्राह्मणोवदेत् पुष्पाणि शिखायामेव द्विजेनधार्यणि ततः प्रेतोपभुक्तशय्यासनादिकंगंधपुष्पैरभ्यर्च्य आ
ह भोक्त्रे प्रतिपादयेत् ततो गौरमृत्तिकपानीवारचूर्णेन जलेन वा ब्राह्मणं वेष्टयित्वा चतुरस्रं मंडलं कुर्यात् परकीयभू
मौ श्राद्ध करणौ श्राद्धीयवस्तुषु किंचिदुद्धृत्य तिलघृतयुक्तमन्नं ॐ इदमन्नमेतद्भूस्वामिपितृभ्योनम इति दद्यात् जीवतां
भूस्वामिनां किंचिद्दाननिकरं दद्यात् तत उल्लमन्नं ताम्रपात्रेण कराभ्यामादाय मनाकस्थित्वा पितरंध्यात्वा पुरुषतमि
क्षमं परिविष्यात् तत इदं मधुरमिदमत्युष्णमित्यादिव्यंजनगुणानुक्तीर्तयन् मांसादीनि व्यंजनानि भूपिष्टपात्रोत्तरे
षु परिविष्य घृतं सतिलजलंचोपनीय अन्नं मधुनाभिधारयेत् ॐ मधुवाक्ताः ऋताय ते मधुस्मरंति सिन्धवः माध्वीर्नमः

राम.

सन्त्वेषधोः ओं मधु नक्तमुतोषमोमधुत्यार्थिवर्धे रजः मधुद्वोरस्तुनः पिता ओं मधुमान्नोवनस्यतिर्मधुमा ३॥ अस्तु
सूर्यः माह्वीर्गावोभवन्तुनः ओं मधुमधुमध्वितिच पठित्वा व्यस्ताभ्यां पाणिभ्यां पात्रमात्मन्व ओं पृथिवीतेपात्रं यो
रपिधानं ब्राह्मणस्य मुखेः अमृतेः अमृतं जुह्वामि स्वाहा इति जपेत् ओं इदं विष्णुर्विचक्रमेन्नेधानि दधे पदम् स
मूढमस्य पात्रं सुरे इति पठन्नमृत रूपतयान्ते विचिंत्य ओं कृष्णकव्यमिदं रक्षमदीयमिति पठित्वा ओं इदमन्नम् ओं इमा
अपः ओं इदमाज्यम् ओं इदं हविरिति पात्रं ब्राह्मणं दक्षिणांगुष्ठमन्नजलघृतान्तेषु निवेश्य ओं अपहृताः असुरार
क्षां सिवे दिषदइत्यन्तोपरिवहून्तितलान् प्राक्ष्य यमोदकादन्यादाय वामेन पाणिना पात्रमत्यजन् ओं अद्यामुकगो
त्रपितरमुकप्रेत आद्यश्राद्ध इदमन्नं सोपकरणं ते मया दीयते तवीयतिष्ठतामित्युत्सृजेत् ततो भवान् प्राशमयति
तिब्रूयात् विप्रायापो शानंदत्वा सप्रणवा व्याहृतिकां गायत्रीं ओं मधुचाता इत्यादि ऋचम् ओं मधुमधुमध्वितिच
जपित्वा ओं अन्नहीनं क्रियाहीनं विधिहीनं च यद्वेत् तत्सर्वमच्छिद्रमस्त्विति पठित्वा ओं यथा सुखं जुषस्वेति ब्रा
ह्मणं ब्रूयात् ब्राह्मणश्च वामेन पाणिना पात्रमत्यजन् ओं कारपूर्वकं भुंजीत संज्ञयापि भक्ष्यप्रार्थनं न कुर्यात् आहुकर्त
दर्भं खासीनः सप्रणवा व्याहृतिकां गायत्रीं मधुचाता इत्यादि ऋचं मधुमधुमध्वितिच जपेत् गायत्रीं ब्राह्मणं आवयित्वा

श्री०
४५

ओं कृष्णपाजइत्यादीनरक्षोघ्नमंत्रान् पठित्वा भूमितिलै रस्ती र्थं ब्राह्मणं पितृ रूपतया ध्यायेत् तत उदीरता मित्या
दि पितृ मंत्रान् ओं सहस्र शीर्षा इत्यादि पुरुष सूक्तम् ओं आशुः शिशान इत्यादिकमप्रतिरथ मन्या न्यपिशत रुद्रि
य प्रभृति पवित्राणि रुचिस्तव प्रभृतीनि च पठेत् अंततः ओं नमस्तुभ्यं विरूपाक्ष नमस्तेनेकचक्षुषे नमः पिनाक ह
स्ताय वज्रहस्ताय वै नम इति श्लोकमपि पठेत् वीणादिभिर्ब्राह्मणं हर्षयन् व्यंजनादिगुणान् कीर्तयन् तस्य यत्र
यत्रेच्छोपलभ्यते तत्तदुपनयन् मंदं मंदं भोजयेत् ततस्तत्प्रज्ञात्वा उच्छिष्टसन्निधावास्तत्तदक्षिणाग्रकुशत्रयां
भूमिं प्रोक्ष्य सर्वप्रकारकमन्त्रं तिलघृतसहितं जलेनाप्लाव्य गृहीत्वा ओं अनग्निदग्धाये जीवाये प्रदग्धाः कुले मम
भूमौ दत्तेन त्वय्यं तुह प्रापां तु परांगतिमिति मंत्रेण मंत्रस्यं कलमुद्दिश्य कुशोपरितदन्नं विकिरेत् ततः सव्यं कृत्वा च
म्यहरिं स्मृत्वा अपसव्यं कृत्वा दक्षिणाभिमुखो ब्राह्मणाय जलगंडुषमिदं ते प्रत्यापो शानमिति दत्वा ओं स्वदितमि
ति ब्राह्मणं पृच्छेत् ओं सुखदितमिति ते नोक्ते ओं पिंडमहं करिष्ये इति पृच्छेत् कुरुष्वेति ब्राह्मणानुज्ञातः उच्छिष्टसन्नि
धौ चतुरस्रं हस्तैकप्रमाणं दक्षिणप्रवराचतुरंगुलोच्छ्रितं स्थानं निर्माय तन्मध्ये वामहस्तेन दर्भपिंजलीमादाय त
न्मूलेन वामान्वारब्धदक्षिणकरेण प्रादेशमात्रं लिखेत् ओं अपहताऽअसुरारक्षां सिवे दिषद इति मंत्रेणारे

राम.
४५

स्वामुच्चिखेत दर्भपिंजुलीउत्तरस्यांदिशिनिक्षिपेत्तदुपरियेरूपाणिप्रतिमुंचमानाः असुराः संतः स्वधयात्वरंति परा-
रोनिपुरोयेभरन्त्यग्निष्ठाह्नौकात्प्रणुदात्यस्मात् इत्युत्सुकंभ्रामयित्वा रेखादक्षिणतः क्षिपेत् तदुपरिउपमूलसकृत्सू-
नकुशान् दक्षिणाग्रानास्तौर्यसव्यंकृत्वाओं देवताभ्य इतित्रिजं पेत् ततोऽपसव्यंकृत्वापर्णपुटकादिकमेकंतिलजलम-
धपुष्पयुतं वामहस्ते कृत्वा दक्षिणाहस्ते मोटकादिकमादाय ओं अयामुकगोत्रपितरमुकप्रेत आद्य आद्वे पिराडस्था-
नेऽत्रावनेर्निक्ष्वते मयादीयते तवोपतिष्ठतामिति कुशोपरि अवनेजनं दद्यात् ततः आद्वे शेषमन्नं सर्वव्यंजन तिलं
मधुघृतयुतमेकीकृत्य तेन वित्त्वपरिमाणपिराडं निर्माय घृतमध्वभिषारितं कृत्वा दक्षिणाहस्तेनादाय मोटकादींश्चा-
दाय ओं अयामुकगोत्रपितरमुकप्रेत आद्य आद्वे एष पिराडस्ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति कुशोपरि अवनेजन-
स्थाने सज्जो पृथुहीत दक्षिणाकरेण पिराडं दद्यात् आसूतदर्भमूलेकरं प्रोक्ष्य सव्यंकृत्वा च म्यहरिं स्मृत्वा अपसव्यंकृ-
त्वाओं अत्रपितरमादयस्व पथाभागमावृषायस्व इति पठित्वा वामाकर्णेनोदङ्मुखीभूत्वा मनाकुञ्चा संनियम्य तेनैव य-
थासुखं पर्यावर्त्तयन् पितरं भास्करमूर्तिं ध्यायन् अमीमदंतपितरो यथाभाममावृषायिष्ठ इति पठेत् अवनेजनाव-
शिष्टजलपुतपात्रं वामहस्ते कृत्वा दक्षिणाहस्तेन मोटकादीन्यादाय ओं अयामुकगोत्रपितरमुकप्रेत आद्य आद्वे पि-

आ
४६

एडेऽत्रप्रत्यवनेनिक्ष्वतेमयादीयतेतवोपतिष्ठतामितिपिराडोपरिप्रत्यवनेजनंदयात् ततोनीवीविसंस्थसंयंकत्वाचम्य
हरिस्मृत्वावामेनपाणिनाधृतंस्त्रंदक्षिराहस्तेनगृहीत्वाओंएतज्जेपितर्वासइतिपिराडोपरिधृत्वामोटकादिकमा
दायओंअद्यामुकगोत्रपितरमुकरप्रेतआद्य आद्वपिराडे एतद्वासस्तेमयादीयतेतवोपतिष्ठतामित्युत्सृजेत् तत
स्तूस्त्रीपिराडेगंधपुष्पधूपदीपतांबूलानिदद्यात् ततः पिराडशेषान्नंपिराडसमीपेविकिरेत् ततआचांतस्यब्राह्मण
स्यकरेओंअपांमध्येस्थितादेवाः सर्वमस्तुप्रतिष्ठितंब्राह्मणस्यकरेन्यस्ताः शिवाआपोभवंतुमेइतिजनंदयात्ओं
भवंतुतेब्राह्मणस्यतत्प्रतिवचनमलक्ष्मीर्वसतिपुष्पेषुलक्ष्मीर्वसतिपुष्करेलक्ष्मीर्वसतिगोष्ठेषुसौमनस्यंसदास्तु
मेइतिपुष्पाणिदद्यात्ओंअस्तुसदातवेतिप्रतिवचनम् अक्षतंचास्तुमेपुण्यंशान्तिःपुष्टिर्भूतिश्चमेयद्यच्छेयस्क
रंलोकेतत्तदस्तुसदाममइतितंडुलानिदद्यात्ओंअस्तुसदातवेतिप्रतिवचनं अथवाशिवाआपः संत्वितिजनंमौ
मनस्यमस्त्वितिपुष्पम्ओंअक्षतंचारिष्टमस्त्वितितंडुलान्दद्यात्ओंसंत्वितिओंसंत्वितिओंअस्त्वितिचप्रतिवचनं
तःपुटकादिपात्रेषांत्युदकंपरिकल्प्यमेदिनींशिरसाभिवंदयइमंमंत्रंपठेत्ओंनमोनमोमेदिनिलोकधात्रिउर्विमहिषौ
लग्निरिधारिणिनमःधरुणिकाप्यपिजगत्प्रतिष्ठेवसुधेनमोस्तुवैद्यविलोकधात्रिनमोस्तुतेसर्वरसप्रतिष्ठेनिवापना

राम-
४६

वीचिनमोस्तुते ततोमोरकादिकमादाय ओं अयामुकगोत्रस्यपितुरमुकप्रेतस्य आघ आद्धे दत्तैतदन्नपानादिकमुपतिष्ठता
मिति विप्रकरे अक्षय्योदकं दद्यात् ओं उपतिष्ठतामिति प्रतिवचनम् ततः सव्यं कृत्वा प्राङ्मुखः कृतोजलिस्तन्मनाः सु
मना दक्षिणां दिशं पश्यन् ओं अयोरः पितास्त्विति पठेत् अत्र पूर्वाभिमुखोऽपि राडोपरि जलधारं दत्वा तस्याचारः ओं
अस्त्विति प्रतिवचनं ततः पूर्वाभिमुखः गोत्रं नो वर्द्धतामिति वदेत् ओं वर्द्धतामिति प्रतिवचनं ओं दातारो नो भि वर्द्ध
न्तां वेदाः संततिरेव च आद्या च नो मा व्यगमद्ब्रह्म देयं च नोऽस्तु अन्नं च नो ब्रह्म भवेदतिथ्योश्च लभे महि या चितारश्च नः
संतु मा च या चिष्म कंच न एताः सत्या शिष्यः संत्विति आशिषो ब्राह्मणं याचेत् ओं संत्विति ब्राह्मण प्रतिवचनम् त
तोऽप्यसव्यं कृत्वा सपवित्रकुशत्रयं पि राडोपरि दक्षिणां ग्रंथत्वा ओं न मोवाच पिष्य इति पृच्छेत् ओं वाच्यतामि त्यनु
ज्ञातः ओं पित्रे नमः उच्यतामिति वदेत् ओं अस्तु नम इति वचनं ततः पुरकादिस्थितं जलं गृहीत्वा ओं ऊर्ज्ज्वह
न्तोरमृतं घृतं पयः कीलालं परि स्नुतम् स्वधास्य तर्प्य यत मे पितरमिति दक्षिणां ग्रंथ जलधारं सपवित्रकुशोपरि द
द्यात् ततो नम्रीभूय पि राडमाग्रा योत्थापयेत् पि राडाधारकुशानुत्सुकं च न ह्योक्षिपेत् ततोर्घ्यान् मुत्तानी कृत्य मो
रु कतिलजलान्यादाय दक्षिणां द्रव्यं चादाय ओं अयामुकगोत्रस्यपितुरमुकप्रेतस्य कृतैतदाघ आद्ध प्रतिष्ठार्थमि

दक्षजतं चंद्रदेवतं अमुकगोत्रायामुक्तशर्मणो ब्राह्मणाय दक्षिणां दातुमहमुत्सृजेदिति दक्षिणादानं ओं स्वस्तीति प्रतिवचन
 म् आह्वकर्त्ता पात्रब्राह्मणस्य चरणेण संवात्य तं नमस्कुर्यात् ततो दक्षिणायाणि नापात्रब्राह्मणदक्षिणायाणि गृहीत्वा शय्या
 सनमंजनकंकटिकां चार्पयेत् ब्राह्मणश्चंजनकंकटिकां चादाय शय्यामाक्रम्य सुहूर्जे विश्रमेत् ततः सामवेदाध्या
 यि ब्राह्मणस्तान् पात्रस्थं तिलोदकमुपाहरेयुः ततः आह्वकर्त्ता तेन जलेन गृहस्थितं द्रव्यमभिषिंचयेत् ततः सव्यं
 विधाय ओं अग्निमुखा देवास्तप्यंतामिति यवयुतजलेन कुशैः कुशोपरितर्पयेत् अवशिष्टमन्नं ओं भूतेभ्य एष व
 लिर्नम इति जलपुष्पाभ्यां वलिंदद्यात् ततः सामगब्राह्मणान्भोजनादिभिः संतोषयेत् ततोऽपसव्येन ओं निरंकारं
 स्वस्ति ब्रूहीति ब्राह्मणाय वदेत् स्वस्तीति ब्राह्मणो ब्रूयात् स्वस्त्यस्तु इत्यक्त्वा ब्राह्मणमुत्थाप्य जलपात्रं गृहीत्वा निमं
 त्रणस्थानस्थितं ब्राह्मणं ओं आमावाजस्य प्रसवोजगम्या देवेद्यावाष्टयिवीविश्वरूपे आमागंताम्यितरामातरो वामा
 सोमोऽमृतत्वेन गम्यादिति पठन् प्रदक्षिणी कुर्वन् वारिधारया त्रिर्वेष्टयित्वा प्रणम्याष्टौ पादाननुव्रज्य प्रदक्षिणी कृ
 त्याभिवादयेत् सव्यं कृत्वा ओं देवताभ्य इति त्रिर्जपित्वा गृहं प्रविशेत् ततः पाणिभ्यामपसव्येन आह्वीय दीपनिर्वापणं
 सव्यं कृत्वा हस्तीपादौ प्रक्षाल्याचम्य ततः आह्वसंपूर्णकामः ओं प्रमादात् कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु यत् स्मरणादेव त

द्विस्तोः संपूर्णस्यादिति श्रुतिरिति परित्वा विसृज्य स्मरणां कुर्यात् ततश्चाशौचांतद्वितीयदिन एव यथाशक्ति महाहोणिरत्ना
निगाः बाहनेयानानि दासीदासंमंजतिवे श्मानि श्रेष्ठभूषणानि प्रेतहितमुद्दिश्य ब्राह्मणाय दद्यात् तद्यथा अघाशौचांत
द्वितीये हि अमुकगोत्रस्य पितरमुकप्रेतस्य सर्गप्राप्तिकामः इमां गोरुद्रदेवतां यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दातुमह
मुत्सृजेदतिगां दद्यात् ॐ अद्य कृतैतद्गोदानं प्रतिष्ठासि ह्यर्थं हिरण्यमग्निदेवतं यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दक्षि
णां तुभ्यमहं संप्रददेइति यथाशक्ति दक्षिणां दद्यात् एवं भूमिहिरण्यादिदानमपि अस्मिन्दिने दशप्रभृतिश्रोत्रिया
न्योजयेत्तान्परितोषयेत् तत्रदिने विहितमपि पंचगव्यपानं शिष्टानां वरंति इति न लिखितं अथान्नोदकुंभदानं
तत्र एकादशाहं श्राद्धं कृत्वा आचम्य प्राङ्मुख उपविश्य कुशतिलजलान्यादाय ॐ पितृगता हरहरन्तादकुंभोपस्थि
तिस्वगतां भवेधयज्ञजन्यफलसमफलप्राप्तिकामोऽद्यादिपितृमरणादेन वधिकाशौचावच्छिन्नदिनो न वत्स
रं यावत्तदहं पित्रे सान्नोदकुंभदानमहं करिष्ये इति जलपूर्णकुंभमुपनीय संकल्पं कुर्यात् ततोऽपसव्यादिकृत्वा मो
रकादीन्पान्यादाय ॐ अघामुकगोत्रपितरमुकप्रेत इदमासनं ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामित्यासनमुत्सृज्य स एत
ज्जंजनमन्नमुपनीय ॐ अघामुकगोत्रपितरमुकप्रेताऽयं सान्नोदकुंभस्ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामित्युत्सृजेत् ॥

श्रा०
४८

तदुभयं पात्रं ब्राह्मणाय प्रतिपादयेत् अथौचोपनिपातेऽप्ययं दातव्य इति सपिंडने कृते वर्षाभ्यंतरे ॐ अघामुकगोत्र
पितरमुकशर्मन्निदमासनंतुभ्यं स्वधा ॐ अघामुकगोत्रपितरमुकशर्मन् नयं सान्नोदकं भस्तुभ्यं स्वधेति वाक्यं कुर्या
त्ततो मोटकादीन्यादाय ॐ अघकृतैतत्सान्नोदकं भदानप्रतिष्ठार्थमिदं रजतं चंद्रदैवतं यथानामगोत्राय ब्राह्मण
यदक्षिणां दातु महमुत्सृजे इति प्रत्यहं सान्नमुदकं भंदत्वा दक्षिणां दद्यात् अत्र द्वादशाहश्राद्धकार्यमिति केचित्
तदपि एकादशाहवत् अथ मासिकश्राद्धप्रयोगः तत्र श्राद्धपूर्वदिने एकभक्तादिकं विधाय प्रातः श्वेतवस्त्रयुग्मेन
स्नात्वा मध्यदिने पुनः स्नात्वा कृतनित्यक्रिय आचान्त उपविष्टः पूर्वोपकल्पितं प्रज्वालितं प्रदीपं स्थापितगौरसर्षपति
लारक्षोघ्नं श्राद्धदेशमागत्य ॐ सिद्धमिति एष्ट्वा कुशत्रयजलेन ॐ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थांगतोऽपि वा यः स्व
रेत्युडरीकाक्षंसवाह्याभ्यंतरैः भुविः ॐ पुंडरीकाक्षः पुनात्वित्युच्चार्य श्राद्धदेयद्रव्याण्यत्मानं च सिंचेत् ॐ अघामु
कगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य प्रेतत्वविमुक्तिहेतुषोडशश्राद्धांतर्गतप्रथममासिकश्राद्धमहं करिष्ये इति संकल्पं कु
र्यात् एकादशमासाभ्यंतरेऽधिमासपातेषोडशपदस्थाने सप्तदशपदं प्रयोज्यं ततस्त्रिगीयत्रीजपित्वा ॐ देवताभ्यः राम-
पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमोनम इति त्रिर्जयेत् ततोऽपसव्यादिकृत्वा मोटकादि ४८

मादाय ओं अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेतप्रथममासिक आह्वदमासनं ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामित्यासनमुत्सृजेत्
ओं अग्रपहताऽअसुरारक्षा ॐ सिंवेदिषदइति वामावर्तेन आह्वदेशो तिलान्विकिरेत् तत आयेतुनः पितरइति मंत्रेण
रेत् ततः पुरकादीपवित्रं दक्षिणाग्रं धत्वा ओं शन्नो देवीरिति मंत्रेण तत्र जलं क्षिपेत् ओं तिलो सिसोमदैवत्यो गो
सवो देवनिर्मितः प्रयत्नमद्भिः पृक्तः स्वधया पितृह्यो कान्धो राहिनः स्वाहेति तिलान्प्रक्षिप्य तूष्णीं गंधपुष्पंच निः
क्षिपेत् ततस्तदर्घपात्रं वामहस्ते कृत्वा यवित्रमन्नपात्रोपरि उत्तराग्रं धत्वा तदुपरि किंचिदुदकांतरं दत्वा ओं यादि
याऽआपः पयसा संवभृवुर्यो आंतरिक्षाऽउत पार्थिवी र्यहिस्त्राप वर्णा यज्ञियास्तानऽआपः शिवाः स ॐ सो
नामुहवा भवन्तु इति पठित्वा दक्षिणाहस्तेन मोरकादीन्यादाय ओं अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेतप्रथममासिक आ
ह्वदमासनं ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति पवेन्नोपरि जलं दद्यात् ततः पवित्रादिसहितमर्घपात्रमासन
वामपार्श्वे ओं पित्रे स्थानमसीति न्युजी कुर्यात् पुनर्मोरकादीन्यादाय ओं अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेतप्रथममा
सिक आह्व एतानि गंधपुष्पधूपदीपतांबूलयज्ञोपवीतवासंसिते मया दीयंते तवोपतिष्ठतामिति गंधादिकमुत्सृ
जेत् तत आसनस्य भोजनपात्रसहितस्य चतुर्दिशं चतुरस्रं मंडलं कृत्वा आह्वीयान्ताग्रभागं धृतव्यंजनतिलज

श्रा.
४९

लघुतं पुटकादौ कृत्वा ओं इदमन्नमेतद्भस्ममिषितं भोजनमदित्युत्सृजेत् ततस्तान्त्रपात्रादिस्थितमन्नं हस्ताभ्यामा-
दाय मना कस्थित्वा पितरं ध्यायन् भोजनं पात्रे उपनयेत् पुरुषतृप्तिक्षममन्नं परिविष्य भूषिष्ट पात्रांतरेषु अंज-
नान्युपकल्प्य पुटकस्थितं घृतं जलं चोपनीय अन्नोपरि हस्तद्वयगृहीतपात्रेण मधुदत्त्वा ततः ओं मधुवाता इ-
त्यादि ऋचं ओं मधुमधुमध्विति च जपेत् ततोऽयं हस्ताभ्यामन्नपात्रमालभ्य ओं पृथिवी ते पात्रं योरपि धानं वा
ह्मणस्य मुखेऽमृतं तेऽमृतं जुहोमि स्वाहा ओं इदं विष्णुर्विचक्रमेन्नेधानि दधे पदम् समूढमस्य पांशुं सु-
रेकल्लकम् मिदं रक्षमदीयमिति पठित्वा वामेन पाणिना पात्रमत्यजन् दक्षिणहस्तागुष्टमन्नजलघृतान्नेषु
ओं इदमन्नम् ओं इमा आपः ओं इदमाज्यम् ओं इदं कविरिति निःक्षिप्य ओं अपहताऽअसुरारक्षांशं सिवेदि-
षद् इत्यन्नोपरि तिलान्विकीर्य दक्षिणहस्तेन मोटकादीन् आदाय ओं अघामुकगोत्रपितरमुकप्रेतप्रथममासि
कश्चाद् इदमन्नं सोपकरांते मया दीयते तवोपतिष्ठतामित्युत्सृजेत् ततो गायत्री मधुवाता इत्यादि ऋचं ओं म-
धुमधुमध्विति च जपेत् अन्नहीनमन्नं पठेत् ततः कुशक्षूपविष्यपुनर्गायत्री मधुवाता इत्यादि ऋचं मधुमधुम-
ध्विति च जपेत् रक्षोघ्नमंत्रान् कृणुषाज इत्यादिकान् जपेत् नृमो तिलान् शिखापि त्र्यम्बकं पुरुषसूक्तां प्रतिरथा ॥

राम-
४९

दीनिषवित्राणियथाशक्तिजपेत् ॐ नमस्तुभ्यं विरूपाक्षेति श्लोकमपि च पठेत् उच्छिष्टमन्त्रिधा वास्तत कुशत्रयं भू
मिप्रोक्ष्य व्यंजनघृततिलयुतमन्त्रवारिणा प्लाव्य ॐ अनग्निदग्धा ये जीवा ये प्रदग्धाः कुले मम भूमौ दंतेन तप्यं तु त
प्रायां तु परंगति इति तदन्नं कुशोपरिविकिरेत् ततः सव्यं कृत्वा च म्यहरिं स्मृत्वा पसव्यं कृत्वा पिंडं स्थानं निर्माय त
न्मध्ये वामदक्षिणहस्तगृहीतदर्भं पिंजुलीमूलेन प्रादेशमात्रमपहतेत्यादि नोस्त्रिख्यदर्भं पिंजुली
मुतरतस्त्यजेत् ततोरेखोपरि ॐ ये रूपाणीति मंत्रेणांगारेभ्रामयित्वा अंगारं दक्षिणातस्त्यजेत् ततोरेखोपरि ॐ
पमूलसकृद्वूनकुशत्रयं दक्षिणाग्रमास्तीर्य सव्येन देवताभ्य इति त्रिर्जपेन्नतोऽपसव्यं कृत्वा पुरके तिलजलगं
धपुष्पाणि कृत्वा मोटकादीन् प्रादाय ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेतप्रथममासिक आहुतिपिराडस्थानेऽत्रावनेति
श्वते मया दीयते तवोपतिष्ठतामित्यवने जनं कुशोपरि दद्यात् तत्तस्तिलघृतमधुयुतेनान्नेन पिराडं कृत्वा धृतम
धुभ्यामभिधार्या दक्षिणहस्तेन मोटकादीनि प्रादाय ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेतप्रथममासिक आहुते
ष पिराडस्ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति वामजान्वारब्धदक्षिणहस्तेनावने जनस्थाने पिंडं दद्यात् ततो द
र्भमूले करं प्रोक्ष्य सव्यं कृत्वा वम्यहरिं स्मृत्वा अपसव्यं कृत्वा दक्षिणाभिमुखः ॐ अत्र पितरमादयस्त्वयथाभागमा

श्रा०
५०

वृषायस्वेतिपठेत् तत उत्तराभिमुखीभूयश्वासंनियम्यपितरंभास्वरमूर्तिंध्यायन्मुखंपर्यावर्तयन् अमीमदंतपिता
यथाभागमावृषायिष्टेतिपठेत् ततोऽवनेजनपान्नेदन्तावशिष्टजलयुतंवामहस्तेकृत्वादक्षिणहस्तेमोटकादीन्या
दायडोअधामुकगोत्रपितरमुकप्रेतप्रथममासिकश्राद्धेपिराडेनपत्यवनेनिक्ष्वतेमयादीयतेतवोपतिष्ठतामि
तिप्रत्यवनेजनपिराडोपरिदद्यात् ततोनीवीदिस्रंस्यसम्यंकृत्वाचम्य अपसम्यंकृत्वावामेनपाणिनाधृतंस्त्रं
क्षिणोनादायउभाभ्यांपिराडोपरि एतत्तैपितर्वासूतिसूत्रंधत्वामोटकादीन्यादायडोअधामुकगोत्रपितरमु
कप्रेतप्रथममासिकश्राद्धपिराडएतद्वासस्तेमयादीयतेतवोपतिष्ठतामितिसूत्रंसमुत्सृजेत् ततस्तूष्णींगंध
पुष्पादिकंदद्यात् ततःपिराडशेषान्नंपिराडसमीपेविकिरेत् ओंशिवा आपः संत्वितिजलं ओंसौमनस्यम
स्त्वितिपुष्पं अक्षतंवारिष्टमस्त्वितितंडुलानन्नपानोपरिक्षिपेत् मोटकादीन्यादायडोअधामुकगोत्रस्यपि
तुरमुकप्रेतस्यप्रथममासिकश्राद्धेदत्तैतदन्नपानादिकमुपतिष्ठतामित्यक्ष्ण्वादद्यात् ततः सम्यंकृत्वाओं
अपोरः पितास्त्वितिदक्षिणांदिशंयष्यन्पिराडोपरिपूर्वाग्रांजलधारांदद्यात् ततः पूर्वाभिमुखीभूयओंगोत्रं
नोवर्द्धतांदातारोनोमिवर्द्धन्तां वेदाः सततिरेववेत्यादिनाशीः प्रार्थनं कुर्यात् ततोऽपसम्यंनपिराडोपरिसप

राम
५०

वित्रान्कुशान्पुटकादिस्थजलेन ओं ऊर्जं वहन्ती रमृतघृतं पयः कीलालं परिस्नतं स्वधास्यत र्णयत मे पितरमिति
कुशोपरिदक्षिणायां जलधारं दद्यात् ततः पिण्डमाघ्नयोऽष्टापयेत् पिण्डाधारकुशानुल्मुकं च वन्होक्षिपेत् अर्घपा
त्रमुत्थाप्य मोटकादीन्पादाय ओं अघासुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य कृतै तत्प्रथममासिक आहुं प्रतिष्ठार्थमिदं
जतं चन्द्रदैवतं पयानामगोत्राय ब्राह्मणां दातुमहमुत्सृजदिति दक्षिणां दद्यात् ततः सव्यं कृत्वा ओं देवताभ्य इति नि
र्जपेत् ततोपसव्यं कृत्वा पाणिना दीपं निर्वाप्य हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य सव्यमाचमनं च कुर्यात् ओं प्रमादादिति पठित्वा वि
शुष्मेत् आहीयवस्तूनि ब्राह्मणाय प्रतिपादयेत् जले वा क्षिपेत् प्रायेण पात्रकमेव मासिक आहुं कुर्वतीत्यत्र पात्र
कप्रयोगो लिखितः त्रिपक्ष आहुमपि कर्तव्यमिति तच्च मासिक चत्वारमेव द्वितीयमासिक तृतीयमासिक चतुर्थ
मासिक पंचममासिको नवमासिक षण्मासिक सप्तममासिकाष्टममासिकानवममासिक दशममासिकैकाद
शमासिको नवार्धिकद्वादशमासिक आद्वेषु तत्तत्प्रक्षेपेण प्रयोग ऊक्तः अधिमासपाते एकादशमासिकानंतरं
द्वादशमासिकं तत ऊनवार्धिकं ततस्त्रयोदशमासिकं आहुमिति क्रमः सपात्रकमासिक आहुं करणो ब्राह्मणानि म
त्राणां स्वागतप्रश्नादार्घदानाचमनीयदानब्राह्मणोपवेशनप्रश्नप्रतिवचननमोवाचनब्राह्मणविसर्जनादिविशे

षाद्यथाहप्रयोगवदह्यइति अथसपिराडनश्राद्धप्रयोगः तत्रचाधुनिकाः प्रेतश्राद्धातिरिक्तश्राद्धचतुष्टयमपात्रकमेव
कुर्वन्तीति तथैवलिख्यते तत्रपूर्वदिनेनिरामियमेकवारंभुक्कारात्रोसर्वभुक्तजनगृहेविप्रनिवेशनंगत्वादक्षिणप्लव
गोमयोपलिप्तायांभूमावाचान्त उपविश्यब्राह्मणमुदङ्मुखमुपवेश्यकृतापसव्यः पुष्यचंदनतांबूलानिब्राह्मण
करेदत्वादक्षिणकरेणब्राह्मणजानुस्पृष्ट्वाओं अस्यांरात्रावमुकगोत्रस्यपितुरमुकप्रेतस्यस्वः सपिराडीकरणाश्रा
द्धकरणायभवंतं ब्राह्मणामासंत्रयेइत्यामंत्रांकुर्यात्ओंआमंत्रितोस्मीतिप्रतिवचनंततःओंअक्रोधनेनेत्यादिहे
सर्वायासविनिर्मुक्तेनकामक्रोधविवर्जितेनभवितव्यंभवतानःश्चस्तनेश्राद्धकर्मणीतिब्राह्मणंनियमान् श्रावयेत्
यद्यविघ्नेनरजनीयास्यतितदासर्वमेतत्करिष्यामीतितत्प्रतिवचनम् ततोऽग्निमदिनेप्रातःश्वेतवस्त्रयुग्मेनस्नात्वा
मध्यदिनेपुनःस्नात्वाकृतनित्यक्रियः श्राद्धकर्ताश्राद्धनिषिद्धेतरवेलायांगोमयोपलिप्ताश्चत्तपाकस्थानेतिलान्नि
कीर्णपरितश्छागान्वधयित्वासपिराडद्वारानूतनभाण्डैः स्वयंवापाकमारभेत् श्राद्धभूमिंपंचगव्येनोपलिप्यज्ज
लदंगारेः संशौध्यगौरमृत्निकयाच्छादितलैः सर्वपैश्वविकिरेत् द्विजंकारितश्मशुनखच्छेदनमभिगम्यदंतधाव
तंताम्रपात्रेतैलोद्वर्तनान्युपनीयस्नानार्थदत्तजलंतस्नातंयजमानसवरोनाहृतमावातंमध्याह्नेशुचिराचांतःशु

कृद्धिवासा उपविश्य गौमयोपलिप्तायां भूमौ वामावर्तेन कृतगोमूत्रमंडलायां ओं भूम्ये नमः इत्यक्षतपुष्पैस्त्रिर्ध्वपि
त्वाभूमौ कुशत्रयमास्तीर्य तदुपरितिष्ठन् ओं स्वागतमिति स्थितं ब्राह्मणं पृच्छेत् ओं सुस्वागतमिति तेनोक्ते ओं इदं
ते पाद्यमित्युपनीय विनीतः सन् पुनः पुनरभिनंद्य पात्रब्राह्मणपादौ प्रक्षालयेत् ततः पुरकेऽर्घ्यं कृत्वा दक्षिणामिमुखो
ऽपसंस्कृत्वा मोटकादिकमादायार्घ्यपात्रं वामहस्ते कृत्वा ओं अयामुक्कगोत्रपितरमुक्कप्रेतसपिराडीकरणा आह्वय पा
दार्घ्यस्ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति पादार्घ्यं दद्यात् नतो आचमनीयजलं पात्रस्थमभिनीय शिरसाभिवंद्य जानु
नी विश्वाव्य ओं इदं ते आचमनीयमित्याचमनीयजलं ब्राह्मणाय दत्वा स्वयं पादौ प्रक्षाल्याचम्य तमाचम्य ग्रेहृत्वा
आह्वयेशमागच्छेत् पूर्वरात्रौ निमंत्रणा संभवे तस्मिन्नेवान् हि आह्वयेत् लायां पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं यजमानस
वर्णनाहूतं पूर्ववत् कृतगोमूत्रमंडलायां भूमावुभावस्युपविशतां ततः आह्वय कर्त्ता ओं इदं ते पाद्यमुपनीय विनी ॥ २ ॥
तः पुनः पुनरभिनंद्य पात्रब्राह्मणपादौ प्रक्षालयेत् ततोऽपसंस्कृत्वा पुष्पचंदनतांबूलानि विप्रकरेदत्वा ब्राह्मण
ज्जनुदक्षिणाहस्तेन स्पृष्ट्वा ओं अयामुक्कगोत्रस्य पितरमुक्कप्रेतस्य सपिराडीकरण आह्वय करणाय भवंतं ब्राह्मणमहमा
भ्रत्रय इत्यामं व्य ओं आमंत्रितोस्मीति तेनोक्ते ओं अन्नैः धनेनेत्यादिना ओं सर्वापासविनिमुक्तेनेत्यादिना च ब्राह्मणं निय

मान् आवयेत् ओं भवितव्यमिति तेनोक्ते अर्घपरिकल्प्यवामहस्ते कृत्वा मोटकादिकमादाय ओं अयामुक्कगोत्रपितरस्तु
कप्रेतसपिण्डीकरणाश्राद्धे एषपादार्घ्यस्ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति पादार्घ्यदद्यात् तत आचमनीयजलं पात्र
स्य शिरसाभिवंदय जानुनीविश्राव्य ओं इदं ते आचमनीयमिति ब्राह्मणाय दत्त्वा सव्येन स्वयं पादौ प्रक्षाल्याचम्य त
माचमप्याग्रे कृत्वा श्राद्धदेशमागच्छेत् तत्र प्राङ्मुख उपविश्य सिद्धमिति पृष्ट्वा आसनं स्पृष्ट्वा ऽन्ननिषदस्वेति ब्रा
ह्मणमुदङ्मुखमुपवेशयेत् द्विजपादयोस्तले कुशान् दद्यात् आसनसमीपतिलतैलेन दीपं प्रज्वाल्य स्थाप
येत् अन्याश्च प्रत्यासनसमीपतिलतैलेन चतुरो दीपान् स्थापयेत् ब्राह्मणो न दीपरक्षाकर्तव्यारक्षोघ्नान् गौरस
र्षकांस्तिलान् श्राद्धदेशे सन्निधापयेत् काककुक्कुटादीन् श्राद्धहन्तृन् यसारयेत् ततः ओं अपवित्रः पवित्रो वेत्यादि
पठित्वा ओं पुंडरीकाक्षः पुनात्विति श्राद्धीयद्रव्याणि चात्मानं कुशत्रयेण सिंचयेत् ततः कुशत्रयतिलजलान्या
दाय ओं अयामुक्कगोत्रस्य पितुरमुक्कप्रेतस्य प्रेतत्वविमुक्तिहेतुषोडशश्राद्धातर्गतसपिण्डीकरणाश्राद्धमहं करिष्ये इ
ति संकल्पं कुर्यात् ओं कुरुष्वेति ब्राह्मणो वदेत् ओं गायत्री जयमहं करिष्ये इति ब्राह्मणं पृच्छेत् ओं कुरुष्वेति तेनानुज्ञात
प्रणवव्याहृतिसहितां गायत्रीं निर्जपेत् ततो देवताभ्य इति निर्जपेत् ततो देव श्राद्धार्थोपकल्पिता सनादिदेशमाग

त्योदङ्मुख उपविष्य कुशत्रययवजलान्यादाय ॐ अद्या मुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिरादौ करणानि मित्तकामुकगो
त्रपितामहप्रपितामहवृद्धप्रपितामहामुकामुकशर्मभ्रादृसंबन्धिनो विभ्वे देवा इदमासनं वो नम इति पूर्वाय कुशत्र
यरूपं सजलयवप्रोक्षितमुत्सृजेत् ॐ विभ्वान्देवानहभावाहपिष्ये इत्युक्त्वा ॐ विभ्वे देवास आगतशृणुताम इम
मर्हहवम् एदवर्हिर्निषीदतेत्यावाह्य ॐ यवोसियवयास्मद्वेषो यवया रतीरितियवान्विकीर्य ॐ विभ्वे देवाः शृणु
तेम इमर्हहवस्मीयेऽन्तरिक्षेयऽउपयविष्टयेऽअग्निजिह्वाऽउतवायजत्राऽआसद्यास्मिन्वर्हिर्षिमादयद्व
म् ॐ आगच्छन्तु महाभागा विभ्वे देवा महावलाः ये यत्र योजिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते इति पठत् ततः पुटके
वाग्रं यवित्रं धृत्वा ॐ शन्नो देवी रभिष्टयऽ आपो भवन्तु पीतये शं योरभिस्रवन्तु न इति जलं सिद्ध्वा ॐ यवो रतियवान्
प्रक्षिप्य गंधपुष्पे नृक्षीं तत्र प्रक्षिप्य अर्घपात्रं वामहस्ते कृत्वा पवित्रं भोजनपात्रे पूर्वाग्रं धृत्वा तदुपरि किंचिदुदकांतरं द
त्वा ॐ यादिव्याऽआपः पयसा संवभूवुर्याऽआन्तरिक्षाऽउत पार्थिवी र्प्या हिरण्यवर्णा यज्ञियास्तानऽआपः शिवाऽस
ॐ स्योनाः सुहवा भवन्त्विति पठित्वा कुशत्रययवजलान्यादाय ॐ अद्या मुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिरादौ कर
णानि मित्तकामुकगोत्रपितामहप्रपितामहवृद्धप्रपितामहामुकामुकशर्मभ्रादृसंबन्धिनो विभ्वे देवा एष वो हस्ताय

श्रा०
५३

नमइति पवित्रोपरि अर्घं जलमुत्सृजेत् ततः पवित्रसहितमर्घपात्रमासनदक्षिणपार्श्वे ओं विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्थानम
सीति विश्वेदेवार्घपात्रमुत्तानं स्थापयेत् ततः कुशत्रययवजलान्यादाय ओं अघामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य स
पिरुडीकरणानि मित्रकामुकगोत्रपितामहप्रपितामहवृद्धप्रपितामहामुकामुकशर्मश्राद्धसंवन्धिनी विश्वेदेवा ए
तानि गंधपुष्पधूपदीपतांबूलयज्ञोपवीतवासांसि बौनमदूतिगंधादीनुत्सृजेत् ततो भोजनपात्रासनयोश्चतुर्दिशं
जलेन चतुष्कोशमंडलं कृत्वा अपसव्येन मोटकादिकमादाय तिलघृतव्यंजनयुतमन्नं ओं इदमन्नमेतद्भस्माभिपितभ्यो
नमइति दक्षिणमुखमुत्सृजेत् ततः सव्यं कृत्वा ताम्रपात्रादिकं गृहीत्वा तेनान्नमादाय मनाक् स्थित्वा देवान्ध्यायन्
पात्रेपरिविष्यात् व्यंजनानि घृतं जलं च तत्रोपनीयान्नोपरिमधुदत्त्वा ओं मधुवाता इति ऋचा ओं मधुमधुमध्विति मंत्रै
रन्नमभिमंत्रयेत् ततः ऋजुहस्ताभ्यामन्नपात्रमालभ्य ओं ऋथिवी ते पात्रं द्यौरपि धारपि धानं ब्राह्मणस्य मुसेऽन्न
तेऽअमृतं जुहोमि स्वाहा ओं इदं विष्णुर्विचक्रमेन्नेधानि दधे पदम् समृद्धमस्य पाशं सुरइति वपठित्वा ओं कृत्स्नहव्य
मिदं रक्षमदीयमिति पठित्वा ओं इदमन्नमित्यन्ने ओं इमा आप इति जले ओं इदमाज्यमिति घृते ओं इदं हविरिति पुनरन्न
दक्षिणकरं गुह्यमावेश्य ओं यवो सीतलोपरिवान्निक्षिप्य कुशत्रययवजलान्यादाय ओं अघामुकगोत्रस्य पितुरमुक

राम.
५३

प्रेतस्य सपिराडीकरणानिमित्तकामुकगोत्रपितामहप्रपितामहवृद्धप्रपितामहामुकामुकशर्मणां आह संवंपिनोवि॥
श्वेदेवा एतद्वोन्ने सोपकरां नम इत्यन्नमुत्सृजेत् एवं देवकारां निर्वर्त्य हसोपादौ प्रक्षाल्य कुशवदुकादिकं पुनर्गृ-
हीत्वा प्रेत आह देशमागत्योपविष्य अपसव्यादि कृत्वा दक्षिणाभिमुखो मोटकादीन्यादाय ॐ अयामुकगोत्रपितरम्
कप्रेतसपिराडीकरण आह इदमासनं ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति पित्रे आसनं मोटक रूपं तिलजन प्रोक्षि-
तमत्सृजेत् पुनर्मोटकादिकमादाय ॐ अयामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिराडीकरणानिमित्तक आह मुकगोत्र
स्य पितामहस्यामुकशर्मणा इदमासनं ते स्वधा इति स्थानत्रये कृत्वा सनेषु सर्वपश्चिमस्थानस्थितमासनं पितामहः
प्रेतसृजेत् पुनर्मोटकादीन्यादाय ॐ अयामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिराडीकरणानिमित्तक आह मुकगोत्र
स्य प्रपितामहस्यामुकशर्मणा इदमासनं ते स्वधा इति मध्यममासनं प्रपितामहायोत्सृजेत् पुनर्मोटकादिकमादाय
ॐ अयामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिराडीकरणानिमित्तक आह मुकगोत्रस्य वृद्धप्रपितामहस्यामुक-
शर्मणा इदमासनं ते स्वधेति सर्व पूर्वमासनं वृद्धप्रपितामहायोत्सृजेत् ततः पितामहादीनुद्दिश्य ॐ पितृन् हमा-
वाहयिष्यद्भृत्युक्ता ॐ कशन्वस्त्वानिधीमह्यश्रुतः समधीमहि उशन्नुशन्नुशतः आवाहपितृन् हविषेः अन्तवे

श्रा०
५४

इति पितामहादीनावाह्यं ॐ अथ हतेत्यादि उभयत्र श्राद्धस्थाने तिलान्विकीर्य ॐ आयुन्तुः पितर इत्यादि मंत्रं जपेत् त
तोऽर्घपात्रं च तुष्टये धनवच्छिन्नं दक्षिणाग्रं पवित्रं प्रत्येकं धृत्वा ॐ शन्नो देवीरिति प्रत्येकं जलं क्षिप्त्वा ॐ तिलो सीति
स्वाहां तेन मंत्रेण प्रत्येकं तेष्वेतिलान्प्रक्षिप्य गंधपुष्पे तेष्वेतद्वत्स्नीं प्रक्षिप्य प्रेतार्घपात्रं वामहस्ते कृत्वा पवित्रपात्र
त्रं ब्राह्मणकरे उन्नय्य ग्रंथत्वा तदुपरि किञ्चिज्जलांतरं दत्त्वा ॐ या दिव्या आप इति पठित्वा मोटकादीन्यादाय ॐ अघामुकगो
त्रं पितरमुकप्रेतसपिराडीकरणं आह्वे एष हस्तार्घस्ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति पात्रं ब्राह्मणहस्ते प
वित्रोपरि अर्घजलं दददुत्सृजेत् अवशिष्टजलसहितार्घपात्रं ब्राह्मणाग्रे निदध्यात् पितामहार्घपात्रं वामहस्ते
कृत्वा पवित्रं भोजनपात्रे धत्वा तदुपरि जलांतरं दत्त्वा ॐ या दिव्या इत्यादि पठित्वा मोटकादीन्यादाय ॐ अघामुकगो
त्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिराडीकरणं निमित्तक आह्वेऽमुकगोत्रपितामहामुकशर्मन्नेषते हस्तार्घः स्वधेति पूर्व
वदर्घं दद्यात् अवशिष्टजलमुतमर्घपात्रमग्रे धारयेत् ततः प्रपितामहार्घपात्रं वामहस्ते कृत्वा पवित्रं भोजनपा
त्रे धत्वा तदुपरि जलांतरं दत्त्वा ॐ या दिव्या इत्यादि पठित्वा मोटकादीन्यादाय ॐ अघामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रे
तस्य सपिराडीकरणं निमित्तक आह्वेऽमुकगोत्रप्रपितामहामुकशर्मन्नेषते हस्तार्घः स्वधेत्यर्घं ददत्पूर्ववदुत्सृ

राम
५४

जेत् तदर्घपात्रमवशिष्टजलयुतमग्रे स्थापयेत् तृतीयार्घपात्रं वामहस्ते कृत्वा पवित्रं भोजनपात्रे घृत्वा तदुपरि जलोत्
रंदत्वा ॐ यादिव्या इति पठित्वा मोरकादीन्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिण्डीकरणानिमित्त
क आद्वे अमुकगोत्रवृद्धप्रपितामहामुकशर्मन्नेषते हस्तार्घः स्वधेति पूर्ववदर्घमुत्सृजेत् अवशिष्टजलयुतार्घपा
त्रमग्रे स्थापयेत् ततः सव्यं कृत्वा आन्वम्य अपसव्यं कृत्वा पुटकत्रयमग्रे घृत्वा प्रेतार्घपात्रं गृहीत्वा ॐ ये समानाः सु
मनसः पितरो यमराज्ये ते षाँह्नोक्तः स्वधानमोयज्ञे दिवेषु कल्प्यताम् ये समानाः सुमनसो जीवा जीवेषु मामकाः
ते षाँ श्रीर्ममयिकल्प्यतामस्मिँह्नोक्तेशतर्त्तः समाः इति मन्त्राभ्यां प्रेतार्घपात्रस्थजलतृतीयभागं पुटकांतरे धृत्वा
पुनरपि मंत्रद्वयं पठित्वाऽपरतृतीयभागं पुटकांतरे धृत्वा प्रेतार्घपात्रस्थतृतीयभागजलं पुटकांतरे धृत्वा तूष्णीं प्रथ
मपुटकस्थविभक्तजलतृतीयभागं प्रेतार्घपात्रे कृत्वा पवित्रपुष्पसहितं प्रेतार्घपात्रमादाय ॐ ये समीना इति मंत्रद्व
येन प्रेतार्घपात्रस्थतृतीयभागजलं पितामहार्घपात्रस्थजले मेलयेत् एवमपरपुटकस्थितार्घतृतीयभागद्वयं क्र
मेण प्रत्येकं प्रेतार्घपात्रे कृत्वा प्रत्येकं मंत्रद्वयं पठित्वा प्रपितामहार्घपात्रस्थजले वृद्धप्रपितामहार्घपात्रस्थजले मेल
येत् ततः प्रेतार्घपात्रं ब्राह्मणवामपार्श्वे ॐ पित्रे स्थानमसीति न्युज्जे कृत्वा स्थापयेत् वृद्धप्रपितामहार्घपात्रस्थजलादि

आ
५५

कंप्रपितामहार्घपात्रेकृत्वा तत्सर्वं पितामहार्घपात्रेकृत्वा पितामहार्घपात्रमुत्तानं प्रपितामहपात्रोपरि पृथ्वा तद्वृ-
मुत्तानं वृद्धप्रपितामहार्घपात्रोपरि धृत्वा पात्रत्रयमेकदैवपितामहासनवामपार्श्वे ओंपितृभ्यः स्थानमसीति न्युञ्जं कृत्वा
स्थापयेत् एवं स्थापितमर्घपात्रचतुष्टयं दक्षिणापर्यंतं न चालयेत् ततो मोदकादिकमादाय ओं अद्यामुकगोत्रपि-
तरमुकप्रेतसपिण्डीकरणं आद्धे एतानि गंधपुष्पधूपदीपतांबूलयज्ञोपवीतवासंसिते मया दीयंते तवोपतिष्ठंतामि-
ति पित्रे गंधादीनि दद्यात् पुनर्मोदकादीन्यादाय ओं अद्यामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिण्डीकरणं निमित्तक-
आद्धे अमुकगोत्रपितामहामुकशर्मने तानि गंधपुष्पधूपदीपतांबूलयज्ञोपवीतवासंसिते स्वधेति पितामहाय गं-
धादीन्युत्सृजेत् एवं प्रपितामहाय वृद्धप्रपितामहाय च गंधादीन्युत्सृजेत् यथाक्रमेण ततः पितृब्राह्मणहस्ते स्व-
हस्तेन ओं एष गन्ध इति चंदनं निवेदयेत् ओं सुगंधि इति ते नोक्ते ओं एतानि पुष्पाणीति निवेदयेत् ओं सुपुष्पाणी-
ति ते नोक्ते ओं एष धूप इति निवेदयेत् ओं सुधूप इति ते नोक्ते ओं एष दीप इति दीपं निवेदयेत् ओं सुदीप इति ते नो-
क्ते ओं इमे यज्ञोपवीते इति निवेदयेत् ओं सुपज्ञोपवीते इति प्रत्युक्ते ओं एतानि वासांसीति निवेदिते ओं सुवासांसी-
ति ते नोक्ते ब्राह्मणाय प्रतिपादयेत् पुष्पाणि शिखातिरिक्तदेशेन धारयेत् ततः पात्रब्राह्मणचतुर्दिशं चतुष्कोशं मंड-

राम-
५५

लं जलेन कुर्यात् अपरं पितामहादित्रिके चतुष्कोणां मंडलं कुर्यात् ततः सव्यं कृत्वा प्राङ्मुख उपविश्य पातितदक्षिणा जानुस्ता-
 मपात्रादौ व्यंजनक्षारवर्जितमघृतमलं कृत्वा पुटकादिस्थजले हस्तेन ओं अमयेकव्यवाहनाय स्वाहा ओं सोमाय पितृमते
 स्वाहा इत्याहुतिद्वयं तदन्तर्च जुहुयात् ततः अपसव्यं कृत्वाऽवशिष्टमन्नं पितामहादिपात्रे किंचित्किंचिदद्यात् पिंडार्थं
 चावशेषयेत् ततो हस्ताभ्यां ताम्रपात्रमादाय तेनान्तरहीत्वा प्रेतपात्रे ध्यायन् परिचिष्यात् पृथक् पुटकादिस्थितानि
 घृतजलव्यंजनानि चोपनयेत् ततस्तेनैव चक्रमेण पितामहादिपात्रत्रये प्रत्येकमन्नादिपरिवेषणं कुर्यात् ततः
 प्रेतपात्रादिस्थितान्नेषु प्रत्येकं मधुदद्यात् ततः प्रत्येकमभिमंत्रयेत् ओं मधुच्चाता भरताय ते मधुस्सरन्ति सिन्धवः मद्धीर्न-
 सत्वोषधीः ओं मधुनक्तुमुतोष सोमधुमस्यार्थिवर्धं रजः मधुयोरस्तुनः पितामधुमान्नो वनस्यतिर्मधुमा २॥ अस्तु स-
 र्याः माद्वीर्गा बोभक्तुनः ओं मधुमधुमध्विति मंत्रैः ततः प्रेतान्नपात्रं व्यस्ताभ्यां न्युज्जाभ्यां हस्ताभ्यां भालभ्य ओं पृथिवी
 तेषां नैपोरपिधानं ब्राह्मणस्य सुरेव अमतेऽमृतं जुहोमि स्वाहा ओं इदम्विस्तुर्विचक्रमेनेधानि दधे पदम् समूढमस्य
 पां सुरे इति जपित्वा ओं कृष्णकर्मिंदं क्षमदीयमित्युक्त्वा पात्रब्राह्मणस्य दक्षिणाहस्तांगुलं गृहीत्वा ओं इदमन्नं
 ओं इमा आपः ओं इदमाज्यम् ओं इदं हविर्भितिक्रमेणान्तजलघृतान्नेषु तन्निवेश्य ओं अपहता इत्यन्नो परिप्रवु-

आ
५६

रतिलान् प्रक्षिप्य मोटकादीन्याय ॐ अघामुकगोत्रपितरमुकप्रेतसपिण्डीकरणानिमित्तक आह्वे इदमन्नं सोपकरांते
मया दीयते तेषां पतिष्ठतामिति पित्रेऽन्नमुत्सृजेत् अनेनैव क्रमेण पिता महान्नपात्रमालभ्य ॐ पृथिवीतेपात्रमित्यादि
पठित्वा ॐ इदमन्नमित्यादिना स्वदक्षिणहस्तांगुष्ठनिक्षेपानं कृत्वा ॐ अपहृता इत्यादिना तिलान्नैविकीर्य मोटका
दीन्यादाय ॐ अघामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिण्डीकरणानिमित्तक आह्वेऽमुकगोत्रपिता महामुकशर्मन्ने
तन्नेन्नं सोपकरांस्वधेति पिता महायान्नमुत्सृजेत् ततः प्रपिता महान्नपात्रमालभ्य पूर्ववत् ॐ पृथिवीतेपात्र
मित्यादिकं सर्वं कृत्वा मोटकादीन्यादाय ॐ अघामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिण्डीकरणानिमित्तक आह्वेऽमु
कगोत्रप्रपिता महामुकशर्मन्नेतन्नेऽन्नं सोपकरांस्वधेति प्रपिता महायान्नमुत्सृजेत् ततो वृद्धप्रपिता महा
न्नपात्रमालभ्य पूर्ववत् ॐ पृथिवीतेपात्रमित्यादिकं सर्वं कृत्वा मोटकादीन्यादाय ॐ अघामुकगोत्रस्य पितुर
मुकप्रेतस्य सपिण्डीकरणानिमित्तक आह्वेऽमुकगोत्रवृद्धप्रपिता महामुकशर्मन्नेतन्नेन्नं सोपकरांस्वधेति वृद्धप्र
पिता महायान्नमुत्सृजेत् ततः ॐ भवान् प्राशयत्विति पात्रब्राह्मणाय जलचुलुकं दत्त्वा संप्रणावव्याहृतिकं गाय
त्रोम् ॐ मधुवाता इत्यादि कृतं ॐ मधुमधुमध्विति च जपित्वा ॐ अन्नहीनमित्यादि च पठित्वा ॐ यथा सुखं जुषसे

राम

५६

तिपात्रवाह्यं प्रतिब्रूयात् सच ओंकारपूर्वं वामेन पाणिना पात्रमत्यजन् चुलुकं गृहीत्वा भुंजी तर्ह्यसंक्रोधत्वरदिकं न कुर्यात्
त व्यंजनार्थं हस्तादिनापि संज्ञानं कुर्यात् आह कर्तादर्भं ध्यासीनः सप्रणवव्याहृतिकां गायत्रीं ओं मधुघ्वाता इत्यादिभ्यः
च ओं मधुमधुमध्विति च जपेत् गायत्रीं ब्राह्मणमनु आवयेत् ओं कृणुस्व पाज इत्यादीन् रक्षोघ्नान्त्राण्यपठित्वा भूमिं नि
जैरास्तीर्य आद्वीय ब्राह्मणं पितृरूपतया ध्यात्वा ओं उदीरतामित्यादि पितृमंत्रान् ओं सहस्रशीर्षा इत्यादि पुरुषसूक्तं
ओं आसुः शिशान इत्यादिकं मप्रतिरथ मन्यानि च शिवसंकल्पप्रभृतीनि पवित्राणि नृग्यजुः सामानि रुचिस्तव प्र
भृतीनि च यथाशक्ति जपेत् ओं नमस्तुभ्यं विरूपाक्ष इति श्लोकमपि पठेत् वीणाध्वनिभिर्ब्राह्मणं हर्षयन् व्यंजन
गुणान् इदममृतमित्यादि क्रमेण कोटयन् यत्र यत्रेच्छापलभ्यते तस्य तत्तदुपनयन् मंदं मंदं भोजयेत् न तस्मै
मेवाह्मणं ज्ञात्वा पितृमहपात्रसन्निधौ राह्मणं दक्षिणां यकुशत्रयां भूमिं प्रोक्ष्य सर्वप्रकारकमन्नमादाय सतिल
घृतं जलेनाप्लाव्य ओं अनग्निदग्धाये जीवाये प्रदग्धाः कुले मम भूमौ दत्ते न तप्यन्तु तत्तायां तु परंगतिमित्यास्त
त कुशोपरितदन्नं विकिरेत् ततः सव्यं कृत्वा ग्रामे त् हरिं स्मृत्वा अपसव्येन पात्रब्राह्मणाय ओं इदं ते प्रयायो धा
नमिति जले गंडूषं दत्वा ओं स्वदितमिति पृष्ट्वा ओं सुस्वदितमिति तेनोक्ते ओं पिराडमहं करिष्ये इति पृच्छेत् ओं कुरुष्व

आ
५७

त्यनुदातः पात्रवाह्यणा पावमनार्ये पात्रं दापयेत् ततः प्रेतपिराड हनार्थमेकामपरं यितामहादित्रिकापिराड हनार्थमे
कहस्तमितं चतुरस्तां चतुरंगुलोच्छ्रितां सैकतं क्षिराह्वां पिरिडिकां निर्माय तन्मध्ये वामेन पाणिना दर्भपिंजुलीं
हीत्वा दक्षिणहस्तेन कृत्वा तन्मूलेन सञ्चोपगृहीत् तत्क्षिरापाणिना ॐ अपहता इत्यादि पठित्वा दक्षिणाग्रे रेखा
प्रादेशाप्रमाराणां संकृदुस्त्रिव्यदर्भपिंजुलीमुत्तरायं दिशि क्षिपेत् एवमेवापरपिरिडिकायामप्येकां रेखां कुर्यात् ततः
पूर्वपिंडिकारेखोपरि ॐ ये रूपाणि प्रतिमुचमानाः असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति पराधुरो निधुरो ये भरन्त्यग्निं द्यौं
ल्लोकां न्युणुदात्तस्मादिति मंत्रेणांगारं भ्रामयित्वा दक्षिणतः क्षिपेत् एवमेवापररेखायामंगारं भ्रामयेत् तत उभ
यत्र रेखायां मुपमूलसंकृत्वा नान्दक्षिणाग्रान् कुशान् स्त्रुणुयात् ततः सञ्चकृत्वा ॐ देवताभ्य इति त्रिजंयेत् ततो
ऽप्यसञ्चकृत्वा पुटकं चतुष्टये जलतिलगंधपुष्पाणि कृत्वा एकं पुटकं वामहस्ते कृत्वा मोटकादीन्यादाय ॐ अघा मु
कगोत्रपितरमुकप्रेतसपिराडीकरणश्राद्धे पिंडस्थानेऽत्रावने निनिक्ष्वते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति पूर्वपिं
डिकायां छिन्नमूलोपरि अवने जनं दद्यात् ततोऽपरं पुटकं वामहस्ते कृत्वा मोटकादीन्यादाय ॐ अघा मुकगो
त्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिराडीकरणनिमित्तक श्राद्धपिराडस्थानेऽमुकगोत्रयितामहा मुकशर्मन्त्रावे निक्ष्वते

राम
५७

स्वधेतिहतायाः पिराडिकायाभास्तकुशमूलमन्निधाने पितामहायावने जनजलं दद्यात् ततोऽपरिपुटकं वा महस्ते
कृत्वा दक्षिणहस्ते नमोऽर्पकादीन्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिराडी करणानिमित्तक आह्वे
पिराडस्थानेऽमुकगोत्रप्रपितामहामुकशर्मन्त्रावने निश्चते स्वधेत्यास्तकुशमध्ये प्रपितामहायावने जनज
लं दद्यात् ततोऽपरिपुटकं वा महस्ते कृत्वा मोटकादीन्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिराडी क
रणानिमित्तक आह्वे पिराडस्थानेऽमुकगोत्रवृद्धप्रपितामहामुकशर्मन्त्रावने निश्चते स्वधेत्यास्तकुशाग्रं वृ
द्धप्रपितामहायावने जनजलं दद्यात् ततः सर्वव्यंजनतिलमध्वाज्यसहितान्नेन प्रेतपिंडं सर्वव्यंजनतिलज
लमध्वाज्यकृतशेषान्नेन पिराडत्रयं च निर्माय चतुरः पिराडान्मधुः पृताभ्यामभिधार्य प्रथमं प्रेतपिंडं दक्षिणहस्ते
नमोऽर्पकतिलजलानिचादाय ॐ अद्यामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिराडी करणानिमित्तक आह्वे षपिंडं स्तेमया दीयते त
वोपतिष्ठतामिति पूर्वविद्धि कायां कुशीपरिधिं त्रिंशदुद्द्यात् ततोऽपरमोटकादीनिचादाय ॐ अद्यामुकगोत्रम
स्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिराडी करणानिमित्तक आह्वेऽमुकगोत्रप्रपितामहामुकशर्मन्ने षपिंडं स्तेमया दीयते द्वितीयपिंड
कायां प्रथमं त्रावने जनस्थाने पितामहायापिंडं दद्यात् पुनर्मोटकादीनि पिराडं चादाय ॐ अद्यामुकगोत्रस्य पितुरमु

आ०
५८

कप्रेतस्यसपिंडीकरणानिमित्तकश्राद्धेऽमुकगोत्रप्रपितामहामुकशर्मन्नेषतेपिंडः स्वधेतिप्रपितामहायापरावने
जनस्थानेपिंडं दद्यात् पुनर्मोटकादीनिपिंडं चाक्षेप्य ओं अयामुकगोत्रस्यपितुरमुकप्रेतस्यसपिण्डीकरणानिमित्तक
श्राद्धेऽमुकगोत्रवृद्धप्रपितामहामुकशर्मन्नेषतेपिण्डः स्वधेतिवृद्धपितामहायापरावनेजनस्थानेपिण्डं दद्यात् त
तःपितामहादिपिंडास्तराकुशमूले ओं लेपं भगवन्नुजस्तप्यंलितिकरं प्रोक्ष्य सव्यं कृत्वा च म्यहरिं स्मरेत् ततोऽपस
व्यं कृत्वा दक्षिणाभिमुखः पितरमुद्दिश्य ओं अत्र पितरमादयस्व यथाभागमावृषायसेपि पठित्वोत्तराभिमुखो भूत्वा
श्वासं नियम्य भास्करमूर्तिं पितरं ध्यायन् सुखं दक्षिणां दिशं प्रत्यावर्तयन् ओं अमीमदंत पितरो यथाभागमावृषा
यिषतेति पठेत् पितामहादीनुद्दिश्य दक्षिणाभिमुखः ओं अत्र पितरोमादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमिति पठेत् उ
त्तराभिमुखो भूत्वा श्वासं नियम्य तुष्टान् भास्करमूर्तीन् पितामहादीन् ध्यायन् सुखं दक्षिणां दिशं प्रत्यावर्तयन् ओं अमी
मदंत पितरो यथाभागमावृषायिषतेति पठेत् ततः प्रत्यवने जनपात्रं वामहस्ते कृत्वा मोटकादीन्यादाय ओं अया
मुकगोत्रपितरमुकप्रेतसपिंडीकरणश्राद्धेपिण्डेऽत्र प्रत्यवने निस्वते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति पित्रे प्रत्य
वने जनं दत्वा पितामहावने जनपात्रं वामहस्ते कृत्वा मोटकादीन्यादाय ओं अयामुकगोत्रस्यपितुरमुकप्रेतस्यस

राम-
५८

पिराडीकरणानिमित्तक आद्वेपिराडेऽमुकगोत्रपितामहामुकशर्मन्त्रप्रत्यवनेन निश्चते स्वधेति पितामहाय प्रत्यवने जन
जनंदयात् प्रपितामहावने जनपात्रं गृहीत्वा मोऽकादीन्यादाय ओं अयामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य स पिराडीक
रणानिमित्तक आद्वेपिराडेऽमुकगोत्रप्रपितामहामुकशर्मन्त्रप्रत्यवनेन निश्चते स्वधेति प्रपितामहाय प्रत्यवने
जनंदयात् ततोऽवशिष्टं पुटकमादाय मोटकादीनि चादाय ओं अयामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य स पिराडीकरण
निमित्तक आद्वेपिराडेऽमुकगोत्रवृद्धप्रपितामहामुकशर्मन्त्रप्रत्यवनेन निश्चते स्वधेति वृद्धप्रपितामहाय प्रत्य
वने जनंदयात् ततो नीवीं विस्त्रं स्पस्यं कृत्वा चम्य हरिं स्मृत्वा अपस्यं कृत्वा वामेन पाणिना धृतं सूत्रं दक्षि
णेनादाय ओं एतत्ते पितर्वासदस्युभाभ्यां हस्ताभ्यां पितृपिंडोपरि सूत्रं धारयेत् पूर्ववत्पुनः सूत्रमादाय ओं नमो
वः पितरो रसायनमोवः पितरः शोषाय नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरः स्वधायै नमो वः पितरो घोराय नमो
वः पितरो मन्यवे नमो वः पितरो नमो वोगृहान्नः पितरो दन्नसतो वः पितरो देष्मः ओं एतद्दः पितरो वासदति मंत्रं
पठित्वा प्रत्येकं पिराडोपरि सूत्रं धारयेत् ततो मोटकादीन्यादाय ओं अयामुकगोत्रपितरमुकप्रेतस्य पिराडीकरण
आद्वेपिराडे एतद्वासस्ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति पित्रे सूत्रमुत्सजेत् ततो मोटकादीन्यादाय ओं अयामुक

ततः प्रेतपूर्वकं पितामहादीनुद्दिष्टपितृभ्योऽर्घ्यपुष्पधूपदीपनैवेद्यतांबूलानि दद्यात् ततः सव्येन देवान् पान्त्रे ॐ
शिवायः सतु इति जलं दत्वा अपसव्येन पितृब्राह्मणहस्ते पूर्वमंत्रेण जलं दद्यात् ॐ संस्त्विति प्रतिवचनम्
ततः पितामहाय न्न पान्त्रेषु प्रत्येकं जलं दद्यात् अनेनैव क्रमेण ॐ सौमनस्यमस्त्विति देवान् पान्त्रेषु पुष्पमन्त्र
तोऽपसव्येन पितृब्राह्मणहस्ते अनेनैव मंत्रेण पुष्पं ततः पितामहाय न्न पान्त्रत्रिकेऽनेनैव मंत्रेण प्रत्येकं पुष्पं द
द्यात् ततः सव्येनाक्षतंचारिष्टमस्त्विति देवान् पान्त्रे तंडुलं प्रक्षेपः ततोऽपसव्येन प्रेतश्राद्धपान्त्रब्राह्मणहस्ते
ॐ अक्षतंचारिष्टमस्त्विति तंडुलप्रक्षेपः ततः ॐ अस्त्विति ब्राह्मणप्रतिवचनम् पितामहाय न्न पान्त्रत्रिकेपि
प्रत्येकं ॐ अक्षतंचारिष्टमस्त्विति तंडुलप्रक्षेपः ततो मोटकादीन्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपि
रणीकरणनिमित्तक आदौऽमुकगोत्रस्य पितामहस्यामुकशर्मणो दत्तै तदन्नपानादिकमक्षय्यमस्त्विति पितामहा
याक्षय्योदकं दद्यात् पुनर्मोटकादीन्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य सपिरणीकरणनिमित्तक आदौ
ऽमुकगोत्रस्य पितामहस्यामुकशर्मणो दत्तै तदन्नपानादिकमक्षय्यमस्त्विति प्रपितामहायाक्षय्योदकं दद्यात्
एवं वृद्धिप्रपितामहायाक्षय्योदकं दद्यात् ततः सव्यं कृत्वा कृतांजलीस्तत्पत्न्याः सुमना दक्षिणां दिशं पश्यन् ॐ

श्रा ६० अघोरः पितरः संत्विति पिता महादिपिंडत्रयोपरि पूर्वाग्रां जलधारां दद्यात् ॐ संत्विति ब्राह्मण प्रतिवचनम् अत्र वा
रिधारादानमाचारात् अन्यथा तु पारमानम् ततः प्राङ्मुखो गोत्रं नो वर्द्धतामिति पठेत् ॥ ५ ॥ ५ ॥

॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ॐ वर्द्धतामिति प्रतिवचनम् दातारो नो भिवर्द्धन्तां वेदाः संततिरेव च श्रद्धा च नो मा व्यगमद्वद्व
देयं च नो सुअन्नं च नो बहु भवेदतिथीश्च लभे महि याचितारश्च नः संतु मा च या चि या चिष्म कंचन एताः सत्या
शिषः संत्विति याचेत् ॐ संत्विति प्रतिवचनम् ततोऽयस्यं कृत्वा पिरडो परिसपवित्रकुशत्रयं दक्षिणाग्रमासी
र्य ॐ नमो वाचयिष्ये इति ब्राह्मणं ब्रूयात् ॐ वाच्यतामित्यनुज्ञातः ॐ पित्रे नमः उच्यतामिति ब्राह्मणं ब्रूयात्
ॐ अस्तु नम इति ब्राह्मणो वदेत् ततो वामहस्तोद्धृतं जलपात्रं दक्षिणेनादाय ॐ ऊर्जं वहन्ती रमृतं दूतपयः
कीलालमपरिस्नुतम् स्वधास्यतर्प्य पतमे पितृ निति पित्रा दीनुद्दिश्य सपवित्रकुशोपरि दक्षिणाग्रां जलधारां दद्या
त् ततो नम्रीभूय पिंडानां प्रायो त्यापयेत् पिंडाधारकुशानुल्मुकं च वन्हौ प्रक्षिपेत् सव्येन देवार्घपात्रं संचाल्य
अपसव्येन पित्रार्घपात्राण्युत्तानीकृत्य दक्षिणां दद्यात् ततः सव्येन कुशत्रयं यवजलदक्षिणाद्रव्याण्यादाय

ॐ अथामुकगोत्रस्यपितुरमुकप्रेतस्यसपिण्डीकरणानिमित्तक आह्वेऽमुकगोत्रपितामहप्रपितामहवृद्धप्रपितामहाना
ममुकामुकशर्मणां आह्वसंवन्धिनांविश्वेषांदेवानांकृतैतच्छ्राद्धप्रतिष्ठार्थमिदं हिरण्यमग्निदेवतं यथानामगोत्राय
ब्राह्मणायदक्षिणांदातुमहमुत्सृजेइति प्राञ्जुखउत्सृजेत् ततोऽपसव्यंकृत्वा दक्षिणामुखो मोरकतिलजलान्या
दायदक्षिणांवादाय ॐ अथामुकगोत्रस्यपितुरमुकप्रेतस्यकृतैतत्सपिण्डीकरण आह्वप्रतिष्ठार्थमिदं रजतं चंद्र
दैवतममुकगोत्रायामुकशर्मणो ब्राह्मणायदक्षिणां तुभ्यमहंसंप्रददेइति दक्षिणां पितृब्राह्मणकरेदधात् ॐ स
स्तीति प्रतिवचनम् पुनस्तथैव दक्षिणाद्रव्यादिमादाय ॐ अथामुकगोत्रस्यपितुरमुकप्रेतस्यसपिण्डीकरण
निमित्तक आह्वेकृतैतदमुकगोत्रपितामहामुकशर्म आह्वप्रतिष्ठार्थमिदं रजतं चंद्रदैवतं यथानामगोत्राय ब्राह्म
णायदक्षिणांदातुमहमुत्सृजेइति पितामह आह्व दक्षिणां दधात् पुनर्दक्षिणाद्रव्यादिकमादाय ॐ अथामुक
गोत्रस्यपितुरमुकप्रेतस्यसपिण्डीकरणानिमित्तक आह्वेकृतैतदमुकगोत्रप्रपितामहामुकशर्म आह्वप्रतिष्ठार्थ
मिदं रजतं चंद्रदैवतं यथानामगोत्राय ब्राह्मणायदक्षिणांदातुमहमुत्सृजेइति प्रपितामह आह्व दक्षिणां दधात्
पुनर्दक्षिणाद्रव्यादिकमादाय ॐ अथामुकगोत्रस्यपितुरमुकप्रेतस्यसपिण्डीकरणानिमित्तक आह्वेकृतैतदमुक

६९ आ गोत्रवृद्धप्रतितामहामुक्तामंश्राद्धप्रतिष्ठार्थमिदं रजतं चंद्रदैवतं यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दक्षिणां दातुमर्हसु
 त्सजे इति वृद्धप्रतितामहं श्राद्धदक्षिणां दद्यात् ततः सव्यं कृत्वा ओं विभ्वे देवाः प्रीयन्तामिति देवविसर्जनं कृत्वा अ
 पसव्यं कृत्वा पितृश्राद्धब्राह्मणं ओं निरंकारं स्वस्ति ब्रूहीति वदेत् स्वस्तीति तेनोक्ते स्वस्त्यस्तु इति पितृब्राह्मणं विसृज्य गृही
 तं पितृब्राह्मणं गुष्टोपगृहीतो दक्षिणां त्रैविध्यं त्रिरास्यानमागत्य ब्राह्मणं स्थापयित्वा ओं आमावाजस्य प्रसवोज
 मस्यादेमेघावाष्टयिवीविश्वरूपे आमागन्तां पितरमात् राचामासोमोऽमृतत्वेन गम्यादिति प्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वव
 दुदकधारया त्रिर्वैष्टयेत् ततः प्रणम्याष्टौ पादाननुव्रज्य प्रदक्षिणीकृत्याभिवादयेत् ततः सव्यं कृत्वा ओं देवताभ्य
 इति त्रिर्जपेत् ततो गृहं प्रविश्य सव्यापसव्याभ्यां देवपितृश्राद्धदीपान् पाणिभ्यां निर्वापयेत् ततः सव्येन पाणि
 पादप्रक्षालनमाचमनं च कुर्यात् ततः ओं प्रमादादित्यादि पठित्वा एतत्फलकामो विलुप्तं स्मरेत् अपरश्राद्धचतुष्टय
 द्रव्यप्रतिपत्तिं ब्राह्मणाय कुर्यात् पिण्डान् जले प्रतिपादयेत् उल्लिष्टमार्जनं कुर्यात् वैश्वदेववत्पुनस्तं रं दशप्रभृ
 ति श्रोत्रियान् यथाशक्ति भोजयेत् जातिभिर्मिलित्वा सह भोजयेत् इति श्राद्धविवेके सपिंडन पद्धतिः सपिंडीक
 रणकालव्यवस्थायामपि वत्सराभ्यंतरे चैतानि षोडशश्राद्धानि केनचिद्विस्मरणादिना न कृतानि तेन रुद्धं कादृशं त

नृत्ताहेवाषोडशश्राद्धानिकर्तव्यानीतिमिताक्षराश्राद्धपञ्चवयोर्लिखितम् युक्तं चैतत् एकोद्दिष्टरूपश्राद्धस्य कृत्वा
दश्यां विधानात् एषां चैकोद्दिष्टरूपत्वात् अथ चाधिकारिणो कृतशोडशश्राद्धसंकल्पे सपिण्डनमकृत्वा विपन्ने कनि
ष्टेनावशिष्टश्राद्धानिकार्याणीति श्राद्धप्रदीपः एषु सर्वेषु प्रेतश्राद्धादिषु शोषान्नभोजनं न कर्तव्यम् यदा ह देवतः ए
कोद्दिष्टस्य शेषं तु ब्राह्मणाय समुत्सृजेत् ततः परं तु भुंजीत स्वयं मंगलभोजनम् अस्यार्थः प्रेतश्राद्धे श्राद्धार्थं यत्किं
चित्साधितमोदनादितत्सर्वं ब्राह्मणायैव प्रतिपादयेत् नोद्धारयेत् स्वयं मंगलभोजनं कुर्यात् यद्यकृपाकसाधितान्न
भोजनं कुर्यात् षष्कृपाकस्य मंगलस्वरूपत्वात् सपिण्डने पितामहादिश्राद्धशेषान्नस्यैकपाकसाधितत्वात् येन
श्राद्धशेषान्नत्वादेव त्यागः सपिण्डनानंतरं वर्षद्वयं यावत् श्राद्धदत्तशेषान्नस्यापि भोजनं न कर्तव्यम् तथा च श्रा
द्धान्नभोजननिषेधे शास्त्रतमः नवश्राद्धं ग्रामयाजकान्नं संग्रहभोजनम् नारीणां प्रथमगर्भमुत्काचां द्वायणं च
रेत् चां द्वायणं नवश्राद्धे पराकोमासिके मतः मासत्रयेति कृच्छ्रः स्यात् षाण्मासे कृच्छ्र एव हि आदिके कृच्छ्रपादः स्या
देकाहः पुनरादिके अत ऊर्ध्वन दोषः स्यात् शंखस्य वचनं यथा अत्र नवश्राद्धं मेकादशाहश्राद्धम् ग्रामयाजकान्नं प्र
सिद्धमेव संग्रहभोजनं चंद्रसूर्ययोरुपरणकाले भोजनम् नारीणां प्रथमगर्भसंस्कारभोजनम् आदिके प्रथमस्य वत्स

श्री- रिक्ते पुनरुद्दिक्ते द्वितीयसंवत्सरिकेतदुपकरणावस्थादिग्रहणं वर्षद्वयेपि कुर्वेतीति समाचारः स्त्रीभूद्रकर्तृकेऽस्मिन् च
 ६२ द्वे स्वधास्थानेनमः पदप्रयोगः कर्तव्यः स्त्रियः सपिंडने जीवति पत्यो भवद्वादिभिः सपिण्डनं कार्यम् मृते पत्यो पतिभ्युभु-
 रादिभिः सह मेलनं कार्यम् पतिपुत्ररहितायाः सपिराडनमेव निषिद्धम् तथा च मार्कण्डेयपुराणे सपिराडीकरणं ता-
 सां पुत्राभावेन विद्यते अत्र पुत्राभाव इत्युपलक्षणम् पतिपुत्राभावे इति द्रष्टव्यम् पतिकर्तृकस्य स्त्रीसपिंडनस्य विधा-
 नात् एवं सपत्नीपुत्रे विद्यमाने स्त्रियः सपिराडनं भवति वक्षीनामेकपत्नीनां यद्येका पुत्रिणी भवेत् सर्वास्तेनैव
 पुत्रेणापुत्रिणोपमनुरब्रवीत् इति सपत्नीपुत्रवत्याः पुत्रिणीत्वात्पिदेशेनापुत्रत्वाभावात् एवं त्रैवर्णिकजातस्य
 भूद्रस्य सपिंडनं निषिद्धम् नीयते तु सपिंडत्वं येषां भूद्रकुलोद्भवे सर्वे भूद्रत्वमायांति यदि स्वर्गजितोपिते इति शंखलि-
 खितवाक्यात् यत्र च सपिंडनं निषिद्धं तत्र ब्रह्मपुराणोक्त षोडशश्राद्धैः प्रेतत्वविमुक्तिः तथा च ब्रह्मपुराणे नृणां तु-
 त्यक्तदेहानां श्राद्धाः षोडशसंख्यया चतुर्थे पंचमेवैव नवमैकादाशे तथा ततो द्वादशभिर्मामैः श्राद्धं द्वादशसंख्य-
 या कर्तव्यं भुविभिस्तेषां ततो विप्रं श्रभोजयेदिति अत्र च मृतकार्येषु मरणादिनावधिकदिनमासादिगणनाच्चतु-
 र्यदिनादित्वं मरणादिनावधिकमेव ज्ञेयम् तथा चाशौचाभ्यंतरेपि चतुर्थदिनादिषु श्राद्धं कर्तव्यं अत्र च वर्षयाव-

सपिंडनकालेषु निषिद्धनक्षत्रसंभवे निषिद्धनक्षत्रे सपिंडननिषेधात् तत्रापि ब्रह्मपुराणी यथोदशाश्राद्वानि कर्त्तव्या
नीतिचङ्गेषु निबंधेषु लिखितम् लोकास्तु निषिद्धनक्षत्रेऽपि सपिंडनकरणेऽपि त्रादिगतकुलदोषाभावात् स्वमात्रगता
निष्ठसंभवान्नक्षत्रानुरोधेनाचरन्ति अत्र वीरयाः सपिंडकर्त्तव्योदशाश्राद्विविधिर्लिख्यते तत्र सपिंडेनाशौचमं
तरणवच्चतुर्थदिने श्राद्धं कर्त्तव्यम् तत्र प्रथमतो स्थिसंचयनिमित्तकमेकोद्विष्टं कृत्वाऽस्थिसंचयेकृते पुनस्ता
त्वा श्राद्धं कर्त्तव्यम् तत्र मध्याह्ने मुचिराचांतो यजमानसवर्णेनाहुतं ब्राह्मणं स्नातमाचांतं गोमयोपलिप्तायां मंडपा
द्वहि भूमौ गोमूत्रेणापसव्यवत्कृतं मंडलायाम् ओं भूम्यैनमइति त्रिरक्षतपुष्पपूजितायामास्ततदक्षिरायां कु
शत्रयायां तिष्ठन् स्वागतमिति पृच्छेत् ओं सुस्वागतमिति तेनोक्ते उभावप्यपविशतः ततः पुरके जलं कृत्वा ओं इदं ते
पायमित्युपनीय पात्रब्राह्मणपादयोर्दद्यात् ततोऽप्यसंयंकृत्वा पुष्पचंदनं तांबूलानि ब्राह्मणाय दत्वा ब्राह्मण
दक्षिणजानुदक्षिणकरेणास्पृष्ट्वा ओं अद्यामुकगोत्रायाः सपिराडाया अमुकप्रेतायाश्चतुर्थदिनश्राद्धकरणा यभवं
ते वाह्येण सह मां संत्रये ओं आमे त्रितोस्मीति प्रतिवचनम् ओं अक्रोधनेनेत्यादिना ओं सर्वायासविनिर्मुक्तं तेत्या
दिनाचनियमान् आवयेत् ओं भविष्यमिति ततोऽपि पुरके कृत्वा ओं अद्यामुकगोत्रायाः सपिराडाया अमुकप्रेतायाश्चतुर्थदिनश्राद्धकरणा यभवं

५१
 आ ६३ मुकप्रेतेचतुर्थदिनश्राद्धशपादार्घ्यस्तेमयादीयतेततोपतिष्ठतामितिमोटकादिनायादार्घ्यदद्यात् ततःअमुकप्रेतायाः
 जलेनमस्कृत्यजानुनिविस्ताव्य ओंइदंतेआचमनीयमित्याचमनीयंसमययेत् ततःसव्येनस्वयमाचस्यतमचम
 य्यामेकृत्वाश्राद्धदेशमागच्छेत् तत्रप्राङ्मुख उपविशेत् ओंसिद्धमिति वदेत् तत्रासनेऽत्रासेतिब्राह्मणमंगुष्ठेनग
 हीत्वासकुशेआसनेउत्तराभिमुखमुपवेशयेत् पादयोस्तलेदक्षिणाग्रंकुशत्रयंदद्यात् आसनसमीपेतुतिल
 तैलेनरक्षादीपंस्थापयेत् ततःओंअपवित्रइत्यादिपठित्वा ओंपुंडरीकाक्षःपुनात्वितिकुशत्रयजलेनसर्वाणि
 श्राद्धीयद्रव्याणिसिंचयेत् ततःकुशत्रयतिलजलान्यादाय ओंअद्यामुकगोत्रायाःसपिंडायाअमुकप्रेतायाःप्रे
 तत्वविमुक्तिकामअद्यादियथाकालंषोडशश्राद्धन्यहंकरिष्येइतिसकल्पयेत्पुनःकुशत्रयतिलजलान्यादाय
 ओंअद्यामुकगोत्रायाःसपिण्डायाअमुकप्रेतायाःप्रेतत्वविमुक्तिहेतुषोडशश्राद्धांतर्गतचतुर्थदिन श्राद्धमहंक
 रिष्येइतिवदेत् ओंकुरुष्वेतिप्रतिवचनं ओंगायत्रीजपमहंकरिष्येइति ओंकुरुष्वेतितत्प्रतिवचनम् ततःसप्रणव
 व्यातृतिगायत्रीत्रिजयित्वा ओंदेवताभ्यइतित्रिजयेत् ततोऽपसव्यंकृत्वामोटकादीन्यादाय ओंअद्यामुकगोत्रेस
 पिण्डेअमुकप्रेतेचतुर्थदिनश्राद्धइदमासनंतेमयादीयतेततोपतिष्ठतामित्यासनमुत्सृजेत् ततओंअपहृताइत्यादि

राम.

नाश्राद्धदेशेवामावर्तेनतिलान्विकिरेत्ततआयंतुनद्वितिसंत्रंजयेत्ततोऽर्घपात्रेपवित्रं कृत्वा ॐ शन्नो देवीरिति जलं निज
लंति लोसीति स्वाहांतेनतिलान्वक्षित्वा तूष्णीं गंधपुष्पेक्षिपेत्ततोऽर्घपात्रं वामहस्ते कृत्वा पवित्रं ब्राह्मणकरे उत्तरां
धृत्वा नदुपरि उदकांतरं दत्वा ॐ यादिव्या इति पठित्वा मोटकादीन्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रे सपिण्डेऽमुकप्रेते चतुर्थ
दिनश्राद्धे एष हस्तार्घ्यस्ते मया दीयते तवोयतिष्ठतामिति विप्रकरेऽर्घजलं दददुत्सृजेत्ततस्तदर्घपात्रं पवित्रम
हितं ब्राह्मणवामपार्श्वे ॐ सपिण्डये स्थानमसीति न्युज्जीकरणम् ततो मोटकादीन्यादीय ॐ अद्यामुकगोत्रे सपि
ण्डेऽमुकप्रेते चतुर्थदिनश्राद्धे एतानि गंधपुष्पधूपदीपतां ब्रूलसिं दूरवासांसिते मया दीयंते तवोपतिष्ठंतामिति गं
धादीनुत्सृजेत्ततः पात्रस्य चतुर्दिशं चतुष्कोणं मैडलं कुर्यात्ततः श्राद्धीपान्नव्यं जनाग्रभागे गृहीत्वा घृततिलजल
सहितं तदन्नं ॐ इदमन्नमेतद्भूस्वामिपितृभ्यो नम इति मोटकादिना दद्यात्ततः करभ्यां ताम्रयात्रमादाय तेनान्नं
गृहीत्वामना कस्थित्वा सपिंडां ध्यात्वा भोजनपात्रपुरुषदक्षिणममन्तेपरिविष्यात्पुटकांतरेषु व्यंजनानि दत्तं
जलं चोपनीय अन्नोपरि पुटकादिना हस्ताभ्यां मधु दद्यात् ॐ मधुवाता ऋताय ते इति ऋचं मधुमधुमध्विति च
जपेत्ततो व्यासालतानपाणिभ्यामन्नपात्रमालभ्य ॐ पृथिवी ते पात्रमित्यादिजपित्वा ॐ इदं विष्णुरिति प्रद्वन्मृ

प्रा०
६४

तरुपतपान्नं विविंत्य ओं कृष्णकव्यमिदमिति पठित्वा ओं इदमन्नं ओं इदमापः॥ ओं इदमाज्यं ओं इदं कविरिति पात्रवा-
ह्मणादक्षिणहस्तां गुष्टमन्नजलघृतान्नेषु निवेष्ट्य ओं अपहृता इत्यादि नान्योपरिवहं स्तिलान्विकीर्य वासेन पा-
णिना पात्रमत्यजन् ओं अघानुकगोत्रेऽपि गडोऽमुकप्रेते चतुर्थदिन आह इदमन्नं सोयकरणे मया दीयते तवो-
पतिष्ठतामित्यन्नमुत्सृजेत् ओं भवान्माशयत्विति ब्राह्मणं यजल गंडूषं दद्यात् ततो गायत्रीमधुवाता इत्यादि ऋचं
ओं मधुमधुमध्विति च जपित्वा ओं अन्नहीनमित्यादि पठित्वा ओं यथा सुखं जुषसेति ब्राह्मणं ब्रूयात् ब्राह्मणो वासेन
पाणिना पात्रमत्यजन् ओं कार्ष्वेवं भुंजीत त्वरा क्रोधादिकं वर्जयेत् व्यंजनाद्यर्थं हस्तादिना संज्ञा मयि न कुर्यात् प्रा-
द्वकर्त्तादर्भेष्यासीनो गायत्रीमधुवातादिकं जपेत् ब्राह्मणं गायत्रीमनुश्रावयेत् ओं कृणुस्वा माज इत्यादि रक्षोघ्नं
त्रान् यठेत् भूमौ तिलान् विकीर्य ब्राह्मणं सपिंडरूपतया ध्यायेत् ओं उदीरतामित्यादि संत्रान् ओं सहस्रशो योऽ-
त्यादि पुरुषसूक्तं ओं आशुः शिशान इत्यादि कमप्रतिरथ मन्यानि च शतरुदीयरुद्रीयरुचिस्तव प्रभृतीनि पवित्रा-
णि जपेत् ततः ओं नमस्तुभ्यं विरूपाक्षेत्यादि श्लोकमपि यठेत् वीणादिभिः ब्राह्मणं हर्षयेत् व्यंजनगुणानुत्कीर्त्तय-
न् मंदं मंदमुपनयन् ब्राह्मणं भोजयेत् ततस्तं मंज्वात्वा उच्छिष्टसन्निधास्ततः दक्षिणां यक्षुः शत्रुपां भूमिं प्रोक्ष्य मधु-

राम-
६४

तिलपतेचंजनयुतमन्त्रं जलेनाप्लाव्य ओं अनमिदग्धादिति मन्त्रेण कुशोपरि अनन्तं विकिरेत् ततः सव्यं कृत्वा च म्यविष्णुं
स्मरेत् अपसव्यं कृत्वा ददंते प्रत्यपो शानमिति जलगंधूषं ब्राह्मणाय दत्वा ओं स्वदितमिति पृच्छेत् ओं सुखदितमिति
नोक्ते ओं पिंडमहं करिष्ये इति पृच्छेत् ओं कुरुष्वेत्यनुज्ञातां हस्तमात्रपरिमितां पिंडिकां मृत्तिकामयीं निर्माय तन्मध्ये प्रा-
देशमितां रेखां वामेन पाणिना दर्भपिंजलीमादाय हस्ताभ्यामृहीत्वा तन्मूलेन दक्षिणाग्ररेखां कुर्यात् दर्भपिंजलीमु-
त्तरस्यां दिशि क्षिपेत् येरूपाणीति तत्रांगारभ्रामणं कृत्वांगारं दक्षिणस्यां दिशि क्षिपेत् रेखोपरि उपमूलं सकृच्चू-
नान् कुशान् दक्षिणाग्रानासीर्य सव्यं कृत्वा ओं देवताभ्य इति त्रिर्जपेत् अपसव्यं कृत्वा जलतिलगंधपुष्पाणि पुट-
के कृत्वा वामहस्तेन तमादाय दक्षिणहस्तेन मोरकादीन्यादाय ओं अघामुकगोत्रे सपिण्डेऽमुकप्रेते चतुर्थदिनश्चा-
द्दे पिंडं स्थानेऽप्रावने निश्चयेन मया दीयते न वोपतिष्ठतामिति कुशमध्येऽवने जनं दद्यात् ततो मोरकादीन्यादाय
पिंडे चादाय ओं अघामुकगोत्रे सपिंडेऽमुकप्रेते चतुर्थदिनश्चाद्दे एष पिण्डस्ते मया दीयते न वोपतिष्ठतामिति कुश-
मध्ये पिण्डं दद्यात् तत आसूत कुशमूले करं प्रोक्ष्य सव्यं कृत्वा च म्यहरिं स्मृत्वा ओं अत्र सपिंडे मादयस्व यथाभागम-
वधाय सेति दक्षिणा मुखः पठेत् तत उदङ्मुखी भूयश्चा संनियम्य भास्वरमूर्तिं ध्यायन् ओं अमी मदेत सपिंडे यथाभा

आ.
६५

भागसावृषायिष्ठेतिपठन् मुखंप्रत्यावर्तयेत् मोरकादीन्यादीयवामहस्तेऽवनेजनपुटकंधत्वा ॐ अयामुकगोत्रेसपिण्डे
ऽमुकप्रेतेचतुर्थदिनश्राद्धेऽत्रप्रत्यवनेनिश्चतेमयादीयतेतवोपतिष्ठतामितिपिंडोमरिप्रत्यवनेजनंदद्यात् ततोनी
वींविस्त्रस्यपरिधायसव्यंकृत्वाचामेत् अपसव्यंकृत्वावामेनपाणिनोद्धृतंसूत्रं दक्षिणेनादाय ॐ एतनेसपिंडेवा
स्रतिपिण्डोपरिहस्ताभ्यांदद्यात् मोरकादीन्यादाय ॐ अद्योमुकगोत्रेसपिंडेऽमुकप्रेतेचतुर्थदिनश्राद्धेपिंडेएत
द्वासस्तेमयादीयतेतवोपतिष्ठतामित्युत्सृजेत् ततोर्गंधपुष्पधूपदीयतांबूलैः पिंडमर्द्धयेत् पिण्डशेषान्नंपिंडस
मीपेविकिरेत् ॐ शिवा आयः संत्विति आचांतं ब्राह्मणकरेजलदानं ॐ संत्विति प्रतिवचनम् ॐ सौमनस्यमस्त्व
ित्पुष्पम् ॐ अस्त्विति प्रतिवचनम् ॐ अक्षतंचारिष्टमस्त्वितितंडुलदानं ॐ अस्त्विति प्रतिवचनं मोरकादीन्यादा
य ॐ अयामुकगोत्रायाः सपिण्डाया अमुकप्रेतायाश्चतुर्थदिनश्राद्धेदत्तैतदन्नपानादिकमुपतिष्ठतामित्यक्षय्योदक
दानंब्राह्मणकरेदद्यात् ॐ उपतिष्ठतामिति प्रतिवचनम् ततः सव्यंकृत्वासुमनास्तन्मना दक्षिणां दिशोऽपश्यन् ॐ अ
द्योऽसपिंडास्त्विति पूर्वाग्नेजलधारांदद्यात् ॐ अस्त्विति प्रतिवचनम् पूर्वाभिमुखो भूत्वा ॐ गोंत्रं नो वर्द्धतामित्याभिराम
शिषं ब्राह्मणं याचेत् ॐ वर्द्धतामिति तेनोक्ते ॐ दातारो नो भिवर्द्धतामित्यादिनाशीः प्रार्थनं ॐ संत्विति प्रतिवचनं अप

राम.
६५

सव्यकृत्वा पिंडोपरिसंपवित्रकुशा नास्तौर्यदक्षिणाग्रान् ओं नमो वचयिष्ये इति ब्राह्मणं ब्रूयात् ओं वाच्यतामित्युक्ते ओं वाचो
राजा ये नमः उच्यतामिति वदेत् ओं अस्तु नम इत्युक्ते पुटकादिस्थितं जलं हस्ताभ्यामादाय ओं ऊर्जं वहनीरिति मंत्रेण
सव्यवित्रकुशोपरिदक्षिणाग्रवारिधारं दद्यात् ततो नम्रीभूय पिंडमाघ्रायोत्थापयेत् पिंडाधारकुशानुत्सुकं च व
ह्नेनिः क्षिपेत् अर्घपात्रमुत्तानीकृत्य ततो मोटकादिकं दक्षिणाद्रव्यं चादाय ओं अघामुकगोत्रायाः सपिंडायाः
अमुकप्रेतायाः कृतै तच्चतुश्चतुर्थदिनं ब्राह्म प्रतिष्ठार्थमिदं रजतं च द्रव्यं तममुकगोत्रायामुकशर्मणो ब्राह्मणाग्रद
क्षिणां तुभ्यमहं संप्रददे इति दद्यात् ओं निरंकारं स्वस्ति ब्रूहीति ब्राह्मणं वदेत् स्वस्ति ब्राह्मणो नो ते स्वस्त्यस्तु इत्यु
क्ता ब्राह्मणहस्तां गुह्यं गृहीत्वोत्थापयेत् तं गृहीत्वा जलपात्रं च गृहीत्वा निमन्त्रणास्थाने स्थापयेत् ओं आमावाज
स्य प्रसवो जोगम्यादेमेघावापृथिवी विश्वरूपे आमागंता पितरामातरा चामासो मोऽमृतत्वेन गम्यादिति मंत्रे
ण वारिधारया ब्राह्मणां त्रिवेष्टयेत् प्रणम्याष्टौ पादाननुब्रज्य प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कुर्यात् तत उपविश्य तत्रैव स
व्यं देवताभ्य इति त्रिर्जपेत् ततः आह्वदेशमागत्य पाणिभ्यां दीपं निर्वाप्य सव्यकृत्वा हस्तौ पादौ प्रक्षाल्या च न्यत
त्तं प्रमादादित्यादिपठित्वा आह पूर्वकामो विश्वं स्मरेत् पिण्डादिकं जले क्षिपेत् उच्छिष्टापनयनं कुर्यात् दशप्र

श्रा-
६६

भृति श्रोत्रियान् भोजयेत् वंधुभिर्मिलित्वा स्वयं भुजोत् अनेनैव प्रकारेण पंचमदिने पंचमदिन आहुं नवमदिने नवमदि-
न आहुं एकादशाहे एकादशदिन आहुं कुर्यात् चतुर्थदिने विगोत्रोपदि आहुकर्त्ता तदा तस्या शौचांत द्वितीयदिनत्वात् तत्र श-
ष्पादानकांचनपुरुषदानदं पतिपूजनं वृषोत्सर्गकपिलादानानि कुर्यात् संपिंडो यदि आहुकर्त्ता तदा तस्या शौचांत द्वि-
तीयदिने शष्पादानदं पतिपूजनं वृषोत्सर्गादिकं च कर्तव्यं भवतीति अनेनैव प्रकारेण प्रथममासमारभ्य द्वादश-
मासं प्रत्येकं प्रतिमासं शेषे सति क्षयाहे प्रथममासिक द्वितीयमासिक तृतीयमासिक चतुर्थमासिक पंचममासि-
क षष्ठमासिक सप्तममासिकाष्टममासिक नवममासिक दशममासिकैकादशमासिक द्वादशमासिकानि कर्त्तव्या-
नीति अधिकमाससंभवे त्रयोदशमासिकानि कर्त्तव्यानि अस्मिन् ब्रह्मपुराणोपकल्पे मासिकानामप्युक्त्यकरणां-
न भवति प्रमाणाभावादिति इति आहुविवेके मध्यक्रिया परिच्छेदस्तृतीयः ३ अथापात्रकैकोद्दिष्ट आहुप्रयोगः त-
त्र पूर्वदिने कृतनियमः आहुदिने प्रातर्वस्त्रयुग्मेन कृतस्नातः पंचगव्योपलेपनज्वलदंगारभ्रामणगौरमृत्तिकाच्छा-
दनैः आहुं भूमिसंस्कारं कृत्वा वस्त्रादिनावेष्टयित्वा तिलगौरसर्पपैरवकीर्य पित्रासनस्थानाहामभागे आहुं देयवस्तु-
न्यासाद्य कृतस्नानादिर्मध्याह्ने शुचिः शुचिः शुक्लद्विवासाः पादौ प्रक्षाल्याचम्य आहुं देशमागच्छेत् तत्र स्वयं पाकं कु-

राम-
६६

पीत सपिण्डस्त्रीद्वारावापाचयेत् ततः पाके हने रक्षादीपं निधाय पुनराचम्य प्राञ्जल्युपविशेत् अन्यकृते पाके सिद्धमि
ति पृष्ट्वा ओं अपवित्रः पवित्रो वेत्यादि ओं पुंडरीकाक्षः पुनात्विति पठित्वा कुशत्रयजलैः श्राद्धवस्तून्पविषिंचेत् ततः कु
शत्रयतिलजलान्यादाय ओं अघामुकमासीयामुकपक्षीयामुकतिथौ अमुकगोत्रस्य पितरमुकुशर्मणः सांवत्सरिकै
रिक्कै कोटिषु श्राद्धमहं करिष्ये इति संकल्पं कुर्यात् ततो गायत्रीं त्रिजपित्वा ओं देवताभ्य इत्यादि त्रिजपेत् ततोऽपम
यंकृत्वा दक्षिणा मुखः पातित वामजानुः मोरकादीन्यादाय ओं अघामुकगोत्रस्य पितरमुकुशर्मणः सांवत्सरिकै कोटि
षु श्राद्ध इदमासनं ते स्वधेति पूर्वोपकल्पितं मोटक रूपमासनं तिलजलप्रोक्षितं दक्षिणाग्रं पितृतीर्थेनोत्सृजेत्
ओं ऐष हतेत्यादिना भोजनपात्रे तिलान् विकीर्य ओं आपतुन इत्यादि पठित्वा ततोऽर्घकरणम् पुटकादौ दक्षिणा
ग्रं पवित्रं धत्वा ओं शन्नो देवीरिति मंत्रेण जलं प्रक्षिप्य ओं तिलो सीति तिलान् प्रक्षिप्य गंधपुष्पैस्तूष्णीं क्षिपेत् त
तोऽर्घपात्रं वामहस्ते कृत्वा भोजनपात्रे पवित्रमुत्तराग्रं धत्वा तदुपरि उदकान्तरं दत्वा ओं पादिव्या इति पठित्वा ज
अघामुकगोत्रपितरमुकुशर्मणः सांवत्सरिकै कोटिषु श्राद्ध एष हस्तार्घः स्वधेति पवित्रोपरि जलं यथा पतितमेव उत्स
जेत् ततः पवित्रयुतं तदर्घपात्रमवशिष्टजलयुतमेवासनवामभागे ओं पित्रे स्थानमसीति न्युज्जी कुर्यात् दक्षिणा

आ-
६७

दानपर्यन्तं नोद्धरेत् न चालयेत् ततो गंधादि दद्यात् ततो मोरकतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकशर्मन
सांवत्सरिकैकोदिष्ट आह्वयेतानि गंधपुष्पधूपदीपतांबूलयज्ञोपवीतवासां तिते स्वधेति गंधादीन् दद्यात् ततो जले
न भोजनपात्रासनयोश्च तुर्दिशं मंडलं कृत्वा सव्यं जनं सद्यततिलजलमन्नं किंचिदग्रभागमुहृत्य मोरकादिना
ॐ इदमन्नमेतद्भूस्वामिपितृभ्यो नमः इति भूस्वामिने नंदद्यात् ततः सिद्धमुल्लमन्नं रजतादिपात्रं स्थंकराभ्यामा
दाय पितरं ध्यायन् मंदं मंदपरिवेषणं कुर्यात् ततः पुरुषाहारक्षममन्नं परिविष्य यथासंभवं व्यंजं लघुतं च पात्रां
तरस्थानत्रोपनीय अन्नं मधुनाभिधार्य ॐ मधुच्चातेत्यादि ऋचं मधुमधुमध्विति च जपित्वा पात्रमालभेत् ततः सव्ये
न हस्तेन पात्रं पश्चिमभागे स्पृशन् तदुपरि गतदक्षिणहस्तेनाधोमुखेन पूर्वभागे पात्रं स्पृशन् ॐ पृथिवीते पात्र
मित्यादि ॐ इदं विस्रु रित्यादि ॐ कृष्णकव्यमिदं रक्षमदीयमिति पठित्वा वामेन पाणिना पात्रं स्पृशन्नेव दक्षिणं
पाणिमुहृत्य ॐ इदमन्नं ॐ इदमाज्यं ॐ इदं कविरित्यन्ने जले हते पुनरन्ने चांगुलं निक्षिप्य ॐ अपहतेत्यादिना
नोपरितिलान्विकीर्य मोरकतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्राय पित्रेऽमुकशर्मणो सांवत्सरिकैकोदिष्ट
आह्वयेत तेन सोपकरणं स्वधेतुस्तृजेत् तत्ते वामहस्तमप्युहृत्य ॐ अन्नहीनमित्यादि पठित्वा ॐ गायत्रीं त्रि

ॐ
ॐ
ॐ

राम
६७

जयेत् कुशेषूपविष्प ॐ मधुवातेत्यादिजपेत् ततः कृणुष्वपाजइत्याद्यारक्षोघ्रीर्ऋचोजपित्वाभूमौतिलानविकीर्य
पितरंध्यात्वा उदीरतामवरइत्यादिपितृमंत्रान्सहस्रशीर्षाद्व्यादिपुरुषसूक्तम् ॐ आभुः शिषानइत्यादिक
मप्रतिरथंचजयेत् यथाशक्त्यन्यान्यपिपवित्राणिजपेत् रूचिस्तवादीनिचजपेत् ॐ नमस्तुभ्यंविरूपाक्षन
मस्तेनेकचक्षुर्वेनमः पिनाकहस्तायवज्रहस्तायवैनमइतिपठित्वा उच्छिष्टसमीपेदक्षिणाग्रंकुशत्रयमासी
र्यजलेनसित्वा किंचिदन्नंसष्टततिलंजलसिक्तमादाय ॐ अनग्निदग्धाइत्यादिमंत्रस्यफलमुद्दिश्यकुशो
परि अन्नंविकिरेत् ततःसव्यंकृत्वा ॥ चम्यहरिंस्मत्वागायत्रींमधुवाताइत्यादिकंमधुमधुमधितिचजपेत् त
तोऽपसव्यंकृत्वाहस्तमात्रचतुरंगुलोच्छिन्नदक्षिणारूचपिशिडकायांप्रादेशमाय दर्भपिंजल्यादक्षिणांगुष्ठत
र्जनीधृतमूल्यावामहस्तांगुष्ठतर्जनीधृतापरिभागया ॐ अपह ताऽअसुरारक्षा ॐ सिवेदिषदइतिप्रादेश
मात्रमुत्तिस्वदर्भपिंजलीमुत्तरस्यादिशित्यजेत् ॐ येरूपाणीत्यादिनांगारंभ्रामयित्वा अंगारंदक्षिणस्य
जेत् ततस्तत्रद्विन्नमूत्रकुशत्रयमासीर्यसव्यंकृत्वा देवताभ्यइतित्रिजपेत् ततः अपसव्यंकृत्वातिलजल
गंधपुष्पाणिपुटकेकृत्वापुटकंवामहस्तेधृत्वा मोटकतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकशर्मन

आ.
६८

सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धपिंडस्थानेऽत्रावनेनिक्ष्वते स्वधेति छिन्नमूलकुशोपरि अवने जनंदद्यात् किंचिज्जलं पुटके
ऽवशेषयेत् ततः तिलजलव्यंजनघृतमिश्रैरनैः पिंडं विल्वोपमं निर्माय मधुघृताभ्यामभिधार्य मोटकतिलजल
सहितमादाय सव्योपगृहीतदक्षिणाहस्तेन ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकशर्मन् सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धे एष ते पि
ण्डः स्वधेति छिन्नमूलकुशोपरि पिंडं दद्यात् ततः कुशमूले तूष्णीकरं प्रोक्ष्य संव्यंकृत्वा द्विराचामेत् हरिं स्मृत्वा अ
पसव्यंकृत्वा दक्षिणासुखः ॐ अत्र पितर्मादयस्व यथाभागमावृषायस्वेति पठित्वा उत्तराभिमुखो भूय भ्वासंनियम्य
पितरंध्यायन् पुनर्दक्षिणाभिमुखो भवन् ॐ अमी मदन्त पितर्यथाभागमावृषायिष्टेति पठेत् ततः पूर्वदत्तावशि
ष्टजलयुतप्रत्यवने जनजलपात्रमादाय ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकशर्मन् सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धे पिंडेऽत्र प्र
त्यवने निक्ष्वते स्वधेति पिंडोपरि प्रत्यवने जनंदद्यात् ततो नीवीं विस्रंस्य सव्येनाचम्यापसव्यंकृत्वा वामेन पाणि
नासूत्रमादाय दक्षिणा करेणाधृत्वा ॐ नमस्ते पितरसाय नमस्ते पितः शोषाय नमस्ते पितर्जीवाय नमस्ते पितः
स्वधायै नमस्ते पितर्घोराय नमस्ते पितर्मन्यवे नमस्ते पितः पितर्नमस्ते गृहान्नः पितर्देहि स तस्ते पितर्देष्म इति पठि
त्वा ॐ एतन्ने पितर्वास इति पिंडोपरि सूत्रं दद्यात् ततो मोटकतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकश

राम.
६८

र्मन् सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धेपिण्डेएतत्तेवासः स्वधेतिस्त्रमुत्सृजेत् ततःपितरमुद्दिश्यपिण्डेत्स्नीं गंधपुष्पधूपदी
पत्ताबूलानिदद्यात् ततः शिवाआपः संत्वितिजलम् ॐ सौमनस्यमस्त्वितिपुष्पं ॐ असतंवारिष्टमस्त्वितितंडुला
न् भोजनपात्रेक्षिपेत् ततश्चमोदकतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रस्यपितुरमुकशर्मणाः सांवत्सरिकैकोद्दि
ष्टश्राद्धेदत्तैतदन्नपानादिकमक्षय्यमुपतिष्ठतामित्यक्षय्यौदकंदद्यात् ततः सव्यंकृत्वा दक्षिणामुखः ॐ अघोरः
पितास्त्वितिपिण्डोपरिपूर्वाग्रांजलधारंदद्यात् ततः पूर्वाभिमुखः कृतांजलिः सुमनाः ॐ गोत्रं नो वर्द्धतां दातारो नो
भिवर्द्धन्तां वेदाः संततिरेव च श्रद्धा च नो मा व्यगमद्दह देयं च नो स्तु अन्नं च नो वह्न भवेदतिथीं श्वलभे महि याचि
तारश्चनः संतु मा च याचिष्म कंचन एताः सत्या आशिषः संतु इत्याशीः प्रार्थनं कृत्वा अपसव्यंकृत्वा सपवित्रकु
शत्रयंदक्षिणाग्रं पिण्डोपरिधृत्वा ॐ ऊर्जं ब्रह्मन्ती रमृतमिति मंत्रेण कुशोपरि दक्षिणाग्रं जलधारंदद्यात् तोन म्नी
भूय पिण्डमाघ्रायोऽस्थापयेत् पिण्डाधारकुशानुत्सुकंचवन्हौक्षिपेत् अर्घपात्रमुत्तान्नीकृत्य दक्षिणांदद्यात् त
द्यथा मोदकादीन्यादायरजतं ॐ अद्यामुकगोत्रस्यपितुरमुकशर्मणाः कृतैतत्सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धप्रतिष्ठार्थमि
दं रजतंचंद्रदैवतं यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे यद्युपस्थितं रजतं न भवति तदारक्तिका मितं

आ.
६९

रजतेचंद्रदेवतमित्येवमादिवाक्यं कर्तव्यं दूदं पदं न दातव्यमिति विशेषः ततः ॐ अभिरम्यतामिति विसर्जनम्
ततः सव्यं कृत्वा देवताभ्यः पितृभ्यश्च मन्त्रायोगिम्य एव च नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नम इति त्रिः पठेत्
ततोऽप्यसं कृत्वा पाणिभ्यां दीपं निर्वापयेत् ततो हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य सं कृत्वा च म्य ॐ ब्रह्मरो स्वाहा ॐ
प्रजा ॐ गन्धाभ्यः स्वाहा ॐ कश्यपाय स्वाहा ॐ अनुमतये स्वाहा ततो हस्तशेषान्मेनवलिदानं ॐ यज्जं न्याय
नमः ॐ ओ नमः पृथिव्यै नमः उदकं संध्यात्रे नमः विधात्रे नमः ह्यार्ययोः वायवे नमः इति प्रतिदिशं ॐ प्राच्यै
नमः ॐ अवाच्यै नमः ॐ प्रतीच्यै नमः ॐ उदीच्यै नमः प्रति ॐ ब्रह्मणे नमः ॐ अंतरिक्षायः सूर्याय इति मध्ये
ॐ विश्वेभ्यो देवभ्यो नमः ॐ विश्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः ॐ उषसे नमः ॐ भूतानां पतये नमः दत्तुतरेत्तरं ततः प्राचीना
वीती दक्षिणाभिमुखः पातितवामजानुः पितृतीर्थेन दक्षिणास्यां दिशि ॐ पितृभ्यः स्वधानमः इति दद्यात् ततो व
लिशेषान्नलिप्तपात्रं प्रक्षाल्य यक्ष्मे तत्ते निर्णेजनं नमः इति वायव्यां दिशि दद्यात् देवामनुष्याः पशवो वयांसि
सिद्धाः सयसोरगदैत्यसंघाः प्रेताः पिशाचास्तरवः समस्ता ये चान्नमिच्छन्ति मया प्रदत्तम् पिपीलिकाः कीटपतं
गकायाः बुभुक्षिताः कर्मनिबंधवद्वाः प्रयानुते तदग्निमिदं मयान्नं तेभ्यो विसृष्टुं सुखिनो भवन्तु ये यान्मातानपिना

राम.

६९

बबंधुर्नवान्नसिद्धिर्नतथान्नमस्तितत्प्रयेन्नंभुविदत्तमेतत्तेषांतुदत्तिर्मुदिताभवंतुशाखः सौरभेय इति गोभ्यस्तत
भानाविति मुनां इंद्रेति वायसानां च शनकैर्निर्तयेद्भुविततो ब्राह्मणान्भोजयेत् इति नैमित्तिक आहवलिदानम्
ओं प्रमादात्कुर्वतां कर्म प्रच्यवेता ध्वरेषु यत् स्मरणादेव तद्विष्णोः संपूर्णस्यादिति श्रुतिरिति पठित्वा आह संपूर्
णकामो विष्णुं स्मरेत् आह्वीय वस्तूनि ब्राह्मणाय प्रतिपादयेत् अंभसि वाक्षियेत् ततः शेषं ज्ञातिभिः सह भुंजीत
एवमेव पितृव्यभ्रात्रादि आह प्रयोगः शस्त्रादि हतनिमित्तकमाभिन कृत्वा चतुर्दश्यामध्ये को द्विष्टमेव कर्तव्यं तत्र
सांवत्सरिक पक्षे परं न दातव्यमिति अथ मातृ आह प्रयोगः अथ शुक्लां वरः स्नातो मध्याह्ने सुसमाहृतं पंचगव्यो
पलेपितं ज्वलदंगारशोधितं गौरमृत्तिकाच्छादितं यथा प्रदेशासादि तत्र आह्वीय द्रव्यं तं देशमागत्य पादौ प्रक्षाल्या च म्य
सपिशडस्त्रीद्वारा पाचयेत् स्वयं वा पचेत् ततः पादौ प्रक्षाल्या च म्यमुद्गासने उपविश्य दीपं प्रज्वालनयित्वा च म्यप्रा
ङ्मुखः परकर्तृके पाके सिद्धमिति पाचिकां पृष्ट्वा ॐ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थांगतोऽपि वायः स्मरेत् पुंडरीकाक्षं
सवाद्या भ्यंतरः भुविः ॐ पुंडरीकाक्षः पुनस्त्विति कुशत्रयजलैः आह्वीय द्रव्याणि सिंचयेत् ततः कुशत्रयतिलज
लान्पादाय ॐ अयामुक्कमासीयामुक्कपक्षीयामुक्कतिथावमुक्कगोत्रायामातुरमुक्कदेव्याः सांवत्सरिकैको द्विष्ट आह

श्रा०
७०

महंकरिष्ये इति संकल्पं कुर्यात् ततो गायत्रीं त्रिजयित्वा देवताभ्यस्त्रिजं पेत् ततो यस्य संकृत्वा पातित वामजानुर्दक्षि
णामुखो मोरकतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रयामातुरमुकदेव्यासांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धइदमासनं ते स्वधे
ति मोरकरूपमासनं दक्षिणाग्रं सतिलमुत्सृजेत् ततः ॐ अपहताः असुरारक्षां शं सिवे दिषदइत्यन्नपात्रे चामावर्ते
न तिलान्विकीर्य ॐ आयन्तु नः पितरः सोम्या सोमिष्यन्ताः पथिभिर्देवयानैः अस्मिन्त्यजे स्वधयामदन्नोधिब्रु
वन्तु ते वन्त्वस्मानिति पठित्वा अर्घपात्रे दक्षिणाग्रं पवित्रं धत्वा ॐ शन्नो देवीरभिष्टुयः आपो भवन्तु पीतये श
ष्योरभिस्त्रवन्तु न इति अर्घपात्रे जलं क्षिपेत् ॐ तिलोसि सोमदेवत्यो गोसवो देवनिर्मितः प्रयत्नमद्भिः यतः स्वधया
पितृह्मो कान्ग्रीणाहिनः स्वाहेति तिलान्क्षिप्त्वा गंधपुष्पैस्तृष्णीक्षिपेत् ततोऽर्घपात्रं वामहस्ते कृत्वा पवित्रभोजन
पात्रोपरि उत्तराग्रं धत्वा तदुपरि किंचिदुदकांतरं दत्वा ॐ या दिव्याः आपः पयसा संवभूवुर्याः आन्तरिक्षाः उत्तपा
र्थीवीर्या हिरण्यवर्णायज्ञियास्तानः आयः शिवाः सः स्योनाः सुहवा भवन्तु इति पठित्वा मोरकतिलजलान्या
दाय ॐ अद्यामुकगोत्रे मातरमुकदेवि सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्ध एष ते हस्तार्घः स्वधेति अर्घदददुत्सृजेत् ततोऽव
शिष्टजलसहितं पवित्रसहितं चार्घपात्रमासनवामभागे ॐ मात्रे स्थानमसीति न्युज्जीकुर्यात् तच्च दक्षिणादानप

शाम
७०

येन नोद्वेगं चालयेत् ततो गंधादिदानम् ॐ अयामुक्तगोत्रे मातरमुक्तदेवि सांवत्सरिकैकोद्विष्टाद्वा एतानि गंधपु
ष्पधूपदीपतांबूलसिंदूरवासांसिते स्वपेति दद्यात् ततो जलेनासनमहितभोजनपात्रस्य चतुर्दिक्षु चतुष्कोणं मंडलं
कृत्वा सव्यं जनश्राद्धदेयान्नाग्रभागं तिलजलसहितं कुत्रचित् पुटकादौ कृत्वा ॐ इदमन्नमेतद्भस्वामि पितृभ्यो नम इति
मोटकादिना भूस्वामिनेऽन्नमुत्सृजेत् ततः करभ्यां ताम्रपात्रस्य मन्त्रं मातरं ध्यायन् भोजनपात्रे पुरुषाहारस्य मंत्रं परिवि
ष्य यथा संभवं सव्यं जनं घृतं पानीयं च पात्रांतरेषूपनीयमधुनान्नमभिधारयेत् ततः ॐ मधुवाताः ऋताय ते मधुसं
न्ति सिंधवः माहीर्नः सन्त्वोषधीः ॐ मधुनक्तमुतोष सोमधुमत्याथि वरं रजः मधुयौरस्तु नः पिता मधुमान्नो हन
स्पृतिर्मधु रौः अस्तु सूर्यः माद्वीर्गावो भवन्तु नः ॐ मधुमधुमध्विति च जपेत् ततः पाणिभ्यां न्युज्जाभ्यां व्यस्ताभ्यां
पात्रं स्पर्शम् ॐ पृथिवी ते पात्रं द्यौरपि धानं वास्तराण्यस्य मुखेऽमृतं अमृतं जुहोमि स्वाहा ॐ इदं द्विस्तुर्विचक्रमेने
धानिदधेयदम् समृद्धमस्य पात्रं सुरे ॐ कृष्णकव्यमिदं रक्षमदीयमिति पठेत् ततो दक्षिणहस्तमुत्तानं तदंशुष्टं ॐ
इदमन्नमित्यने ॐ इमा आप इति जले ॐ इदमाज्यमिति घृते ॐ इदं कविरिति पुनरन्ने निवेशयेत् ॐ अपहताः
अमुगारस्ता ॐ सिवे दिष्टदद्रत्यनेति लानक्षिपेत् ततो मोटकादीन्पादाय ॐ अयामुक्तगोत्रायै मात्रेऽमुक्तदेव्यै सांवत्

७१ आ. त्तरिकैकोद्दिष्ट आह इदमन्तं सोपकरांते स्वधारत्यन्तमुत्सृजेत् ततः पात्रं त्यजेत् ॐ अन्नहीनं क्रियाहीनं विधिहीनं च
 यद्भवेत् तत्सर्वमस्ति इमस्त्विति षष्ठित्वा गायत्रीं त्रिजपित्वा कुशोष्पविश्य ॐ मधुवातेति जपेत् ततः कणुष्वयाज इत्या
 धारक्षो घ्रीर्जं चोजपेत् तिलान् भूमौ विकीर्य मातरं ध्यात्वा ॐ उदीरतामवर इत्यादिपित्र्यमंत्रान् सहस्रशीर्षे त्यादि
 पुरुषसूक्तम् ॐ आशुः शिशान इत्यादिकमप्रतिरथं अन्यानि च मंत्राणि जपेत् तत उच्छिष्टसमीपे कुशान्नयमासी
 र्यं जलेन प्रोक्ष्य समं जनमन्त्रं सप्ततिलं जलप्रोक्षितमादाय ॐ अनग्निदग्धा ये जीवा ये प्रदग्धाः कुले मम भूमौ
 दत्तैर्न तप्यन्तु तप्ता यां तु परां गतिमिति कुशोपरि अन्नमुत्सृजेत् ततः सव्यं कृत्वा वम्याह रिं स्मृत्वा गायत्रीं मधुवातेति च
 जपेत् अपसव्यं कृत्वा वेदिको कृत्वा पिरडस्थाने प्रादेशमात्रे ॐ अपहताः असुरारक्षा ७१ सेवेदिषद इति मंत्रेण दर्भपि
 जल्या उच्छिखेत् दर्भपिंजलीमैशान्यां क्षिपेत् ततः ॐ ये रूपाणि प्रतिमुञ्जमानाः असुराः संतः स्वधया चरन्ति परा पु
 रो न्यपुरो ये भरन्त्यग्निं शस्त्रैर्कां न्प्रणुदात्यस्मादिति मंत्रेणारेखायामंगारं भ्रामयित्वा दक्षिणस्यां दिक्षित्यजेत् ततस्त
 त्रच्छिन्नमूलकुशानां स्तीर्य सव्यं कृत्वा देवताभ्य इति त्रिजपेत् ततोऽप्यसव्यं कृत्वा पुटके जलतिलपुष्पगंधान् कृत्वा
 मोरकतिलजलान्यादाय ॐ अघामुक्ता गोत्रे मातरमुक्ता देवि सांवत्सरिकैकोद्दिष्ट आह्वे पिरडस्थाने चावने निश्चते स्वे

तिष्ठिन्मूलकुशोपरिअवनेजनंदयात् ततस्तिलघृतसहितान्नेनपिण्डकृत्वा मधुघृताभ्यामभिधार्य सोटकतिलजल
पिराडानादाय ओं अयामुकगोत्रेमातरमुकदेविसांवत्सरिकैकोद्विष्ट आद्वपिण्डः स्वधेतिपिराडं सव्योपगृहीतद
क्षिणहस्तेनकुशोपरिदद्यात् ततः कुशमूलेकरं प्रोक्ष्य सव्यंकृत्वा द्विराचम्य हरिं स्मृत्वा अपसव्यंकृत्वादक्षिणाम
खः ओं अन्नमातर्मादयस्व यथाभागमावृषायस्वेतिपरेत् उदङ्मुखीभूयश्वासंमातरं धारयन् परावर्त्तमानः ओं अ
मीमदन्नमाता यथाभागमावृषायिष्टेतिपरेत् ततोऽवनेजनावशिष्टजलसहितं पुटकसादाय मोटकतिलज
न्यादाय ओं अयामुकगोत्रेमातरमुकदेविसांवत्सरिकैकोद्विष्ट आद्वपिण्डं प्रत्यवनेनिक्ष्वतेस्वधाइतिप्रत्यवने
दद्यात् ततोनीवीं विस्रंस्य सव्यंकृत्वाचम्य अपसव्यंकृत्वा वामेनपाणिना धृतं सूत्रं दक्षिणेनवादाय
मातारसायनमस्तेमातः शोषायनमस्तेमातर्जीवायनमस्तेमातः स्वधायै नमस्तेमातर्घोरायनमस्तेमातर्मेन्यवे नमस्तेमा
तर्मातर्नमस्तेगृहान्नोमातर्देहिस तस्तेमातर्देष्टु इति पठित्वा एतन्नेमातर्वासइति मंत्रेण पिण्डोपरि सूत्रं धत्वा सोटक
तिलजलान्यादाय ओं अयामुकगोत्रेमातरमुकदेविसांवत्सरिकैकोद्विष्ट आद्वपिण्डे एततेवासः स्वधेति सूत्रमुत्सृज्य त
तः पिण्डे गंधपुष्पधूपदीपतांबूलानितृप्नीदत्वा ओं शिवा आपः संत्विनिजलं ओं सोमनस्यमस्त्विति पुष्पम् ओं अक्षतं च

आ-
७२

रिष्टमस्त्वितितंडुलान् भोजनपात्रे निक्षिपेत् ततो मोरकतिलजलान्यादाय ॐ अघामुकगोत्रायामातुरमुकदेव्याः सां
वत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धे दत्तै तदन्नपानादिकमक्षय्यमुपतिष्ठतामित्यक्ष्णोदकमुत्सृजेत् ततः सव्यं कृत्वा दक्षि-
णामुखः ॐ अघोरामातास्तु इति पिंडोपरि पूर्वाग्रां जलधारां दद्यात् ततः पूर्वाभिमुखः कृतांजलिः ॐ गोत्रन्नो
वर्द्धतां दातारो नो भिवर्द्धताम् वेदाः संततिरेव च श्रद्धा च नो मा व्यगमद्गुदेऽप्ये च नो स्तुतिः अन्नं च नो वद्गुभवे द-
तिथीं श्वलभेम हियान्वितारश्चनः संतु मा चया चिष्मकं च न एताः सत्या आशिषः संतु दत्ता श्रीः प्रार्थनं कुर्यात् ततो
ऽप्यसव्यं कृत्वा सपवित्रकुशत्रयं पिंडोपरि आस्तीर्य ॐ ऊर्जं ब्रह्मन्तीरमृतं घृतं पयः कीलालं परित्युतम् स्वधास्य
तर्पयत मे मातरमिति कुणोपरि दक्षिणाग्रां जलधारां दद्यात् ततो नम्रीभूय पिण्डमाघ्रायोत्थापयेत् पिण्डाधार
कुशानुल्मुकं वन्हौ निक्षिप्यार्घपात्रमुत्तानीकृत्य दक्षिणां दद्यात् ततो मोरकतिलजलान्यादाय ॐ अघामुकगोत्रायामातुरमुकदेव्याः सां
वत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धप्रतिष्ठार्थं रक्तिकापरिमितं रजतं चंदनं यथानामगोत्राय ब्राह्मणा
पदक्षिणां दातुमहमुत्सृजे इति यथावैभवं दद्यात् ॐ अभिरम्यतामिति विसर्जनम् ततः सव्यं कृत्वा ॐ देवताम्य
इति त्रिजपेत् ततोऽप्यसव्यं कृत्वा हस्ताभ्यां दीपं निर्वाप्य हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य सव्येनाचम्य प्रमादात् कुर्वतां कर्म प्रच्यवे

राम
७३

ध्वरेषु यत्स्मरणादेव तविष्णोः संपूर्णं स्यादिति श्रुतिरित्युक्ता आह संपूर्णकामो विष्णुस्मरेत् ततः आर्क्षीयवस्तुतिवा
ह्यणाय प्रतिपादयेत् जले वा क्षिपेत् तत इष्टैः सह शेषभोजनम् एवं यत्न्यादि आहं यत्न्यादि संबंधिनाम्नोलेखे वि
शेषः शस्त्रादि हतनिमित्तकेऽपि एकोद्दिष्ट एव प्रयोगः सांवत्सरिकपदं तत्र न दातव्यम् सद्यथा आम्बिनकृष्णचतुर्दश्यां
लिखावमुकगोत्रायामातुरमुकदेव्या एकोद्दिष्ट आहमहं करिष्ये इति संकल्पं कुर्यात् ओं अघामुकगोत्रे मातरमुकदे
वि एकोद्दिष्ट आह इदमासे न ते स्वधा इत्येवमाघुत्सर्गवाक्यम् इत्येकोद्दिष्ट प्रयोगः अथ स्त्रीकर्तृक आह प्रयोगः
स्नाता शुक्लवस्त्रयुगधारिणी मध्याह्ने सुसमावृतं पञ्चगव्योपलोपितज्वलदंगारशोधितं गौरमृत्तिकाच्छादितं यथा
प्रादेशास्मदित आर्क्षीयद्रव्यं ज्वलितदीपं विकीर्णं तिलगौरसर्षपं आह दैशमागत्या च म्यासने प्राङ्मुखी उपविशेत् पा
चिकांतरपक्षे सिद्धमिति पाचिकां पृच्छेत् अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थागतोऽपि वा यः स्मरेत्युक्तं रोकाक्षं सर्वाह्याभ्यं
तरः शुचिः पुंडरीकाक्षः पुनात्विति कुशत्रयजलेन आर्क्षीयद्रव्याणि सिंचेत् ततः कुशत्रयतिलजलान्यादाय अघामु
कगोत्रस्य पत्न्युरमुकशर्मणाः सांवत्सरिकैकोद्दिष्ट आहमहं करिष्ये इति संकल्पयेत् ततः देवताभ्यर्चयति त्रिर्जपेत् ततोऽभ्य
र्चयेत् देवतामुखी पातितवामजानुर्मातृकतिलजलान्यादाय अघामुकगोत्रपतेः मुकशर्मन् सांवत्सरिकैकोद्दिष्ट आह इ

ॐ मासनेतेनमः इति पितृतीर्थेन मोटक रूपमासने सुत्सजेत् ततस्तृष्णीं भोजनपात्रे तिलान् प्रक्षिप्य अर्घपात्रे पवित्र
धारणं जलप्रक्षेपस्तिलगंधपुष्पप्रक्षेपश्च ततोऽर्घपात्रं वामहस्ते कृत्वा पवित्रमुत्तराग्रं भोजनपात्रे धृत्वा तदुपरि
उदकांतरं दत्त्वा मोटकादीन्यादाय अयामुक्तगोत्रपतेऽमुक्तशर्मन् सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्ध एष ते हस्तार्घ्यं नम
दुत्यर्घ्यं पवित्रोपरि दत्तुं सुत्सजेत् ततोऽवशिष्टजलपवित्रसहितमर्घपात्रमासनवामभागे यत्येस्थानमसीति
न्युद्धीकुर्यात् ततो गंधादिदानम् मोटक तिलजलान्यादाय अयामुक्तगोत्रपतेऽमुक्तशर्मन् सांवत्सरिकैकोद्दि
ष्टश्राद्धे एतानि गंधपुष्पधूपदीपतांबूलयज्ञोपवीतवासांसितेनमः ततो जलेनासनसहितं भोजनपात्रं मंडलेन
वेष्टयेत् श्राद्धीयान्नाग्रभार्गसव्यं जनं स तिलजलं पुटकादौ कृत्वा मोटकादीन्यादाय इदमन्नमेतद्भूस्वामिपितृभो
नम इति भूस्वामिनेऽन्नं दद्यात् ततोऽन्नाम्रपात्रस्थितमन्नं कराभ्यामादाय पतिं ध्यायतीपरिवेषयेत् जलं घृतं च व्यंज
नं पुटकांतरस्था तच्चोपनीय अन्ने मधुदत्तामधुमधिति च जपेत् तत उभाभ्यां व्यस्ताभ्यां भोजनपात्रं सालभ्यान्तम
मृतं तया चिंतयेत् कृत्वा कृत्वा मिदं रक्षमदीयमिति परित्वा दक्षिणहस्तमुत्तोल्य तदंगुष्ठमिदमन्नं इमा आपः इदमा रक्ष
ज्यमित्यन्नजलपृतेषु निक्षिप्य इदं कविरिति पुनरन्नेऽंगुष्ठं निक्षिप्य अन्नोपरि तिलान्विकीर्त्य मोटकादीन्यादाय अयामु

कगोत्रपते भुक्शर्मन् सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धदमन् सोपकरांतेनमः इत्यन्नमुत्तरजेत् ततोवामहस्तमप्युत्तोल्य
न्नहीनमित्यादियठित्वाततोभूमौतिलान्विकीर्यदर्भेषूपविष्यनीलकंठस्तुतिरुचिस्रवादीनियठेत् अशक्तौनमस्तु
भ्यविरूपाक्षइति श्लोकमपिपठेत् ततउच्छिष्टसन्निधावास्तुतकुशत्रयांभूमिप्रोक्ष्यसतिलजलप्रोक्षितंसव्यंजन
घृतमन्नमादायअनग्निदग्धाः पठित्वाकुशोपरिकुशादिनाविकिरेत् ततआचम्यहरिंस्मृत्वादक्षिणामुखीपिशडः
स्थानेप्रादेशमात्रंपरिमायकरद्वयतर्जन्यंगुष्ठधृततन्मूलयादर्भपिंजुल्यातदुल्लिख्य दर्भपिंजलीमुत्तरतःक्षिपेत्
ततस्तत्रज्वलदंगारभ्रामयित्वादक्षिणस्यांदिशिक्षिपेत् ततस्तत्रल्लिमूलकुशत्रयमास्तीर्यप्राङ्मुखीदेवताभ्यद्
त्यादिभिः पठेत् ततोदक्षिणामुखीपुटकेतिलजलगंधपुष्पाणिरुत्वायणिनामोटकान्यादाय अद्यामुकगोत्रपतेभु
क्शर्मन् सांवत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धपिण्डस्थानेऽत्रावनेनिश्चतेनमइतिकुशोपरिअवनेजनंदद्यात् ततस्तिलजल
व्यंजनमधुघृतयुतान्नेनपिंडंनिर्मायमधुघृताभ्यामभिधार्यमोटकादीनिचादय अद्यामुकगोत्रपतेऽमुकशर्मन्सां
वत्सरिकैकोद्दिष्टश्राद्धएषतेपिंडोनमइत्यवनेजनंकुशोपरिवामान्वारब्धदक्षिणायणिनापिंडं दद्यात् ततोद्विराच
म्यहरिंस्मृत्वाततउत्तराभिमुखीभूय भ्वासंनियम्यपतिंध्यायतीदक्षिणामुखीभवेत् ततोदत्तावशिष्टजल्युतम

वनेजनपात्रं मोदकादीनि चादाय अथा मुकगोत्रपतेः मुकशर्मन्सांवत्सरिकैकोद्दिष्टाद्देपिंडेऽत्र प्रत्यवने निक्ष्वमेन
मदति प्रत्यवने जनं दद्यात् ततो नोवीं विसंस्याचम्य दक्षिणा मुखी वामेन पाणिना सूत्रमादाय दक्षिणेन पिंडोपरि धृ
त्वा अथा मुकगोत्रपतेः मुकशर्मन्सांवत्सरिकैकोद्दिष्टाद्देपिंडे एतज्जेवासो नमदति मोदकादिना सूत्रमुत्सृजे
त् ततः पिण्डे गंधादिदानं ततः शिवा आपः संत्विति जलं सौमनस्यमस्त्विति पुष्पम् अक्षतं चारिष्टमस्त्विति तंडुला
भोजनपात्रे प्रक्षिप्य मोदकादीन्यादाय अथा मुकगोत्रस्य पत्युरमुकशर्मणाः सांवत्सरिकैकोद्दिष्टाद्देतैतदन्न
पानादिकमक्षय्यमुपतिष्ठतामित्यक्षय्योदकं दद्यात् ततः पिंडोपरि आघोरः पतिरस्तु इति पूर्वाग्रांजलधारं दद्या
त् ततः प्राङ्मुखी कृतांजलिः गोत्रं नोवर्द्धतामित्यादि पठित्वा एताः सत्याः शिषः संत्वित्या शिषः प्रार्थयेत् ततः पिण्डोप
रि दक्षिणा मुखी सपवित्रकुशत्रयं दक्षिणाग्रमास्तीर्य तदुपरि दक्षिणाग्रांजलधारं दद्यात् ततो नम्रीभूय पिंडमा
ग्रायोत्थापयेत् पिंडाधारकुशानुल्मुकं च बन्धौ निक्षिपेत् ततोऽर्घपात्रमुत्तानीकृत्य दक्षिणादानं अथा मुकगोत्र
स्य पत्युरमुकशर्मणाः कृतैतत्सांवत्सरिकैकोद्दिष्टाद्दे प्रतिष्ठार्थं रक्तिका परिमितं रजतं चंद्रदैवतं यथानामगो
त्राय ब्राह्मणां दक्षिणां दानुमहमुत्सृजेदति दक्षिणां दद्यात् ततोऽभिरम्यतामिति विसर्जनम् ततः प्राङ्मुखी देवता

मदतित्रिः पदेत् ततो दक्षिणासुरवीहस्ताभ्यां दीपं निर्वाप्य ततो हस्तौ पादौ प्रक्षील्या च म्यप्रमादात् कुर्वतामित्यादि प
ठित्वा आहुतं पूर्णं कामतया विष्णुस्मरेत् ततः आह्वीय वस्तु ब्राह्मणाचार्य्ययेत् अंभसि वाक्षिपेत् ततश्चैः सह
भोजनम् एवमेव शस्त्रहतादिनिमित्तकमाश्विनकृष्णचतुर्दश्यांतिथौ आहुतं कर्तव्यं सांवत्सरिकपदं तत्र न दातव्यं
तद्यथा अथ आश्विनकृष्णचतुर्दश्यांतिथौ अमुकगोत्रस्य पत्युरमुकशर्मणा एको द्विष्ट आहुतं कर्तव्यं इति संक
ल्पः अथ अमुकगोत्रपतेः मुकशर्मणे को द्विष्ट आहुतं इदमासनं तेन मर्त्येव मादिनाः सनादिदानम् एवमेव भूद
कर्तव्यं कैको द्विष्ट आहुतं प्रयोगः अथ पात्रिकपार्वणा आहुतप्रयोगः अपरान्ते स्नातः सुक्लद्विवासाः सुचिराचम्य वस्त्रा
दिना वेष्टितं आहुतं देशमागच्छेत् ततः प्राञ्ज्य स्व उपविश्य सिद्धान्तं संभवे सिद्धमिति पाचिकांष्टुष्टु ओं अपवित्रं इ
त्यादि पठित्वा ओं पुंडरीकाक्षः पुनात्विति कुशत्रयानीतजलैः आहुतं वस्तूनि सिंचेत् रक्षार्थं दीपं निधाय गौरसर्प
पैरवकीर्य्य ओं नमो नमस्ते गोविंद पुण्यं पुरुषोत्तमः इदं आहुतं त्वर्षी केशरक्षत्वं सर्वतो दिशः प्राच्ये नमः अवाच्ये न
मः प्रतीच्ये नमः उदीच्ये नमः यवपुष्पैः भूम्ये नम इति भूमिं त्रिः संपूज्य पादयोरधः कुशत्रयं दत्त्वा ततः कुशत्रयतिल
जलैः संकल्पं कुर्यात् ओं अथ अमुकमासो यामुकपक्षी यामुकतिथावमुकगोत्राणां पितृपितामहप्रपितामहानाममुक

मुकशर्मणां अमुकगोत्राणां मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाममुकामुकशर्मणां पार्वणा आह महेकरि
 ष्ये नतो गायत्रीं निर्जपित्वा ॐ देवताभ्य इत्यादि निर्जपेत् तत उत्तराभिमुखो दक्षिणोत्तरक्रमेण दासादित कुशत्रयात्मका
 सनद्वयं प्रथमं दक्षिणमासनं सयवमुत्सृजेत् ॐ अघामुकगोत्राणां पितृपितामहप्रपितामहानाममुकामुकशर्मणां पा
 र्वणा आह संवन्धिनो विश्वे देवा इदमासनं वीनमः इति कुशत्रयं यवजलैरुत्सृजेत् एवं ॐ अघामुकगोत्राणां माता
 महप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाममुकामुकशर्मणां पार्वणा आह संवन्धिनो विश्वे देवा इदमासनं वीनमद्वय
 परमुत्सृजेत् नतोऽपसं व्यंकृत्वा पातितवामजानुर्दक्षिणाभिमुखो द्विगुणभुक् कुशत्रयतिलजलान्यादाय
 पूर्वपश्चिमासादितमोटकरूपाणि षडासनानि तिलजप्रोक्षितानि प्रत्येकं पित्रादिभ्यः पश्चिमत आरभ्य उत्सृजे
 त् तत्रक्रमः ॐ अघामुकगोत्रस्य पितुरमुकशर्मणाः पार्वणा आह इदमासनं ते स्वधा एवं पितामहप्रपितामहयोः
 ॐ अघामुकगोत्रमातामहामुकशर्मणाः पार्वणा आह इदमासनं ते स्वधा एवमेव प्रमातामहवृद्धप्रमातामहयोर्द
 यात् ततः संवंकृत्वा ॐ विश्वान् देवानहमावाहयिष्ये इत्युक्त्वा ॐ विश्वे देवाः आगतभृणुताम इमं हवम् इमं व
 हिं निर्णीदतेत्यादिना देवानावाह्य ॐ यवो मियवयास्मद्वेषो यवयागतीरितियवान्विकीर्य ॐ विश्वे देवाः शृणुते

त्वादिजपेत् ॐ आगच्छंतुमहाभागाविश्वेदेवामहावलाः ये यत्र योजिताः आह्वेसा वचना भवन्तु ते इति श्लोकं च पठेत् त
तोऽपसव्यं कृत्वा दक्षिणाभिमुखः ॐ पितृ नहमावाहयिष्य इत्युक्त्वा ॐ उपान्तस्त्वानिधीमह्युसन्तः समधीमहि
उपान्नुशतः आवहयितृ नहवियेऽन्तवे इत्यादिना पितृनावाह्य ॐ अपहताऽअसुरारक्षाऽसिवेदियदः
इत्यादिना पात्रेषु तिलान् विकीर्य ॐ आयन्तुनः पितरः सोम्या सोमिन्धवाताः पयिभिर्द्वैव पात्रैः अस्मिन्त्यस्ते
स्वधयामदंतो धिन्नवन्त ते वन्त्वस्मानित्यादि पठेत् ततः सव्यं कृत्वा देवार्घपात्रद्वये पयि त्रेधत्वा अपरु येन पि
त्रा घर्घपात्रेषु प्रत्येकं यवि त्रं धत्वा सव्येन देवार्घपात्रद्वये ॐ शान्तो देवी रभिष्टुपः आपो भवन्तु पीतये शंष्यौ
रभिस्त्रवन्तुनः इत्यादिना जलं प्रक्षिप्य अपसव्येन पित्रा घर्घपात्रद्वये नेनैवमनेराजलं पितृतीर्थेन सिपेत्
ततः सव्यं कृत्वा ॐ यवोसियवयास्मद्द्वयो यवया एतीरिति देवार्घपात्रद्वये प्रत्येकं यवान् प्रक्षिप्य अपसव्येन पि
त्रा घर्घपात्रेषु प्रत्येकम् ॐ तिलोसि सोम देवत्यो गोसवी देव निर्मितः ॥ प्रत्नमद्भिः पृक्तः स्वधया पितृद्व्यौ कान्द्रीणा
हि नः स्वाहा इति तिलान् प्रक्षिपेत् ततः सव्येन देवार्घपात्रद्वये दूध्नीमेव गंधपुष्पे प्रक्षिप्य अपसव्येन पित्रा घर्घ
पात्रेषु प्रक्षिपेत् ततः सव्यं कृत्वा एकं देवार्घपात्रं वामहस्ते कृत्वा तत्र स्थितं यवि त्रे देवभोजन पात्रे पूर्वाग्रं धत्वा

भा
७६

तदुपरिकिंचिदुदकांतरंदत्वा ओं या दिव्या आयः पयसा संवभूवुर्या आन्तरिक्षा उत्तपार्थिवीर्या हिरण्यवर्णा यज्ञिया स्ना-
नः आपः शिवाः संच स्योना सुहवा भवंतु इति पठित्वा यवकुशजलान्यादाय ओं अघामुकगोत्राणां पितृपिताम-
हप्रपितामहानाममुकामुकशर्मणां पार्वणश्राद्धसंबन्धिनो विभ्वे देवा एषते हस्तार्घ्यं नमः इत्यर्घ्यं दददुत्सृजे-
त् एवमेव मातामहादिदेवेभ्योऽपि दद्यात् ततोऽपसव्यं कृत्वा पित्रर्घ्यपात्रं वा महस्ते कृत्वा पितृभोजनपात्रे दक्षिणा-
ग्रंथविन्नेधत्वा तदुपरिकिंचिदुदकांतरंदत्वा ओं या दिव्या आयः पयसा संवभूवुर्या आन्तरिक्षा उत्तपार्थिवीर्या हिर-
ण्यवर्णा यज्ञिया स्नान आपः शिवाः संच स्योना सुहवा भवंतु इति पठित्वा मोरकतिलजलान्यादाय ओं अघामुक-
गोत्रपितरमुकशर्मन् पार्वणश्राद्धे एषते हस्तार्घ्यः स्वधेति अर्घ्यं दददुत्सृजेत् एवंमेव पितामहादिपंचभ्यो दद्या-
त् ततः सव्यं कृत्वा पवित्रसहितमवशिष्टजलसुतं देवार्घ्यपात्रद्वयं यथाक्रमं प्रत्येकं देवासनदक्षिणापार्श्वे ओं वि-
भ्वेभ्यो देवेभ्यः स्थानमसीत्युक्ता उन्नानमेव धारयेत् अपसव्यं कृत्वा किंचित् प्रपितामहार्घ्यपात्रस्थितं पवित्रादीनि
पितामहार्घ्यपात्रे कृत्वा तानि सर्वाणि पित्रर्घ्यपात्रे कृत्वा पित्रर्घ्यपात्रं पितामहार्घ्यपात्रोपरितदुभयं प्रपितामहर्घ्यपा-
त्रोपरिधत्वा पितृवामपार्श्वे ओं पितृभ्यः स्थानमसीति मिलितान्येव न्युज्जीकुर्यात् एवमेव मातामहाघर्घ्यपात्राणि

रामः
७६

मेलयित्वा मातामहवामपार्श्वे ओं मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः स्थानमसीत्यर्घपात्राणि न्युज्जीकुर्यात् त
थास्थापितानि च तानि दक्षिणादानपर्यंतं नोद्धरेत् न चालयेत् ततः सव्यं कृत्वा गंधादिदत्त्वा पवकुशजलेः सं
कल्पं कुर्यात् ओं अद्यामुकगोत्राणां पितृपितामहप्रपितामहानाममुकामुकशर्मणां पार्वरा आह संवन्धि नो विभ्ये
देवा एतानि गंधपुष्पधूपदीपतांबूलयज्ञोपवीतवासांसिवोनमदति यथा संभवमुत्सृजेत् एवमेव मातामहा
दिदेवेभ्योऽपि दद्यात् ततोऽप्यसव्यं कृत्वा गंधादिदत्त्वा मोरकतिलजलान्यादाय ओं अद्यामुकगोत्रपितरमुकश
र्मण्यपार्वरा आह एतानि गंधपुष्पधूपदीपतांबूलयज्ञोपवीतवासांसिते स्वधेति पित्रे गंधादिदद्यात् एवमेव
पितामहद्विपंचभ्योऽपि दद्यात् ततो जलेन भोजनपात्रसहितमासनं वेष्टयित्वा मंडलानि कुर्यात् ततः आह देया
न्नाग्रभागमानीय सद्यंतं तत्सव्येनैव प्राङ्मुखः पुटकादिस्थितजले आहुतिद्वयं जुहुयात् ओं अग्नये कव्यवाहना
य स्वाहा ओं सोमाय यितुमते स्वाहा ततो जलघृतसहितं तिलव्यं जनयुतमन्नमप्यसव्येन ओं इदमन्नमेतद्भूत्वा
मिषितभ्योनमदति दद्यात् ततो हुतशेषमन्नं किंचित्किंचित्सव्येन देवपात्रद्वये अपसव्येन पित्रादिपात्रेषु दत्त्वा
पिण्डार्थं किंचिदवशेषयेत् तत उत्कृष्टमन्नं सिद्धमामं वा पुरुषाहारक्षमंप्रत्येकं परिविष्य यथा संभवमुपकरणा

आ.
३७

जलं पतं च तत्रोपनीय सव्येन दैवे अप सव्येन पित्रादि पात्रेषु मध्वन्तो परिदत्त्वा प्रत्येकं ओं मधुवाताः ऋताय ते मधुक्षरन्ति
सिन्धवः माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः ओं मधुनक्तु तोष सोमधुमत्यार्थि वरजः मधुघोरस्तुनः पिता ओं मधुमान्नोन्नस्यति
र्मधुमा १॥ अस्तु सूर्यः माध्वीर्गावो भवन्तु नः ओं मधुमधुध्विति च जपेत् ततः सव्येन उत्तानपाणिभ्यां देवपात्रं स्पृष्ट्वा
ओं पृथिवी ते पात्रं घोरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखेऽ अमृतेऽ अमृतं जुहोमि स्वाहा ओं इदं ध्विस्तुर्विचक्रमे त्रेधानि दधे प
दम् समूढमस्य पात्रं सुरे इति पठित्वा ओं कृष्णहव्यमिदं रक्ष मदीयमिति पठित्वा ओं इदमन्नमित्यन्ने ओं इ
मा आप इति जले ओं इदमाज्यमिति घृते ओं इदं हविरिति पुनरन्ने दक्षिणा करं शुभमावेष्ट्य ओं यवो सियवयास्मद्दृष्टो
यवयागतीरितियवानन्ने प्रक्षिप्य ओं अद्यामुकगोत्राणां पितृपितामहानाममुकामुकशर्मणां पार्वणा आइ संवधि
नो विभ्वे देवा एतद्दो नं सोपकरां नमः इति कुशत्रययवजलैरुत्तुजेत् एवमेव मातामहादिदेवेभ्योऽपि दद्यात् त
तोऽप सव्यं कृत्वा दक्षिणा मुखः पातितवामजानुः पितृपात्रं न्युद्धाभ्यां व्यस्ताभ्यां पाणिभ्यां स्पृष्ट्वा ओं पृथिवी ते पात्रं
घोरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखेऽ अमृतेऽ अमृतं जुहोमि स्वाहा ओं इदं ध्विस्तुर्विचक्रमे त्रेधानि दधे यदम् समूढमस्य
पात्रं सुरे इति पठित्वा ओं कृष्णकव्यमिदं रक्ष मदीयमिति पठित्वा ओं इदमन्नमित्यन्ने ओं इमा आप इति जले ओं इ

राम
३७

दमाज्यमिति घृते ओं इदं कविरिति पुनरन्नेदक्षिराकरांगुष्टमावेष्ट्य ओं अपहृताऽअसुरारक्षा ॐ सिवेदियदहृत्य
नोपरितिलान्विकीर्य मोदकतिलजलान्पादाय ओं अद्यामुकगोत्राय पित्रे रमुकशर्मणो पार्वणा आद्वयतते न सो
पकरणं स्वधेति पित्रे नमुत्सृजेत् एवमेव पितामहादिभ्योऽपि दद्यात् यद्येकं पात्रं भवति तदा पृथिवीपात्रमिति मे
त्रः पुनर्न पशनीयः ततः अन्नहीनं क्रियाहीनं विधिहीनं च यद्रवेत् तत्सर्वमच्छिद्रमस्तु इति जपेत् ततो गायत्री
त्रिजपेत् ततः कुशेषूपविश्य ठौ मधुवाता इति नृचं जप्त्वा रक्षोघ्नीः ओं कृणुष्व जपा इत्याद्या नृचः पठित्वा भूमिं
तिलैरवकिरेत् ओं उदीरतामवरऽउत्परासऽउन्मध्यमाः पितरः साम्यासः असुर्यऽ ई पुरवकाऽ ऋतज्ञा स्तेनो
बन्धुपितरो हवेषु इत्यादि पितृमंत्रान् ओं सहस्रशीर्षेत्यादि पुरुषसूक्तं जपे ओं आमुः शिषान इत्यादिकमप्रातिर
यं अन्यानि च पवित्राणि जपेत् पुराणेतिहासस्मोत्रादीनि च जपेत् तत उच्छिष्टसन्निधानावास्तुत कुशत्रयाभ्य
मिप्रोक्ष्म सर्वप्रकारमन्नमुहृत्य सतिलमेकीकृत्य ओं अग्निदग्धाश्च ये जीवा ये प्रदग्धाः कुले मम भूसौ दत्ते न हृष्य
न्तु तस्वायां नु परांगतिमिति कुशोपर्यन्तमुत्सृजेत् ततः संव्यं कृत्वा च म्यहरिं स्मृत्वा गायत्री मधुवाता इति नृचं
धुमधुमं ध्विति च जपेत् ततोऽप्यसंस्कृत्वा पिराडपातनार्थं निर्मितहस्तमात्रचतुरंगुलोच्छिन्नदक्षिणप्लवपिशिर

श्री-
७८

काद्वयमध्यस्थाने सव्यहस्तधृतोपरिभागेन दक्षिणहस्तधृतमूलेन पवित्रेण ॐ अपहृताः असुरारक्षा ॐ सिवेदि
षट्दक्षिणमंत्रेण प्रादेशमात्रमुल्लिखेत् पवित्रमैशान्यादिशिक्षयेत् ततः उभयत्र ॐ ये रूपाणि प्रतिमुंचमानाः
असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति परापुरे निपुरे ये भरंत्यग्निष्टां ह्येकान्प्रणुदात्वस्मादिति मंत्रेण ज्वलदंगारं प्रत्ये
कं भ्रामयेत् अंगारं दक्षिणतो निदध्यात् तत उपमूलं सकृदाच्छिन्नं दक्षिणाग्रकुशत्रयं रेखायामासृणुया
त् ततः सव्यं कृत्वा ॐ देवताभ्य इति त्रिर्जपेत् ततोऽप सव्यं कृत्वा पुरकषट्के जलतिलगंधपुष्पाणि कृत्वा एकं
पात्रं वा महस्ते कृत्वा मोरकतिलजलान्यादाय ॐ अद्या मुकगोत्रपितरमुकशर्मन् पार्वणाश्राद्धपिराडस्थानेऽ
क्रावने निक्ष्वते स्वधा इत्यास्त तदर्धमूलेऽवने जनं दद्यात् एवं पितामहाया परपात्रमादाय कुशमध्ये तृतीयं पा
त्रमादाय प्रपितामहाय कुशापे दद्यात् एवमपरपिंडिकायामपि यथाक्रमं कुशेष्ववजे जनादि दद्यात् ततः सव्यं ज
नतिलजलमध्वाज्यहुतशोषान्नेन षट्पिराडान्निर्माय मधुघृताभ्यामभिधार्य दद्यात् प्रथमं मोरकतिलजलपिण्ड
मादाय ॐ अद्या मुकगोत्रपितरमुकशर्मन् पार्वणाश्राद्ध एष ते पिंडः स्वधा इति प्रथमावने जनस्थाने पिराडं दद्यात्
एवं पितामहं प्रपितामहयोः प्रत्येकं तत्तदवने जनस्थाने पिराडं दद्यात् एवमपरपिराडानपि द्वितीयपिण्डिकायां त

राम-
७८

तदवनेजनस्थानेमातामहादिभ्योदद्यात् पिण्डदानं च सव्योपगृहीतदक्षिणहस्तेन कार्यम् ततः प्रपितामहादृष्ट्वा
णालेपभागभुजांतरिमुद्दिश्य ओं लेपभागभुजस्तप्यंतु इति पठित्वा पित्रादिकपिण्डाधारकुशमूले करं प्रोक्ष्य सव्यं
कृत्वा त्रिराचमेत् ततो हरिं स्मृत्वा अपसव्यं कृत्वा दक्षिणाभिमुखः ओं अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषाध्व
मिति पठित्वा वामावर्तेनोदङ्मुखीभूय प्रीतमनाः श्वासं नियम्य तेनैव यथाय एवर्तमानः पितृन्भास्वरमूर्तीभ्या
यन् अमीमदंत पितरो यथाभागमावृषाध्विष त इति जपेत् ॥ ततः पूर्वदन्तावशिष्टजलयुतमवनेजनपात्रगदा
य ओं अद्यामुकगोत्रपितरमुकशर्मन् पार्वण आद्वे पिण्डेऽत्र प्रत्यवने निक्षेपेते स्वधेति प्रथमपिण्डोपरि प्रत्यव
ने जने दद्यात् एवमेव तत्तदवने जनपात्रैः पितामहादिभ्यस्तत्पिण्डोपरि प्रत्यवने जने दद्यात् ततो नीवीवि
स्रं स्यात् ॥ सव्येनाचम्य अपसव्यं कृत्वा वामेन पाणिना नीयदक्षिणकरे सूत्रं कृत्वा ओं नमो वः पितरो रसायनमो
वः पितरः शोषायनमो वः पितरो जीवायनमो वः पितरः स्वधायै नमो वः पितरो घोरायनमो वः पितरो मन्यवे नमो
मो वः पितरः पितरो मन्यवे नमो वः पितरः पितरो नमो वो गृहान्नः पितरो दत्तसतो वः पितरो देष्म इति पठित्वा एत
द् पितरो वास इत्युक्त्वा षट्पिण्डेषु सूत्राणि धृत्वा मोदकतिलजलान्यादाय ओं अद्यामुकगोत्रपितरमुकशर्मन्

श्रा
७९

पार्वणाश्राद्धेपिण्डे एतत्तेवासः स्वधेतिमूत्रमुत्सृजेत् एवमपरपिण्ड पंचकेषु तत्तन्नाम्नोत्सृजेत् ततो गंधपुष्पधूपदीप
तांबूलानि प्रत्येकं पिण्डेषु दद्यात् ततः ॐ शिवा आपः सन्त्विति जलं सौमनस्यमस्त्विति पुष्पं ॐ अक्षतं चारिष्टम
स्त्विति तंडुलानन्नपात्रेषु क्षिपेत् ततो मोरकतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रस्य पितुरमुकशर्मणाः पार्वणा
श्राद्धे दत्तै तदन्नपानादिकमक्षय्यमस्त्वित्युत्सृजेत् एवमेव पिता महादीनां वस्यंतानाम्नां प्रत्येकमुत्सृजेत् ततः स
व्यंकृत्वा दक्षिणां दिशं पश्यन् सुमनाः पिण्डोपरि ॐ अधोराः पितरः सन्त्विति पठन् पूर्वाग्रां जलधारं दद्यात् त
तः कृतांजलिः प्राञ्जुख आशिषः प्रार्थयेत् ॐ गोत्रेनो वर्द्धतां दातारो नो भिवर्द्धन्तां वेदाः संततिरेव च अद्वा च
नो मा व्यगमद्बद्धं देयं च नोस्तु अन्नं च नो बद्धं भवेदतिथीश्च लभेमहि याचितारश्च नः संतु मा च याचिष्म कंच
न एताः सत्या आशिषः संतु ततोऽप्यसव्यंकृत्वा पिण्डोपरि सप्तवित्रकुशानां स्तीर्य ॐ ऊर्ज्ज्वहन्तीरमृतदु
तम्ययः कीलालम्यरिसुतम् स्वधास्थितर्ययत मे पितृ निति संन्नेरा सप्तवित्रकुशोपरि दक्षिणाग्रां जलधारं द
द्यात् ततः स्वस्थानस्थितानेव पिण्डान् श्रीभृषाघ्रायोऽस्यापयेत् ततः पिण्डाधारकुशानुत्सुकद्वयं च वन्होक्षिये
त् ततः सव्येन देवार्घपात्रद्वयं संचाल्याः पसव्येन पित्राघर्घपात्राण्युत्तानीकृत्य सव्येन कुशत्रयपवजलैर्देवदाम्

राम
७९

क्षिणांदद्यात् ॐ अघामुकगोत्राणां पितृपितामहप्रपितामहानाममुकामुकशर्मणां पार्वरा आइसवंधिनां विश्वेषां
देवानां कृतैतत्पार्वरा आइ प्रतिष्ठार्थं हिरण्यमग्निदैवतं यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे ए
वं मातामहादि आइ संवंधि विश्वे देव ब्राह्मणाय दक्षिणां दद्यात् ततोऽपसव्येन मोरकतिलजलान्यादाय पित्रादि
आइ दक्षिणां दद्यात् ॐ अघामुकगोत्रस्य पितुरमुकशर्मणाः कृतैतत्पार्वरा आइ प्रतिष्ठार्थं मिदं रजतं चंद्रदैवतं
यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे एवं पितामहादि आइ न्तमपि दक्षिणां दद्यात् हिरण्यं र
जतां संपत्तौ यथा संभवमन्यदपि फलमूलादिकं दक्षिणां दद्यात् ॐ वाजे वाजे वत वाजिनो नो धनेषु विप्रः अमृ
ताः ऋतज्ञाः अस्य मध्वः पिवत मादाय ध्वं तृप्ता यात पथिभिर्दैवयानैरिति पित्रादीन् विसर्जयेत् ॐ विश्वे देवा
प्रीयंतामिति देव विसर्जनम् ततः सव्येन देवताभ्यः पितृभ्यश्चेति त्रिर्जपेत् ततोऽपसव्येन रक्षादीपं निर्वाप्य
मयंकृत्वा हस्तौ पादौ प्रक्षाल्यावम्य ॐ प्रमादात् कुर्वतां कर्म प्रच्यवेता ध्वरेषु यत् स्मरणादेव तद्विष्णोः संपूर्णं
स्यादिति श्रुतिरिति पठित्वा कर्म पूर्णं तार्थं विश्वं स्मरेत् आद्वीयद्रव्याणि ब्राह्मणाय प्रतिपादयेत् तदभावे ज
ले वा क्षिपेत् ततो वैश्वदेव वलिकर्मणी कुर्यात् तदुक्तं स्वाहा तास्ना जले वाग्नौ कुर्यात् यं चाहुतीः ऋमात् ब्रह्मा प्र

श्रा०
८०

जापतिर्ह्यः कश्यपोनुमतिस्तथा १॥ चतुर्थ्यैर्जलं क्षिप्त्वा वैश्वदेववलिं चरेत् पर्जन्य आयः पृथिवीधातापि च विपूर्वं
र्गः २ चतुर्बाधुः प्राच्यवाची प्रतीची चाप्युर्वि वक्ष्यान्तरिक्षसूर्याश्च विश्वे देवास्ततः परं ३ विश्वे भूता उषाश्चापि भूता
नां च पतिस्तथा अपसव्येन सतिलं पितृभ्यश्च स्तुधानमः ४ सनकादिसप्तमर्त्येभ्यो हंत कंठोपवीतवान् पश्येत्तत्ते
च सव्येन जलं निर्णेजनं नमः ५ दद्यात्काकाश्च चांडालाः पतिताः पापसं गिनः ततः कीटपतंगाश्च गावः श्वानौत
तः परं ६ चतुर्थ्यं तानुयादाय नमो नान् क्रमतः पठेत् देवा मनुष्याः पशमवो वयांसि सिद्धाः सयक्षोरगदेत्यसंघाः
प्रेताः पिशाचास्तारवः समस्ता ये चान्नमिच्छंति मया प्रदत्तं १ कीटाः पतंगास्तारवश्च वृक्षा जले स्थले ये विचरंति
जीवाः ते तृप्तिमायां तु मया प्रदत्तं तेभ्यो विस्तरं भुवि चान्नमेतत् २ पिपीलिकाः कीटपतंगकाया बुभुक्षिताः क
र्मनिबंधवद्धाः प्रयांतु ते तृप्तिमिदं मयान्नं तेभ्यो विस्तरं सुखिनो भवंतु ३ येषां न मातानपितानवं धुर्न चान्नसिद्धि
र्न तथा न्नमस्ति तत् प्रयेन्नं भुवि च तमेतत्तेषां न्नत्सार्मुदिता भवंतु ४ शंखः सौरभेष्पदतिगोभ्यस्ततः श्वाना वि
तिश्वभाः इंद्रेति वायसानां च शनकैर्निक्षिपेद्भुवि ततः ब्राह्मणान् भोजयेत् इति नैमित्तिकश्चाद्वलिदानमि राम
ति यस्यः स्मृत्या च नामोक्त्वा तपोयज्ञक्रियादिषु न्यूनं संपूर्णं तोयाति सद्यो वंदेत मच्युतम् ॥ इति पार्वणश्राद्धविधिः ८०

एषविधिरुपरगनवान्नभक्षणतीर्थप्राप्तिनिमित्तकारिश्चाद्वेषुबोद्धव्यः तीर्थप्राप्तिनिमित्तकारिश्चाद्वेषुवाहनार्था
भावइतिविशेषः॥ अथाभ्युदयिकश्राद्धम् तत्रप्रथमतस्तनियतपूर्वकृत्योमातृपूजाविधिः प्रातःकालेस्नातः कृता
नित्यक्रियः कुण्डोपलकेवास्थापितरक्षिकासप्तदशतयेगरापातिसहितबोडशमातृः मृतिकामर्प्यश्रियंतदभ
वेतामपिरक्षिकायांपूजयेत् तत्रमातरश्च गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजयादेवसेनास्वधास्वाहामातरोलो
कमातरः तृष्टिः पुष्टिस्तथातुष्टिरथात्मकुलदेवतेति तत्रक्रमः आचम्य प्राञ्जल्युपविश्य प्रथमरक्षिकामारभ्य
ऋजेणगरापातिरसिगौर्यसि पद्मासिशच्यसिमेधासिसावित्र्यसि विजयासि जयासिदेवसेनासि स्वधासिसा
हासिमातरः स्थः लोकमातरः स्थतृष्टिरसि पुष्टिरसि तुष्टिरसि आत्मकुलदेवतासि श्रीरसीत्युक्ताततोऽसता
नादायपुनः प्रथमरक्षिकामारभ्य ओंभूर्भुवः स्वर्गापातेद्वागच्छद्वाहतिष्ठ ओंभूर्भुवः स्वर्गोद्वागच्छद्वाह
तिष्ठ ओंभूर्भुवः स्वः पद्मेद्वागच्छद्वाहतिष्ठ ओंभूर्भुवः स्वः शचिद्वागच्छद्वाहतिष्ठ ओंभूर्भुवः स्वर्मेधेद्वागच्छ
द्वाहतिष्ठ ओंभूर्भुवः स्वः सावित्रिद्वागच्छद्वाहतिष्ठ ओंभूर्भुवः स्वर्विजयेद्वागच्छद्वाहतिष्ठ ओंभूर्भुवः स्वदेवसेने
द्वागच्छद्वाहतिष्ठ ओंभूर्भुवः स्वः स्वधेद्वागच्छद्वाहतिष्ठ ओंभूर्भुवः स्वः स्वाहेद्वागच्छद्वाहतिष्ठ ओंभूर्भुवः स्वर्मा

तरइहागच्छतइहतिष्ठत ॐ भूर्भुवः स्वर्लोकमातरइहागच्छतइहतिष्ठत ॐ भूर्भुवः स्वः त्वष्टेइहागच्छइहतिष्ठ ॐ भूर्भुवः स्वः पुष्टेइहागच्छइहतिष्ठ ॐ भूर्भुवः स्वस्तुष्टेइहागच्छइहतिष्ठ ॐ भूर्भुवः स्व आत्मकुलदेव ते इहागच्छइहतिष्ठ ॐ भूर्भुवः श्रीः इहागच्छइहतिष्ठ गणपतिसहिता एतामातुः श्रिये च प्रत्येकमोकारव्याहृतिपूर्वकमावाह्यस्थापयित्वा ॐ मनोजूतिर्जयतामाज्यस्य नृहस्य तिर्य्यञ्जमिमन्तनो त्वरिष्टं य्यज्ञः समिमंदधातु विश्वे देवास्तद्दमादयं तामो प्रतिष्ठ इत्यक्षतान्विकीर्य्य एकदैवप्रतिष्ठां कुर्यात् ततः पाद्यादिगृहीत्वा प्रथमत आरभ्य एतानि पाषाण्याचमनीयस्नानीय पुनराचमनीयानि ॐ गणपतये नमः इदमनुलेपनं ॐ गणाः इमानि पुष्पाणि ॐ गणपतये नमः इति त्रिः पूजयेत् एतानि गंधपुष्पधूपदीपतांबूलनैवेद्यानि ॐ गणपतये नमः एवमेव ॐ गौर्यै नमः ॐ पद्मायै नमः ॐ शच्चे नमः ॐ मेधायै नमः ॐ सावित्र्यै नमः ॐ विजयायै नमः ॐ जयायै नमः ॐ देवसेनायै नमः ॐ स्वधायै नमः ॐ स्वाहायै नमः ॐ मातृभ्यो नमः ॐ लोकमातृभ्यो नमः ॐ त्वष्ट्यै नमः ॐ पुष्ट्यै नमः ॐ तुष्ट्यै नमः ॐ आत्मकुलदेवतायै नमः ॐ श्रियै नमः इति पाद्यादिभिः प्रत्येकमर्चयेत् ततो गणपति श्रीसहिताः षोडशमातरः क्षमध्वमिति विसर्जनम् ॐ श्रीर्महेश्वरस्वेति ततो घृतेन भित्तौ पंचसप्तवारैस्वा उत्तरोत्तरक्रमेण कुर्वीत ॥

त ताश्च फलेन प्रतिच्छेदनेन मंत्रेण ओं वसोः पवित्रमसि शतधारे वसोः पवित्रमसि सहस्रधारम् देवस्त्वासविता पुना
तु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुष्वा कामधुक्षः इत्यनेन भित्तौ त्रिः पंच सप्त वाष्टतधारे दद्यात् अथाभ्युदयिक आ
हू प्रयोगः तत्र दक्षिणोत्तरक्रमेण द्वादशस्थानेषु प्रत्येकमासादित द्रव्यं ज्वलित प्रदीप देशमागत्या च म्य प्राञ्जु ख उ
दङ्मुखो वोपविशेत् सव्येन सर्वं कर्म कर्तव्यं ऋजव एव कुशाः तिलकार्ये यवाः कर्तव्याः ततः ओं अपवित्रः पवित्रो
वा सर्वावस्थांगतोऽपि वायः स्मरेत् पुरादुरीकाक्षं सवात्याभ्यंतरः भुविः ओं पुंडरीकाक्षः पुनात्विति आह्वीय द्रव्या
णि सिंचेत् कुशोदकेन ततः कुशयवजलान्यादाय ओं अथामुकगोत्राणां मातृपितामही प्रपितामहीनाममुका
मुक्कदेवीनां नां दीमुखीनां तथा मुकगोत्राणां पितृपितामहप्रपितामहानाममुका मुकशर्मणां नां दीमुखानां
तथा मुकगोत्राणां मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां ममुकामुकशर्मणां नां दीमुखानां अमुकगो
त्रस्यामुकस्य कर्तव्या मुककर्मनिमित्तकमाभ्युदयिक आहू म हं करिष्ये इति संकल्पयेत् ततो गायत्रीं त्रिर्जयित्वा
ओं देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नमः इति त्रिर्जपेत् ततः ओं अथा
मुकगोत्राणां मातृपितामही प्रपितामहीनाममुकामुकदेवीनां नां दीमुखीनामाभ्युदयिक आहू संवन्धि नो विश्वे देवा

श्रीः
८२

इदमासनं वोनमः इतिकुशत्रयरूपं सयवित्रसयवमासनं दक्षिणात आरभ्योत्सृजेत् एवं यथोत्तरं ॐ अद्यामुकगो
त्राणां पितृपितामहप्रपितामहानाममुकामुकशर्मणां नां दीमुखानां ॐ अद्यामुकगोत्राणां मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाममुकामुकशर्मणां नां दीमुखानां
मासनं वोनमः ॐ अद्यामुकगोत्राणां मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाममुकामुकशर्मणां नां दीमुखानां
माभ्युदयिक आह संवन्धिनो विश्वे देवा इदमासनं वोनमः ॐ अद्यामुकगोत्रे मातरमुकदेविनां दीमुखि आभ्युद
यिक आह इदमासनं तेनमः एवं पितामही प्रपितामही भ्यामासनं दद्यात् ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकशर्मन्
नां दीमुखाभ्युदयिक आह इदमासनं तेनमः एवं पितामहप्रपितामहयोरपि ॐ अद्यामुकगोत्रमातामहाऽमु
कशर्मन्नां दीमुखाभ्युदयिक आह इदमासनं तेनमः एवं प्रमातामहवृद्धप्रमातामहयोरपि तत आवाहनम् ॐ
विश्वान् देवानहमावाहयिष्ये इत्युक्त्वा ॐ विश्वे देवास आगतभृणुताम इमर्तं हवम् एदं वर्हिर्निषीदत इ
त्यावाह्य ॐ यवोसि यवयास्मद्वेयो यवया रतीरिति देवपात्रे यवान् विकीर्य ॐ विश्वे देवास आगताभृणुताम
इमर्तं हवम् मेयेऽन्तरिक्षेयेऽपघविरुयेऽग्निजिह्वा उत वायजत्राऽआसघास्मिन् वर्हिषि मादयध्वम् राम.
ॐ आगच्छंतु महाभागा विश्वे देवा महावलाः ये यत्र योजिताः आदेसावधाना भवंतु ते इति पठेत् ॐ नां दीमुखान् ८२

पितृनहमावाहयिष्ये इत्युक्त्वा ओं उशन्तस्त्वा निधीमहाशतः समधीमहि उशन्तुशतः आवहयितृनहविषेऽन्न
वेदति पितृनावाह्य ओं अयहताऽ असुररक्षां सिवेदिष ददति मात्रादि पात्रे यवान्विकीर्य ओं आयन्तुनः पितरः
सोम्यासोऽग्निष्वाताः पथिभिर्देवयानैः अस्मिन्यज्ञे स्वधयामदन्तोधिब्रुवन्तु ते वन्त्वस्मानिति पठित्व ततोऽर्घकर
णम् तत्र देव पूर्वकं सर्वेष्वर्घपात्रेषु पवित्राणि कृत्वा ओं शन्नो देवीरभिष्ठय आयो भवन्तु पीतये शंय्योरभिस्त्रव
न्तु न इति जलं क्षिपेत् ततो देवार्घपात्रेषु ओं यदोसि यवयास्मद्वेद्यो यवया रातीरिति यवान् क्षिपेत् मात्रादि पात्रे
षु ओं यवोसि सोमदेवत्यो गोसवं देवनिर्मितः प्रत्नमद्भिः एकः युष्मानो दोमुखाश्चो कान् प्रीणा हिनः स्वाहेति
मन्त्रेण यवान् क्षिपेत् ततः प्रत्येकं गंधपुष्पे तूष्णीं क्षिपेत् ततः प्रथमदेवयानं वामहस्ते कृत्वा तत्र स्थपयित्वा भोज
नपात्रे निधाय तदुपरि किञ्चिदुदकांतरं दत्वा ओं या दिव्या आयः पयसा संवभुवुर्या अं तरिष्ठाऽ उत सार्थि वीर्या
हिरण्यवर्णाय ज्ञियास्तानः आयः शिवाः संचं स्योनाः सुहवा भवन्त्विति पठित्वा कुशत्रययवजलान्यादाय ओं
अप्सामुकगोत्राणां मातृपितामही प्रपितामहीनाममुकामुकदेवीनां नां दीमुखीनां आभ्युदयिक आह संवंधि नो
विश्वे देवा एष वो हस्तार्घनमः एवमेव पित्रादि श्राद्धदेवोभ्यो मातामहादिदेवो यश्च हस्तार्घं दद्यात् ततो मातुरर्घय

आ-
८३

मादाय पूर्ववत्कृत्वा ॐ यादिव्या इत्यादि पठित्वा कुशादीन्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रे मातरमुकदेविनां दीमुखि आभ्युदयिक
आहु एष ते हस्तार्धे नमः एवं पितामही प्रपितामह्योरपि दद्यात् ततः पित्राघर्घपात्रमादाय सर्वे पूर्ववत्कृत्वा कुशादीन्यादा
य ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकशर्मन्नां दीमुखि आभ्युदयिक आहु एष ते हस्तार्धे नमः एवमेव पितामहादिपंचभ्यो हस्तार्धे द
द्यात् ततोऽवशिष्टजलपवित्रयुतं प्रथमं देवार्घपात्रमादाय ॐ विभ्वेभ्यो देवेभ्यः स्थानमसीति देवासनदक्षिणभागे उत्ता
नं स्थापयेत् एवमपरदेवार्घपात्रद्वयं तत्तदासनदक्षिणभागे उत्तानं स्थापयेत् ततः पितामही प्रपितामही पात्रद्वय
स्थितं पवित्रादिमात्रार्घपात्रे निधाय मात्रार्घपात्रं पितामह्यर्घपात्रोपरितत्पात्रं प्रपितामह्यर्घपात्रोपरि धृत्वा दक्षिण
करेणादाय ॐ मातृभ्यः स्थानमतिमात्रासनवामभागे न्युज्जीकुर्यात् एवमेव पित्राघर्घपात्राणां मेलनं कृत्वा पित्रासनवा
मभागे ॐ पितृभ्यः स्थानमसीति अर्घपात्राणि न्युज्जीकुर्यात् एवमेव मातामहाघर्घपात्राणां मेलनं कृत्वा मातामहास
नवामभागे ॐ मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः स्थानमसीति न्युज्जीकुर्यात् ततो गंधादिदानं तत्र क्रमः ॐ
अद्यामुकगोत्राणां मातृपितामही प्रपितामही नाममुकामुकदेविनां नां दीमुखिनामाभ्युदयिक आहु संवधिनो विभ्वे
देवा एतानि गंधपुष्पधूपदीपतांबूलयज्ञोपवीतवासांसि वीनमः एवं पित्रादिदेवेभ्यो मातामहादिदेवेभ्यश्च दद्यात्

राम-

८३

ततः ॐ अघामुकगोत्रेमातरमुकदेविनां दीमुखि आभ्युदयिक आह्वयता निगंधपुष्पधूपदीपतांबूलसिंदूरवासांसितेनमः
एवंपितामहीप्रपितामहीभ्या मपिगंधादिदानम् ततः ॐ अघामुकगोत्रपितरमुकेशर्मननां दीमुखि
भ्युदयिक आह्वयता निगंधपुष्पधूपदीपतांबूलयज्ञोपवीतवासांसितेनमः एवंपितामहादिपंचभ्योपिगंधादि
दानम् ततो जलेन सर्वासनानि भोजनपात्रसहितानि चतुष्कोणमंडलेन वेष्टयेत् ततः सजले पुटकादौ हस्तेनैव
सष्टमन्त्रं ॐ अग्नये कव्यवाहनाहनाय स्वाहा ॐ सोमाय पितृमते स्वाहा इत्याहुतिद्वयं जुहुयात् ततोऽयसं
कृत्वा दक्षिणमुखः पातितवामजानुर्मोदकतिलजलान्यादाय ॐ इदमन्नमेतद्भूस्वामि पितृभ्यो नमः इति भूस्वामि
ने किंचिदन्नं दद्यात् ततः संव्यंकृत्वा प्राञ्जुख उदञ्जुखो वा हुतशेषमन्नं देवपूर्वके पात्रेषु किंचिदत्वा पिंडार्थं च
किंचिदवशेषयेत् ततो न्यदन्नं यथासंभवं सर्वत्र परिविष्य घृतं जलं च तत्रोपनीय पात्रमालभेत् तत्र क्रमः उत्तान
पाणिभ्यां प्रथमं देवपात्रं स्पृष्ट्वा ॐ ऋषिर्वीते पात्रं द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखेऽमृतं अमृतं जुहोमि स्वाहा इति
पठित्वा ॐ इदं विल्लुर्ध्वं चक्रमेत्रे धानिदधे पदम् समूढमस्य पाथं सुरे ॐ रुद्रहव्यमिदं रक्षमदीयमिति पठित्वा
ॐ इदमन्नमित्यन्ते ॐ इमा आप इति जले ॐ इदमाज्यमिति घृते ॐ इदं हविरिति पुनरन्ने इति दक्षिणांगुष्ठमा रोष्य ॥

श्री.
८४

ओं यज्ञे सियवपास्मद्वेषो यवपारातीरितियवान् विकीर्ष्य कुशादीन्यादाय ॐ अद्या मुकगोत्राणां मातृपितामही प्रपितामह
हीनामं मुका मुकदेवीनां नंदीमुखीनामाभ्युदयिकश्राद्धसंबन्धिनो विष्णवे देवा इदमन्नं सोपकरणावोनमः यदैकमेव
नपाणिना पात्रमत्यजन्नेव ॐ इदं विष्णुरित्यादि पठित्वा यवप्रक्षेपं कृत्वा कुशादीन्यादाय पित्राघृत्वेन पित्रादि
देवेभ्योऽन्नमुत्सृजेत् एवमेव मातामहादिदेवेभ्यः भिन्नभिन्नपात्रप्रक्षेपे ॐ पृथिवीतेपात्रमित्यादीनां सर्वेषामावृत्तिः त
तो मातृपात्रमुत्तानाभ्यामेव करभ्यां स्पृष्ट्वा ॐ पृथिवीतेपात्रमित्यादि इदं विष्णुरित्यदि पठित्वा ॐ कृष्णकव्यमिदं रक्षम
दीयं ॐ इदमन्नमित्यन्ते ॐ इमा आप इति जले ॐ इदमं ज्यमिति घृते ॐ इदं हविरिति पुनरन्नेदक्षिणाकां गु
ष्ठमारोप्य ॐ अपहताः असुरारक्षां ॐ सितेदिषदइत्यन्नोपरियवान् विकीर्ष्य ॐ अद्या मुकगोत्रे मातरसु
कदेविनां दीमुख्याभ्युदयिकश्राद्ध इदमन्नं सोपकरणं तेनमः एवं पात्रालेभनादिकं कृत्वा प्रत्येकं पितामही
प्रपितामहीभ्यामपि दद्यात् एवं तृपात्रमालभ्या ॐ पृथिवीतेपात्रमित्यादि पठित्वा पूर्ववत् सर्वं कृत्वा ॐ अद्या मुकगो
त्रपितरमुकर्षमन्नां दीमुखाभ्युदयिकश्राद्ध इदमन्नं सोपकरणां तेनमः इति पित्रेन्नमुत्सृजेत् एवं पितामहादिभ्यः
पंचभ्योऽपि प्रत्येकमन्नमुत्सृजेत् ततः प्रांजलिः ॐ अन्नहीनं क्रियाहीनं विधिहीनं च यद्वेत् तत्सर्वमच्छिद्रमस्ति

राम
८४

तिजयेत् दर्भे हू ॥ विश्वं गायत्रीं त्रिजपित्वा ओं मधुमधुमंधितिजयेत् मधुवाता इत्यादिभ्यश्च जयेत् पितृमंत्रान् ओं उ
दीरतामवरद्व्यादीन् जयेत् अन्यानि तु पुरुषसूक्तादीनि पवित्राणि जयेत् ततः प्रागग्रकुशत्रयं भूमावासीर्षजलेन
षोडशजलप्रोक्षितं मयवष्टतमन्नं कुशादिना ओं अनग्निदग्धाये जीवाये प्रदग्धाः कुले मम भूमौ दत्तेन तृप्यंतु तृप्ता
यांतु परांगतिमिति मंत्रेण कुशोपरि अन्नं विकिरेत् तत आचम्य हरिं स्मृत्वा गायत्रीं त्रिजयेत् चतुरस्रां पिराड यो
ग्यां भूमिं परिस्कृत्य उत्तरोत्तरं क्रमेण स्थानत्रये प्रादेशं मन्त्रपरिमाय ततः प्रागग्रोरेखां दर्भपिंजलीमूलेन ओं अय
हताः असुरारक्षा ॐ सिवे दिषद इति रेखान्न पंकुर्यात् ततः प्रत्येकं रेखात्रयोपरि ओं ये रूपाणि प्रतिमुंचमाना अमु
राः सन्ताः स्वधया चरन्ति परापुरे निपुरे ये भरन्त्यग्निं शास्त्रोक्तं प्रणुदात्वस्मादिति मंत्रेणांगारान् भ्रामयेत् तदुपरि प्रत्ये
कं कुशत्रयमास्तीर्य ओं देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च नमः स्वाहा यै स्वधा यै नित्यमेव नमोनम इति त्रिजपित्वा
प्रत्येकमवने जलं दद्यात् तत्र क्रमः पवनजलगधपुष्पैर्नवपात्राणि पूरयित्वा पात्रमेकं वामकरे कृत्वा कुशादीन् पादाय
ओं अस्मान्मुक्तगोत्रे मातरमुक्तदेविनां दीमुखि आभ्युदयिक भ्रातृपिराड स्थाने त्राः वने निक्ष्यते नमः इति सर्वदक्षिणकु
शत्रयमूले मान्ने वने जने दद्यात् किंचिज्जिलमवशेषयेत् एमेव पात्रांतरमादाय तत्कुशमध्ये पितामहौ अवने जने

श्री०
८५

दद्यात् तत्कुशत्रयाग्रेप्रपितामही अवनेजनंदद्यात् ततश्चापरपात्रमादाय कुशादींश्चादाय ॐ अघामुकगोत्रपितर
मुकशर्मन् नांदीमुखाभ्युदयिक आइपिराडस्थानेऽत्रावनेनिश्चतेनमः इतिमभ्यस्थितकुशत्रयमूलेपित्रेऽवनेज
नंदद्यात् किंविज्जलमवशेषयेत् एवंतत्कुशत्रयमध्याग्नयोः पितामहप्रपितामहयोरवनेजनंदद्यात् ततः
सप्तमपात्रमादायकुशादींश्चादाय ॐ अघामुकगोत्रमातामहामुकशर्मन्नांदीमुखाभ्युदयिक आइपिराडस्थानेऽ
त्रावनेनिश्चतेनमदत्सपरकुशत्रयमूलेमातामहायावनेजनंदद्यात् एवंप्रमातामहवृद्धप्रमातामहयोरपि ततोय
वदधिवदरघुतमिश्रान्नेनपिराडान्निर्माय एकंपिराडं कुशादींश्चादाय ॐ अघामुकगोत्रेमातरमुकदेविनांदीमु
खिआभ्युदयिक आइएषपिराडस्तेनमदत्तितदवनेजनस्थानेपिराडंदद्यात् एवमेवपितामहीप्रपितामहीभ्यांस्वीयस्वी
यावनेजनस्थानेपिराडंदद्यात् ततश्चतुर्थपिराडमादाय ॐ अघामुकगोत्रपितरमुकशर्मन् नांदीमुखाभ्युदयिक आ
इएषतेपिराडोनमः एवंपितामहप्रपितामहयोः ततः सप्तमपिराडमादाय ॐ अघामुकगोत्रमातामहामुकशर्म
न्नांदीमुखाभ्युदयिक आइएषतेपिंडोनमः इत्यवनेजनस्थानेपित्रेपिराडंदद्यात् एवमेवपितामहादिपंचभ्यस्त
तदवनेजनस्थानेषुषसेकंपंचपिराडान्दद्यात् ततोदर्भमूलेकरंप्रोक्ष्याचम्यहरिंस्मृत्वा ॐ अन्नमातंगेमादयध्वं यथा

राम.
८५

भागमाहृषायध्वमिति पठित्वा उदङ्मुखीभूयश्वासंनिपम्यते नैव यथा सुखं परवर्तयम् ॐ अमीमदं तमातरो यथा भागमाहृषा
पिषतेति जपेत् एवमत्र पितरो मादयध्वं यथा भागमाहृषायध्वमिति जप्त्वा उदङ्मुखीभूयश्वासंनिपम्यते नैव यथा सुखं
परवर्तयन् अमीमदं तेत्यादि जपेत् एवमेव माता महादिपक्षे मेत्र जपः ततोऽवेन जनावशिष्टजले न प्रत्यवने जनं दद्यात्
तत्र क्रमः ॐ अद्यामुकगोत्रे मातरमुकदेविनादीमुख्याभ्युदयिकश्राद्धपिण्डे प्रत्यवने निक्ष्वते नम इति तत्पिण्डोपदद्यात्
एवं पितामहो प्रपितामहो भ्यां तथा ॐ अद्यामुकगोत्रपितरसुकशर्मन्तादीमुख्याभ्युदयिकश्राद्धपिण्डे ऽत्र प्रत्यवने निक्ष्व
तेनम इति पिण्डोपरि प्रत्यवने जनं दद्यात् एवमेव तत्पिण्डोपरि पितामहादिपंचभ्यो दद्यात् ततो नीवी विसंस्याचम्य
हरिं स्मृत्वा सूत्राण्यादाय ॐ नमो वो मातरो रसायनमो वो मातरः शोषाय नमो वो मातरो जीवाय नमो वो मातरः स्वधायै
नमो वो मातरो घोराय नमो वो मातरो मन्यवे नमो वो मातरो मातराममो वो गृहान्तो मातरो दत्तसतो वो मातरो देष्म एतद्वो मा
तरो वास इति मातृणां पिण्डत्रयोपरि सूत्रं दद्यात् ततः ॐ नमो वः पितरो रसायनमो वः पितरः शोषाय नमो वः पितरो जीवाय न
मो वः पितरः स्वधायै नमो वः पितरो घोराय नमो वः पितरो मन्यवे नमो वः पितरः पितरे नमो वो गृहान्तः पितरो दत्तसतो वः पि
तरो देष्म एतद्वः पितरो वास इत्यनेन पित्रादिपिण्डाषट्कोपरि प्रत्येकं सूत्रं दद्यात् ततः कुशत्रययवजलान्यादाय ॐ अद्यामुक
गोत्रे मातरमुकदेविनादीमुखि आभ्युदयिकश्राद्धे पिण्डे एतन्ने वा सो नम इति सूत्रमुत्तृजेत् ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥

श्रा
८६

एवमेव पितामही प्रपितामहीभ्याम् ॐ अद्या मुकगोत्रपितरमुकशर्मणां दीमुखाभ्युदयिकश्राद्धेऽपि रादे एतन्नेवा सोन
मः एवं पितामहादिपंचभ्यः स्रजंदयात् ततो गंधपुष्पधूपदीपतांबूलादिभिः प्रत्येकं पिराडानभ्यर्च्य ॐ शिवा आ यः
संत्वितिजलं ॐ सौमनस्यमस्त्वितिपुष्पं ॐ अस्तं चारिष्टमस्त्विति तंदुलान् प्रत्येकं पात्रेषु निक्षिप्य कुशादीन्यादा
य ॐ अद्या मुकगोत्रायामातुरमुकदेव्यानां दीमुख्याभ्युदयिकश्राद्धे दत्तै तदन्नपानादिभिः प्रीयतामित्यक्षय्यो
दकमुत्सृजेत् एवं पितामह्याः प्रपितामह्याश्चाक्षय्योदकादयात् तथा द्यामुकगोत्रस्य पितुरमुकशर्मणां दी
मुखस्याभ्युदयिकश्राद्धे दत्तै तदन्नपानादिभिः प्रीयतामिति पित्रे एवं पितामहादिपंचभ्योऽक्षय्यादयात् ततः ॐ
अघोरमातरः संत्वितिमातृपिराडत्रयोपरि पूर्वाग्रां जलधारां दयात् ॐ अघोरः पितरः संत्विति पित्रादिपिराड
झोपरि जलधारां दयात् ततः ॐ गोत्रं नो वर्द्धतां दातारो नो भि वर्द्धन्तां वेदाः संततिरेव च श्रद्धा च नो मा व्यगमद्ब्रह्म दे
यं च नो सुअन्नं च नो ब्रह्म भवेदतिथींश्च लभेमहि याचितारश्च नः संतु भाचया चिष्मकंचन एताः सत्या आशिषः सं
तु इत्यादीः प्रार्थयेत् ततः सप्तवित्रकुशात्रयाणि प्रत्येकं मात्रादिपिराडत्रये पित्रादिपिराडत्रये मातामहादिपिंड
त्रये च धत्वा ॐ ऊर्जस्व हन्तीरमृतं घृतं पयः कीलालं परिस्नुतमस्वधास्थ्यातर्प्य यतमेमातृरिति मात्रादिपिराडप

राम
८६

रिदक्षिणाग्रजलधारंदद्यात् ततस्तथैव ओं ऊर्जं वहन्ती रित्यादिपरित्वापित्रादिपिराडयङ्कोपरिजलधारंदद्यात् ॥
ततः पिराडानाघायउस्याप्यपिराडाधारकुशानुल्मुकंचवन्हौक्षिपेत् अर्घयात्राणपुतानीकृत्यदक्षिणांदद्यात् दक्षि
णाद्व्यंचफलमूलेफलंमूलंवाप्रत्येकंतत्रकमः ओं अयामुकगोत्राणांमातृपितामहीप्रपितामहीनाममुकामुक
देवीनांनांदीमुखोनामाभ्युदयिक आहसंवंधिनांविश्वेषांदेवानांकृतैतदाभ्युदयिक आहप्रतिष्ठार्थमिमेफलमूलेवन
स्पतिदैवतेयथानामगोत्रायब्राह्मणापदक्षिणांदातुमहमुत्सजे एवंपित्रादि आहसंवंधिविश्वेदेव आहदक्षि
णांमातामहादिआहसंवन्धिविश्वेदेव आहदक्षिणांचदद्यात् ओं अयामुकगोत्रायामातुरमुकदेव्यांनांदीमुख्या
कृतैतदाभ्युदयिक आहप्रतिष्ठार्थमिमेफलमूलेवनस्पतिदैवतेइत्यादि एवंपितामहीप्रपितामहोरपि ओं अ
यामुकगोत्रस्यपितुरमुकशर्मणोंनांदीमुखस्यकृतैतदाभ्युदयिक आहप्रतिष्ठार्थमिमेफलेमूलेवनस्पतिदैवतेइ
त्यादि एवंपितामहादिआहदक्षिणांदद्यात् ततः ओंवाजेवाजइत्यादिनामात्रादिविसर्जनम् ओंविश्वेदेवाः प्री
यन्तामितिदेवविसर्जनम् ततोदेवताभ्यदुतित्रिर्जयः दीयनिर्वापणं आचमनं प्रमादात्पारः आह्वीयवस्तुप्रतिप
त्तिः ॥ इत्याभ्युदयिक आहपद्विः ॐ अथनित्य आहप्रयोगः आचम्य उदङ्मुख उपविष्टः ओं अपत्रिः पवित्रोवा

आ
८७

सर्वावस्थागतोपिवायः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं सत्राद्याभ्यन्तरं मुचिरिति परित्वा ओं पुण्डरीकाक्षः पुनस्त्रितिकुशत्रयजलेन
आह्वीयद्रव्याणि सिंचेत् ततः कुशत्रयतिलजलान्यादाय ओं अद्यामुकगोत्राणां पितृदितामहाप्रपितामहानाममु
कामुकशर्मणां मातामहाप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाममुकामुकशर्मणां नित्यश्राद्धमहं करिष्ये इति संकल्प्य कु
र्यात् ततस्त्रिर्गायत्रीं जप्त्वा ओं देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च नमः स्वाहा ये स्वधाय नित्यमेव न
मो नमः इति त्रिजं पेत् ततोऽपसव्यं कृत्वा पातितवामजानुर्मोटकतिलजलान्यादाय ओं अद्यामुकगोत्रपितरमुक
शर्मन् नित्यश्राद्धद्रव्यासनं ते स्वधेति तिलजलप्रेक्षितं मोटक रूपमासनं दक्षिणां यं पित्रे दद्यात् एवमेव पिताम
हादिपंचभ्यः प्रत्येकमासनमुत्सृजेत् ओं अपहृताऽअसुरारक्षां सिवे दिषद इति श्राद्धदेशे तिलान् विकीर्य
ओं आयंतु नः पितरः सोम्यासौग्निष्वात्ताः पथिभिर्देवयानैः अस्मिन् यज्ञे स्वधयामदंतो धिब्रुवंतु ते वं त्वस्मानिति
जपेत् ततः ओं अद्यामुकगोत्रपितरमुकशर्मन् नित्यश्राद्ध एतानि गंधपुष्पधूपदीयतावूलानि ते स्वधा इति यथासं
भवं पित्रे गंधादि दद्यात् एवमेव पितामहादिभ्योऽप्युत्सृजेत् ततो जलेन मंडलं चतुष्कोणमन्नपात्रस्य चतुर्दिशं कृत्वा
ऽन्नपरिवेषणं कुर्यात् ततो मधुदत्त्वा ओं मधुवाता ऽऋताय तं मधुक्षरं तिसिन्धवः माद्वीर्नः सन्तोषधीः ओं मधुनक्तमु

रामः

८७

तोयसोमधुमत्यर्थिर्नरजः मधुघ्नोरस्तुनः पितामधुमान्नोवनस्यतिर्मधुमा रौऽ अस्तुसूर्यः माद्वीर्गावोभवन्तुनूऽ ओं
मधुमधुमधित्यमिमं नयेत् ततोन्नयात्रव्यस्ताभ्यामधोमुखाभ्यापाणिभ्यां स्पृशन् ओं एयिवीतेपात्रं द्यौरपिधानं ब्राह्म
णस्पमुखेऽ अमृतेऽ अमृतं जुहोमि स्वाहा ओं इदं विष्णुर्विचक्रमेत्त्रेधानि दधेपदम् समृद्धमस्य पात्रं सुरे इति जप्त्वा
वामहस्तेनान्नपात्रमत्यजन् ओं कृत्स्नकव्यमिदं रक्षमदीयमिति पठित्वा ओं इदमन्नं ओं इदमा आपः ओं इदमाज्य
म् ओं इदं हविरित्यन्नजलघृतेषु पुनरन्ने च दक्षिणां गुह्यं निवेश्य ओं अपहृताऽ असुरारक्षां सिवे दिषदइत्यन्नो
परितिलान् प्रक्षिप्य मोटकादीन् यादाय ओं अथा मुकगोत्रपितरनुकशर्मन्ति त्वश्राद्ध इदमन्नं सोपकरांते स्वधाद
तिपित्रेन्न मुत्सृजेत् एवं पितामहादिभ्यः पंचभ्योऽप्यन्नमुत्सृजेत् अन्नहीनं क्रियाहीनं विधिहीनं च यद्भवेत् त
त्सर्वमच्छिद्रमस्त्विति जपेत् ततो दर्भेष्वासीनः ततो गायत्रीम् मधुवाता इत्यादिभ्यश्च ओं मधुमधुमधिति च जपेत्
ततः ओं कृणुष्व आपाजः प्रसितिन्न पृथ्वीं पाहिराजे वामवा रौऽ इमे नत्रिष्वीमनु प्रसितिन्द्राणोस्तासि विध्यरक्षसस्त
पिष्टैः तव भ्रमासऽ आमुयापतन्त्यनु स्पृशश्च ताशो मुचानः तपूँश्च ग्रेजुह्यापतङ्गानसंदितो विसृज विष्वगुल्काः
रप्रतिस्पशो विसृज तूर्णितमो भवा पायुर्विषोऽ स्याऽ अदव्यः यो नो दूरेऽ अघशर्हः सो योऽ अन्यग्नेमा किं ऐव्यथिराद

आ.
८८

धर्षीत् ३ उदग्रेतिष्ठप्रत्यातनुष्वन्यमित्रा रौं ओं षतातिग्महेते योनोरति ४ समिधानचक्रेनीचातन्ध्रस्यतसन्नमुक्क
म ४ ऊर्द्धोभवप्रतिविद्याद्यस्मदाविणुष्कणुष्वदैव्यान्यग्रे अवस्थिरतनुहिजातुजूनाञ्जामिवजामिन्प्रमृडोहि
शन्नून् अग्रेष्टुतेजसासादयामि इतिरक्षोधीः ऋचः पठेत् ततस्तिलान् भूमौक्षिप्त्वा ओं उदीरतामित्यादिपि
तमंत्रान् सहस्रशीर्षत्यादिषुरुषसूक्तं ओं आभुः शिषानदूत्यादिकमप्रतिरयम् अन्यानि पवित्राणियथाशक्ति
जपेत् नमस्तुभ्यं विरूपाक्ष नमस्तेनेकचक्षुषे नमः पिनाकहस्ताय वज्रहस्ताय वने नमः इति पठेत् ततः ओं अघा
मुकगोत्राणां पितामहप्रपितामहानाममुमुकामुकशर्मणां तथाः मुकगोत्राणां मातामहप्रमातामहदृढप्रमाता
महानाममुकामुकशर्मणां कृतै तन्नित्यश्राद्धप्रतिष्ठार्थमेककाकिणीमूल्यकरजतंचन्द्रदैवतं पथानामगोत्राप
ग्राह्यणा यदक्षिणां दानुमहमुत्सजेदिति मोढकादिना दक्षिणां दद्यात् ततः स व्यंकृत्वा ओं देवताभ्यः पितृभ्यश्च
महायोगिभ्य एव च नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नमः इति त्रिः पठेत् ओं प्रमादात् कुर्वतां कर्म प्रव्यवैताध्व
रेषु यत् स्मरणादेव तद्विष्णोः संपूर्णस्यादिति श्रुतिरिति पठित्वा विष्णुस्मरेत् नित्यश्राद्धोपमन्त्रं ब्राह्मणाय प्रति
पादयेत् जले वा क्षिपेत् ॥ इति श्राद्धविवेके उत्तरक्रियापरिच्छेदः ॥ इति श्रीमहामहोपाध्याय श्रीरुद्रधरकृतः श्राद्ध

विष्णुः सप्तः
विष्णुः सप्तः

पृ० प० पं० सूचीपत्रं

- १ १ १ मंगलाचरण
१ १ ५ आङ्गस्वरूपभेदः
१ १ ८ पार्वण्युत्पत्तिः
१ २ ६ आङ्गारभेदव्यसेकः
१ २ ७ तत्रविष्णुस्मरणं
१ २ १० पितृभक्तौसंकल्पः
२ २ १२ सिद्धांतसंकल्पः
२ २ ७ गायत्रीजपः
१ ३ ३ जप्यविशेषः
१ ३ ८ तत्रापिसंप्रदायभेदाः
१ ३ १० पार्वणाङ्गदेवावाहनं

पृ० प० पं० सूचीपत्रं

- २ ३ ३ वायुपुराणवाक्यंपरां
२ ३ ६ अर्घात्सर्गः
२ ३ ११ जलादिमंडलं
२ ३ १२ होमेस्त्ववर्णनिषेधः
१ ४ ७ मंत्रविकल्पः
२ ४ ८ यजुर्विद्वानियमः
२ ४ ८ आचमनंहरिस्मरणं
१ ५ ३ आचमनस्वरूपं
२ ५ ३ अथैकोदिष्टतत्संकल्पं च
२ ५ ४ शास्त्रादिभरणेचतुर्दश्यामेकोदिष्टं
२ ५ ७ असौवातिक्रान्तेविशेषतिथिः

पृ० प० पं० सूचीपत्रं

- २ ५ १० प्रेतआद्देनुविशेषसंकल्पः
१ ६ २ प्रेतआद्देयुक्तसंकल्पः
१ ७ २ अक्षय्यादकदानेयष्टीपदंप्राचावा
१ ७ ३ एवंदक्षिणेऽभ्युदयिकवाक्येनविवा
१ ७ १० मूस्वाम्यन्नदानेदेवत्वंन
२ ७ ४ नान्दीमुख्येऽक्षय्यसंकल्पः
२ ७ ६ नित्यआद्देयोत्रमुच्चारणं
२ ७ ७ दक्षिणावश्यं
२ ७ १० अथनित्यआद्देविधिः
१ ८ १ पथाशक्तिदक्षिणादेयं
१ ८ ५ तीर्थआद्देनुविशेषविधिः

श्री०
८८७

१०० प० प०

१ ८ ११ पितृभक्तिमतेतिलमात्रेणपिंडदा
२ ८ ३ तीर्थपिंडदानप्रशस्तम्
२ ८ ६ तीर्थादौविशेषविधिः
२ ८ १० आमआहपिंडादिआमान्नेनक
१ ८ १० जावालिवाक्यप्रमाणं
१ ८ १ आहविघ्नेआमआह्ननियमो
१ ८ ६ भूदेणतुअवश्यकेनकर्तव्यं
१ ८ ६ अथदंपतिपूजनम्
१ ८ १० वृषोत्सर्गविवेचनम्
२ ८ १० अथवृषोत्सर्गकालः
१ १० २ वृषोत्सर्गगोयज्ञेनआख्यातः

१०० प० प०

१ ११ १० वृषभमंत्रआख्या
२ १२ १० अथमाणकमाभ्युदयकेसंकल्पः
१ १३ १० अथषोडशादिआह्नेप्रथमादिसं
१ १४ ६ भूदेतुविशेषपक्षः
१ १४ ७ त्रिपक्षादौअशौचपातेविशेषः
१ १४ ११ आहविघ्नेएकादश्यांआहं
२ १४ ८ निरग्नीनांअवश्यआह्नकालः
१ १५ १० अथअष्टकाः
१ १६ ५ आह्नयोग्यतिथिद्वेप्राप्तद्वयोःआ
१ १६ ६ तन्नयुक्तं
१ १६ ८ चतुर्दश्यांआह्ननिषेधः

सूचीपत्रं

१०० प० प०

२ १६ ४ वायुपुणवाक्यप्रमाणं
२ १६ ५ शास्त्रघातीनांआह्ननियमः
१ १७ १ अथसंकल्पः
१ १७ ४ कामविषयेतियोविशेषः
२ १७ १ मघान्नयोदश्येआह्नेअवश्यं
१ १८ १ गजछाया
१ १८ ८ गजछायादिदोषः
२ १८ ८ नवान्नमक्षरोगआह्नं
१ १९ ३ धनुषिआह्ननिषेधः
१ १९ ५ शुक्रदिनेपिनिषेधः
१ १९ ८ पक्षयोःआह्ननियमः

सूचीपत्रं

४० प० पं०

सूचीपत्र

- १ १९ ११ आहकालः
२ १९ २ आहनिषेधसमयः
२ १९ ३ अथकुंतपसंज्ञः
२ १९ ११ राआहौआहनिषेधः
१ २० ३ अनग्रेणवर्षप्राहं
१ २० ६ आहप्रशस्तदेशनिषेधश्च
१ २० ७ प्रशस्तब्राह्मणाः
१ २० १० निषिद्धाब्राह्मणाः
१ २१ ११ आहप्रशस्तकुशाः
२ २१ २ निषिद्धकुशाः
२ २१ ३ आहनिषितिलकप्रशस्तश्च

४० प० पं०

सूचीपत्र

- २ २१ ४ निषिद्धजलं
२ २१ ६ अर्घपात्राणि
२ २१ ७ निषिद्धपात्राणि
२ २१ ८ गंधादिपंचकं
२ २१ १० पुष्पाणि
१ २२ १ निषिद्धपुष्पाणि
१ २२ २ आहधूपद्रव्याणि
१ २२ ३ निषिद्धधूपाः
१ २२ ५ आहवस्त्रंदोषश्च
२ २२ ८ आहदेशेसंनिधापनीयानि
१ २२ ९ आहदेशेअपसारणीयानितानृतारि २

४० प० पं०

सूचीपत्र

- २ २२ ४ अथआहहविर्द्रव्याणि
२ २२ ६ अथमांसानि
१ २३ ५ अथमत्स्याःशाकाश्च
१ २३ ८ अथफलानि
२ २३ १ अथकंदः
२ २३ ३ मंजनसंस्कारद्रव्याणि
१ २४ ४ अथआहनिषिद्धाः निषिद्धानि
इतिश्रीप्रथमपरिच्छेदः समाप्तः
१ २५ २ अथाधिकारिनिर्हणंद्वादशपुत्राः
१ २५ ८ स्मृतिसारवाक्यप्रमाणा
२ २६ ६ अथानधिकारिताः

आ०
६०

१०० पं०

सूचीपत्र

- २ १६ ८ तथोदकदानाघर्हा
१ २७ १ अथप्रथमक्रिया
१ २८ १ अथपिंडविधिः
१ २९ ९ अथत्रिकाष्टिका
२ २९ ५ जलादानक्रियादशमपुरुषस्य
१ २९ ९ अथपिंडदानंविता
१ ३० ३ तिलांजलिःक्षेपणं
१ ३० ६ सपिंडानांस्नानंतिलोदकं
१ ३० १० अथदशगात्रविधिः धिः
२ ३० १० सत्रियादीनांनवपिंडानदत्तावि
१ ३१ ५ अथास्थिसंवेचः

१०० पं०

सूचीपत्र

- १ ३१ ११ अथप्रयोगः
२ ३३ ६ पुत्रादीनांस्नानादि
२ ३४ ६ दात्यशरीरालाभेविधिः
१ ३५ २ अस्थ्यलाभेषुतलदानवि-
१ ३५ ६ पंचगव्यपानेच
इतिप्रथमक्रियापरिच्छेदःद्वितीयः
२ ३५ ७ अथएकादशः
२ ३६ ५ अथद्वयोत्सर्गप्रयोगः
१ ४१ ६ अथकपिलादानं
१ ४२ २ अथैकादशहोत्राहुप्रयोगः
१ ४८ ३ अथाष्टौचद्वितीयदिनेऽमाशः

१०० पं०

सूचीपत्र

- १ ४८ ६ अथान्नोदककुंभदा०
२ ४८ ४ अथद्वादशाहश्राद्धं
२ ४८ ५ अथमासिकाश्राद्धप्रयोगः
त्रिपक्षमपिआद्यवत्
२ ५१ १ अथसपिंडनश्राद्धप्रयोगः
२ ६१ ११ सपिंडीकरणकालव्यवः
१ ६२ ७ श्राद्धभोजनेप्रापश्चितं
१ ६३ ३ अथवीरायाःसपिंडकर्त
कथोउशश्राद्धानि
२ ६६ ८ अथतृतीयपरिच्छेदः
२ ६६ ८ अथाष्टौचद्वितीयदिनेऽमाशः

राम-
६०

आ.
६३

१० प० पं०

सूची पत्रं

२ ६८ ३ अथ वैश्वदेव वलिः

१ ७० ५ पितृ आदि आहुत प्र०

१ ७० ६ मातृ आहुत प्रयोगः

१ ७० २ मातृ एकोदिषु प्रयोगः

१ ७३ ५ अथ स्त्री कर्तृ क आहुत प्र०

१ ७५ ६ अथ शूद्र कर्तृ क आहुत प्र०

१ ७५ ६ अथा पात्रिक पार्वण आहुत प्र०

१ ८० ११ वैश्वदेव वलिकारः

१ ८१ १ तीर्थ आहुत

१ ८१ २ अथाभ्युदय क आहुत

१ ८२ २ अथाभ्युदय क आहुत प्रयोगः

१० प० पं०

सूची प्रेक्ष

१ ८७ ११ अथ नित्य आहुत

इति श्री आहुत विवेक समाप्तः

सूची सूत्रं

यह पोथी शहर वनारस दिवान्तर छापाखाने मे आहुत विवेक शिव चरन के डहंछ पी

साकीन मुहल्लै भदैनो कालि मह के पास वाः कलम दुर्गामिसिर बोछापने वाले का

नाम बदल बोसोधने वाले पंडित कानाम वच्चा मिसिर यह पोथि जिस्को लेना होय
सोचादनी चौक मे कुंजगली के पश्चिम फाटक के तरफ राम चरन के दुकान पर मिलै
गी सम्बत् १९२९ सीः आषाढ वदी १५ वार सुक्र के दिन समाप्तः ७ ॥

इति श्रीश्राद्धविवेक सम्पूर्णम्

